

435

ЖИЛ СИМОН
ЖЕНА
XX ВЕКА
ПРЕВЕО
М. Б. МИЛИЧЕВИЧЪ

ЛУКА ЦЕЛОВИЋ
БЕОГРАД

LUKA CELOVIĆ
BELGRAD

IDE 19486471

W# 45440

Ф. Б. О.
435

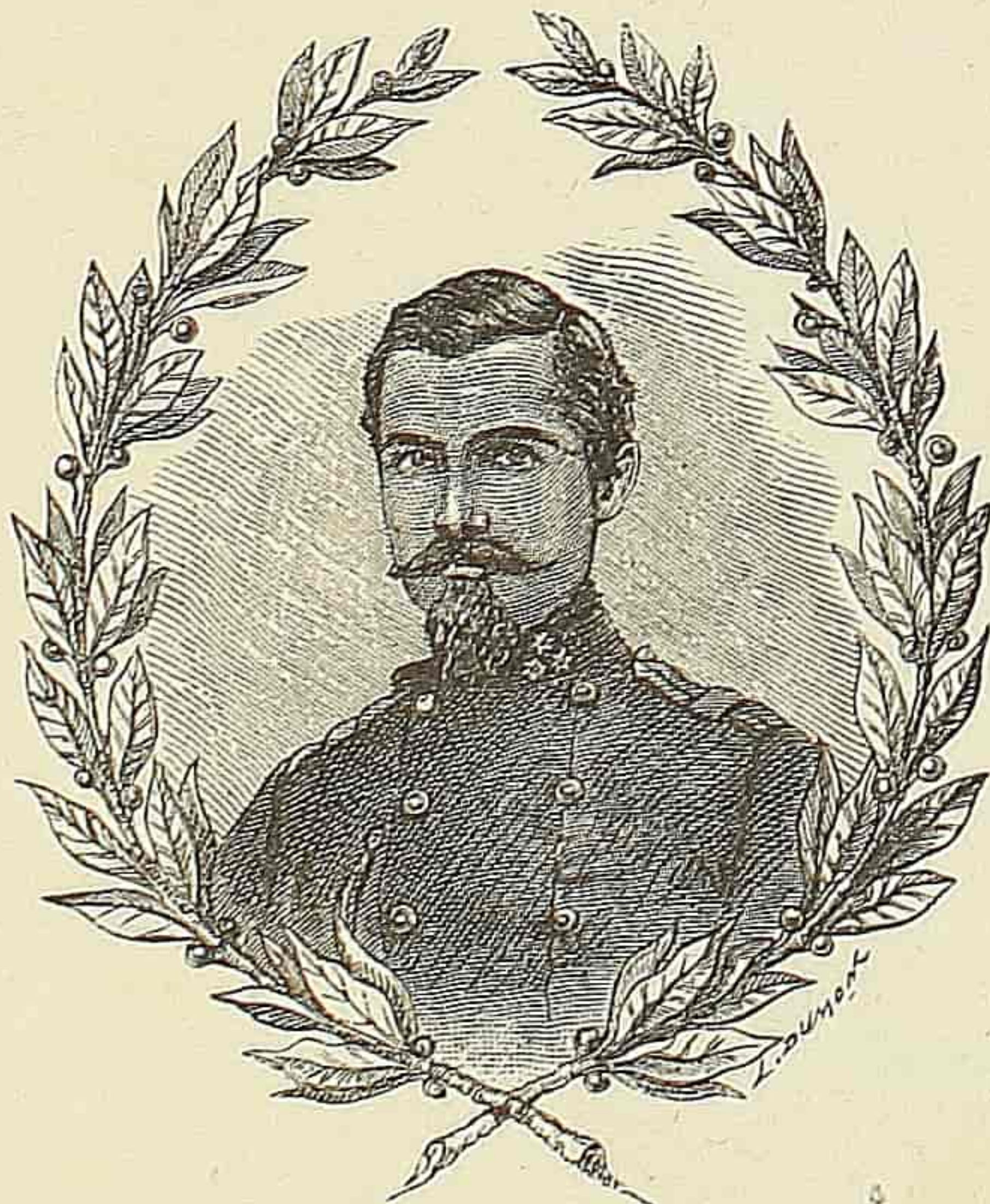
ЖЕНА ДВАДЕСЕТОГА ВЕКА

НАПИСАЛИ

ЖИЛ СИМОН
АКАДЕМИК

И

ГУСТАВ СИМОН
ДОКТОР МЕДИЦИНЕ

С ДЕВЕТНАЕСТОГА ИЗДАЊА

ПРЕВЕО

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

У БЕОГРАДУ 1894

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

Handwritten text, possibly a name or title, appearing as a series of faint, illegible characters.

Handwritten text, possibly a date or a short phrase, appearing as a series of faint, illegible characters.

Handwritten text, possibly a name or title, appearing as a series of faint, illegible characters.

Handwritten text, possibly a date or a short phrase, appearing as a series of faint, illegible characters.

Лука Ђеловић
БЕОГРАД

Luka Ćelović
BEOGRAD

БЛАЖЕНОЈ СЕНЦИ

ЧУПИЋЕВЕ МАЈКЕ

ВАСИЛИЈЕ

КЊИГА ОВА НЕК ЈЕ ПОДУШНА СВЕЋИЦА

М. Ђ. Милићевић

Седи француски академик, гласовити научник и књижевник, *Г. Жил Симон*, и син његов, Доктор медицине, *Г. Густав Симон*, штампали су 1892 године у Паризу књигу:

»ЖЕНА ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА«

Критика се о тој књизи одазвала особитом хвалом.

Предмети о којима се у тој књизи говори; мисли које она шири, и дух који кроза цело дело провејава, показују да она слика стање које чека женску страну у двадесетом веку. Истина поштовани писци имају на уму жену Францускињу, и прилике у којима ће се она наћи; али тим не мање у њиховој се књизи огледа целокупно стање јевропскога друштва у веку који тако скоро хоће да наступи.

Прочитавши ову књигу, видео сам да би била велика добит кад би се она у српском преводу пружила српским читаоцима.

Ништа не смета што су писци писали за своје друштво и за своје прилике; јер данас ни једно друштво у Јевропи не стоји у осами међу другим друштвима. Небројени су путови којима мисли и погледи друштва једнога прелазе у друштво друго. Прелазе мисли добре и погледи светли; а прелазе, можда још чешће, мисли недобре и погледи нездравни. Већ и у нас није никаква реткост да се јавне каква крајна социјалистичка теорија, или друга која биљка која је никла на далекој туђој земљи.

Према свему томе мислио сам да је за наше читаоце велика добит да се с овом књигом ближе познају, јер би ту не само видели прилике туђе, него би нашли довољно поуке за себе: како да се крећу у приликама које се неминовно и нама спремају.

Зато сам ту књигу и превео.

У превођењу нисам хтео ништа мењати, нити „дотеривати према нашим приликама,“ као што се чешће говори за оваке случајеве. Мислио сам да је боље верно казати туђе појаве и прилике, а здрава читаочева памет знаће ласно у опису туђега стања наћи оно што је њој за поуку.

Оно пак што је, ради потпунијега разумевања, ваљало објаснити, учинио сам на дотичном месту потребним опаскама.....

Нека је вечита слава имену родољуба *Николе Чушића*, без чије помоћи тешко би ова књига дошла у руке српским читаоцима!

На Св. Николу, 1893

У Београду

М. Ђ. Милићевић

Monsieur,

M. Đ. Militchévitch,

membre de l'Académie Royale Serbe

Belgrade, Serbie.

Senat

Paris le 9 Mai 1893.

Monsieur,

Je vois avec plaisir que Vous êtes en conformité d'idées et de sentiments avec moi. J'attribue à cette sympathie philosophique l'extrême bienveillance que Vous témoignez pour mon livre. Quelle que soit la source de cette bienveillance, elle m'est très précieuse et je vous en remercie cordialement. Ce sera un grand honneur pour *La Femme du XXe Siècle* de paraître dans votre langue. Elle n'a été jusqu'ici traduite qu'en suédois. Mon fils, le docteur Gustave Simon, s'unit à moi pour vous remercier de la peine que Vous avez prise.

Je Vous prie d'agréer, Monsieur, avec mes remerciements réitérés l'assurance de mes sentiments les plus distingués et devoués.

Jules Simon.

Господину

М. Ђ. Милићевићу,

члану Српске Краљевске Академије

у Београду

Сенат

У Паризу 9 Маја 1893

Господине,

Радост ми је велика што сте ви једних идеја и осећања са мном. Тој философској симпатији приписујем ја ретку пажњу коју сте указали књизи мојој; ма где да јој је врело, она је мени веома драгоцену, и ја сам вам од срца захвалан. Велика ће част бити за „*Жену XX Века*“ да угледа свет у српском преводу. Досад је преведена на шведски језик. Мој син, Доктор Густав Симон, удружује се са мном да вам такође благодари за труд.

Допустите ми, Господине, да вам поновим своју захвалност, и молим вас да примите уверење мога дубокога поштовања и оданости.

Жил Симон с. р.

ГДЕ ЈЕ ШТО

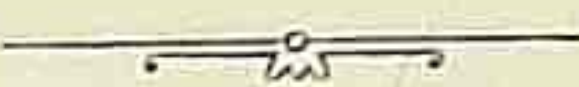
	СТРАНА
1 Истинска реформа	1
2 Салон	18
3 Роман и позориште	30
4 Избачене	43
5 Женска добротина	56
6 Супруга	71
7 Жена адвокат	86
8 Жена доктор и жена апотекар	100
9 Надничарка	113
10 Брак	123
11 Брак и брак	141
12 Брак пред општинским судом	155
13 Брак у цркви	165
14 Пустинња усред Париза	176
15 Мајка	192
16 Мајка и мајка	208
17 Како мати васпитава	223
18 Програми	251
19 Морал	266
20 Интернати	282

	СТРАНА
21 Избор каквога стања	291
22 Каријера	305
23 Пређашња хигијена	323
24 Мајка и дојкиња	329
25 Колевка и храна	335
26 Први зуб	340
27 Одбијање од сисе	349
28 Васпитавање желуца и поступаоница	354
29 Кућевни лекар	365
30 Девојка — Одело	371
31 Телесна вежбања — Растење	376
32 Оброци	382
33 Прва забава	394
34 Избор младожење	401
35 Путовање после свадбе	411
36 Кућа	420

ПОПРАВЦИ

СТРАНА	
57 ред 12	озго — опи ма <i>поправи</i> онима
81 » 8	» — члиност » личност
167 » 6	» додати на крају реч: без
» » 7	» на свршетку читати реч: најмљених
» » 8	» » » » мило-
306 » 2	оздо — по <i>поправи</i> па
» » 1	» — начинила <i>поправи</i> начинило.

ЛУКА ЂЕЛОВИЋ
БЕОГРАД

LUKA ĐELOVIĆ

БЕОГРАД

ЖЕНА

ДВАДЕСЕТОГА ВЕКА

ИСТИНСКА РЕФОРМА

Хтео бих казати и ја, после толиких других, своје мишљење о стању жена. Не надам се изнети што ново; али ако само вратим у поштовање стара, већ поборављена правила, држим да само то заслужује да се потрудим око тога.

Журим се изјавити да не предлажем никакав преврат, и да ћу се дотицати утемељенога реда само за то да га утврдим и поправим. То није оно што се обично хвали; али ја не милујем новине у моралним пословима. Ја не тражим женама никаквога преображаја политичкога или друштвенога, него бих хтео увећати њихову власт, особито власт моралну, унутра у породици.

Оне треба да имају много ширу наставу, према општем напретку наука, а васпитање у толико оштрије, у колико су оне позване да се боре против распуштености у наравима, и да обнове породичку везу којој се прети све више и више.

Ја се нарочито бавим о васпитању. Моја намера, отворено изјављена, јесте да се врнем назад, и да створим жену XX века по типу жене из века XVII. Ова жена бејаше, пре свега, жена кућаница, жена из унутрашњости породичке. Она је нешто мало изишла из куће кроз два потоња века; па шта је било? Било је то: кућа, лишена свога доброга духа, посрнула је. Ми почињемо живети једино на јавним местима, и као последица биће нам то, што ћемо у скоро поћи са свим за Американцима, то јест, живећемо по гостионицама!

Не мислите да сам ја од оних који хвале „добро старо време.“ Ја сам човек од свога века, и чак верујем, кад се малко хоћу да подичим, да сам човек од века који нам долази. Ја видим све напретке који су извршени од Револуције и самом Револуцијом: они се не даду ни прегледати. Пре свега, да почнем од самога себе: ја заузимам једно од првих места у својој отаџбини. Да није било Револуције, ја, највише ако бих се могао надати да добијем службу у којој паланчици. Кад ми је било три-

наест година, остао сам без игде икога; без родитеља, без пријатеља, морао сам се сам старати и за своје живљење и за своје васпитање. И мени је пошло за руком да прибавим себи најбоље васпитање, пошто сам постао ученик Нормалне Школе.¹ А шта би било од мене у старо време, пре Револуције? Морао бих отићи на какав било занат, или у који манастир!

Ласно је разумети да ја себе за пример узимам само за то, што је тај пример тако очигледан, и што је мени тако при руци. Мало је данас живих људи који не би могли рећи овако као ја, да су сами творци своје судбине, и да, ако та судбина није већа ни срећнија, не треба кривити друштво, јер општина, отаџбина, закон, стављају сваком између нас све што треба да сам себе уздигне трудом и учењем. Пријатељи минулих векова који поричу овај преображај, изговарајући се да је било у XVII и у XVIII веку много школа, знају добро, колики је био, од истине, напредак наставе. Они знају да су те школе биле или само на хартији, или су биле само за потребе црквене. Они су разгледали парохиске спискове, и пре-

¹ Гласовита Нормална Школа у Паризу која је први пут основана 1762 за спрему професора. Од постања досада лепи глас о овом заводу само је растао а никад није опадао. Зато сваки ученик Школе Нормалче с поносом казује да је њезин ђак.

бројили су оне супружнике што не знају ни читати ни писати. На што год бисмо погледали, кад проучавамо старо доба, на војску, на суд, на финансију, индустрију, свуда бисмо наишли на неодољиве препреке које долазе од рођења, што сметају развиту дара и карактера. Да, то вреди чак и за индустрију у коју није могао продрети који није што род господару, или ком његовом ортаку. Морао би човек бити веома слеп, и врло незахвалан, па да не призна величину политичком и друштвеном преображају, који нам је набавио једнакост, и који је сваком од нас дао своје место на сунцу. С моје стране, ја том преображају захваљујем и за оно што је учинио за мене, а захваљујем му још више за оно што је учинио за људе даровите, јер ослобођавајући њих, и помажући њима, он је учинио да се ми сви можемо користити њиховим проналасцима.

Ти даровити људи, једини су ширили филозофске мисли и методе: ови су понајвише добра учинили, јер су стварали оруђа; други су усавршавали законе у смислу једнакости и слободе; трећи су преображавали медицину и стварали хигијену; овим су јамачно смањили број наших болести, и продужили људски век; четврти — узевши пару у индустрију и у ратарство, увећали су број рукотворина, и број извора предмета за храну: напредак је у саме

ове две врсте очевидан, баш да се узме само кроз овај XIX век. Ја се још сећам сељака у ритама, босонога и без кошуље, до 1830. Сећам се толиких породица које су се, у несташници стрвна хлеба, храниле кестењем и грубом кукурузницом, и које меса никад ни окушале нису. Онда је човек умирао у оном кутићу земље, где се је родио. Кад су људи изумели каруце? Нема од тога више од четири столећа. Године 1820 колико су се људи чудили делижанцима који су пролазили по дванаест миља за дан? А данас човек може до ручковати у Паризу, а вечерати у Марсељу. Данас се људи из Париза разговарају с онима у Марсељу, или у Бресту, као да су у једној вароши. Ја говорим само о Француској, али је сав савцит свет преображен. Свет се је и смањило, јер га можемо прећи кроз неколико недеља, а и увећао се је, јер га можемо прећи ласно, можемо уживати га свега, место да се забијемо у какав кутић као у какву тамницу. Даљина и време данас су савладани. Наша мисао може бити знана у једно време на свим крајевима света. Ми можемо, о мало муке, све своје производе пренети чак онима који су нам антиподи. Свет је као лопта у рукама какога мађионичара који је смањује мало по мало стежући је својим прстима. Још мало па ће нам се учинити сувише мален за нашу радљивост.

И ја не говорим ништа о новим начинима осветљавања, и грејања, ни о фотографији, нити о толиким другим проналасцима који јуре сваки дан у стари свет да га преобразе или да га униште. Да су научници XVII века могли устати пре две године и разгледати париску изложбу, они би мислили да су пренесени у свет *Хиљаду и једне Ноћи*; научници из XIV века позвали би у помоћ Инквизицију. Они би спалили Ј. Пастера, Ј. Едисона, и Ј. Бертелота. А за мога пријатеља Ренана не би било нигде довољно велике ломаче да тело његово претвори у пухор. Ми бисмо могли показати Тирену војске од четири стотине хиљада људи, а баш тиме ја се много и не хвалим, него бисмо ми њему могли рећи да у те четири стотине хиљада нема их ни четири хиљаде што не знају читати, и то би њега збунило. Ја бих волео одрицати најочигледније математичке истине, него оспаравати извршене напретке свуда и у свему: у правди, у хигијени, у настави, у медицини, у хемији, у физици и у индустрији. Напредак је најпре ишао лагано, па онда брже под утицајем филозофа, па је, најпосле, јурнуо трком кроз Француску Револуцију, и данас га ништа не може уставити; једва га човек оком може пратити.

Али овај општи напредак, који чини да је данас лице света тако лепо и примамљиво,

да ли својим постајањем не ствара и какву штету? Да ли је све добро што он доноси? Да ли је све рђаво оно што он руши? Не треба гледати само на физичку страну, индустрију, и науке. Погледајмо и на страну моралну. У том је свету позорје малко другојаче.

Нећу рећи, као што говоре многи мислиоци, да је морал опао. Напротив он се у нечем и нечем и подигао.

Подигао! Да се разумемо. Морал вечит. Правда не извире из људских договора. Ма каква да је њена природа, она је вечита и непроменита. Да какав силни вихор духне и да однесе овај свет, да га уништи, па место њега да створи свет нови, ова иста правда која влада у свету овом, владала би и у оном свету новом. Довољно је да има разума да се она може схватити, и слободе да јој се сме покоравати. А разум је некад више а некад мање обавештен о законима вечите правде. Човек гледа ово исто сунце, само га гледа бољим очима. Доказа за то има обилно. У старо време људи су живели у неку руку по науци која је допуштала ропство. Платон је имао робова; Аристотело је писао о ропству са свим хладно, као и о свакој другој ствари, и постављао му је темеље. У Француској, теорија о ропству и само ропство, с неким изменама тек на површини, одржали су се чак до ноћи 4-га ав-

густа. Тек после те ноћи, правда поста једна иста за све људе. Појмити да каљогажа и племић имају једнака права, то је огроман напредак. То се нама данас чини врло просто. А пре сто година то бејаше и веома дивно, и веома страшно. Потпуна победа била је само на хартији. У Паризу се томе покорише, а у Јевропи се против тога побунише. У нашој Вандеји сељаци су гинули, главе су своје давали, само да не буду равни с племићима!

Сами победитељи, престрављени од своје победе, понудише изузетке да победу ослабе, да је ублаже. Хоће ли и Јевреји бити грађани? Хоће ли и глумци уживати грађанска права? Да ли су Црнци људи? Слобода је објављена много доцније за Црнце, пошто сам и ја један од оних који су тај закон потписали!

Друге опште идеје осветљене су новом светлошћу од моралнога напретка. Поменућу само једну: идеју родољубље. Ја знам јуначку смрт Николе од Асаса.¹ Али појам о отаџбини још дуго бејаше таман, а и морао је бити таман, кад су народи зависили од једнога рата,

¹ Никола Асас, капетан регименте у Доверњу, рођен у Вигану, погинуо је јуначки 15 октобра 1760 у Клостеркампу у Вестфалији. Идући у извидницу, сретне непријатељску колону која је хтела да изненади Французе. Њему запрете да ће га удавити, ако проговори једну реч. Никола се не уплаши, него дрекне: «Овамо Доверњани, сво непријатеља! А непријатељи га испробају ту на месту те умре. Превођ.

или од једнога уговора, и кад се је сам човек сматрао као имовина другог човека. Онда је човек гинуо за свога владоца пре него за своју отаџбину. Емиграција 1792 године била је велика раздвојица у значењу речи родољубље. Људи су хтели гинути; али за кога? За земљу, или за владоца? У старије време рекло би се: за владоца, или за Бога!

Знам и видим да се мисао отаџбина боље схвата данас, поред свега упињања оне ружне секте која би хтела радионице претворити у отаџбину; боље се поима дужност верности према доктринама; данас нико не би имао према каквом Таљерану онакога одушевљења, какво су према њему имали неки и неки либерали за време Реставрације; и мисао о браству има напредака; антисемитски покрет ваља сматрати као неку чудну и прелазну болест. Али размотрите природу свих ових напредака: свуд се ради нарочито о општем моралу, о оном што би се могло назвати морал јавни, морал политички. А напротив ми не напредујемо у оном што се тиче морала засебнога, приватнога. Преваре се умножавају. Цела једна нова породица крађа и обмана излегла се с бујном вредношћу покретне имовине. А ударило се назад и у правим наравима. Веза породичка олабавила је од сваке руке. Невера у браку постала је популарна. Домаће врлине

постале су предмет јавнога подсмевања. Закон је поткопао очинску власт. Он је врло рано ослободио децу. Он их је изједначио једну с другом, а изједначио их је и с њиховим прецима. Он је усвојио и олакшао развод брака са два закона: једним, који прима развод изречен судом. Тај закон ја одбијам, али га разумем; и другим, који долази као проста последица телесне раздвојице, и који је, бар пред мојим очима, један удар за правду и за слободу. И тако се приватни морал понижава од онога часа како се породица распушта. У том и јест опасност. Тому бих ја хтео да тражим лека.

Ја захтевам од жене XX века да учврсти породицу, коју су жене два претх одна века пустиле да се заљуља.

По овим последњим речима, може се помислити да ја корем жене XIX века као да нису испуниле своју дужност. То је једна нова забуна, коју морам разбити. Истина ја верујем да су оне могле урадити и више и другојаче, од онога што су урадиле; то ћу им казати овога часа; али сам дужан пре свега припознати им све што су урадиле за отаџбину. Нећу ићи чак ка последњим годинама минулога века, кад оне показаше што нико није од њих очекивао: велико презирање смрти. Остаћу само у сувременој историји, и поменућу њихово

држање за рата 1870. То је држање било дивно. Свуда су оне удахњивале храброст својим беседама и својим примерима. У Паризу, где сам се находио ја, могао сам изблиза видети њихову енергију да склоне све на отпор, њихову вредноћу да би смањиле оскудицу својих породица, њихово трчање на помоћ сиромасима, њихово прегоривање и трпљење и глади и зиме. Све се бејаше удружило : страшна болештина, зла зима, бомбардање, рушење; и оне нису ни једнога часка малаксале. Нико није могао чути од њихове стране ни јавне жалбе, ни приватна туговања, жене просте, и велике госпође, раме уз раме, чиниле су своју дужност с једнаком простодушношћу и једнаком чврстином. Оне нису престале ни после помагати да се отаџбина опорави морално и материјално. Добročинства су се ових последњих година знаменито умножила; њих су највише подстицале и потпомагале жене. Друштво француско, захваљујући женама, јавља се са свим озбиљно друштво; у њему се труд и проучавање највише поштују. Посланик једнога великога пријатељског народа о нашој стогодишњици говораше ми: „Ваше су жене ваша снага!“ И има право. Али има што шта и да се покуди женама.

У овај мах ја њих нећу кривити што се нису упорније бориле против закона који је

посветовњачио толике тековине манастирске, што се нису одупирале неутралисању школа и болница; што су равнодушно трпеле развод брака и чак му се радовале; што се нису удружиле гомилама с друштвима за мир и за међународни суд. Све су то ствари крупне, на које се ја могу и вратити; али у овај мах ја се бавим и ситницама које су најситније, и које су, у самој ствари, само платно живота. Жене су престале бити, у својим салонима, суђаје укуса и делиље лепога гласа; и у својим кућама, код својих мужева и своје деце, овлашћени апостоли морала. Оне су пустиле да им се кида парче по парче, од управе у породици. Па и у самом првом васпитању деце, не гледајући на све њихове муке, које подносе напоредо с учитељима, оне данас заузимају тек друго место; управа им је одузета чим оне не могу изабрати свом детету школу у коју ће ићи, и учитеља који ће га учити. На сваком ступњу друштвених стуба људи живе за себе, а жене за себе, деоба је тако оштра, готово као у свету источном; сва је разлика овде што нема фереце ни решетке које су, и на самом истоку, само знаци за затвор. То је погрешка мужева, рећи ћете ви; али је то погрешка и жена. И можда је нарочито погрешка жена. Ми смо људи хтели поћи, али нас нико није ни задржавао.

Сачувај Боже, да бих ја хтео метнути закониту власт женину на место претежне власти мужевље. Ја овде говорим само о власти моралној, о снази моралној, о обичају. Некад је жена владала у кући, али је она у исто време владала и над душама. То је било добро правило. К тому се ваља вратити. За то треба изнова умесити душу женску. Не тражи се да жене гучу као голубице, и да пусте да све иде како иде. У заједницу ваља ући с дубоким осећањем свога права основаног на дужности која има да се испуни. Жени није тешко заслужити љубав, али тако исто не треба ни да јој је тешко заслужити поштовање. Њојзи за то не требају закони; за то је њу наоружала сама природа. Ако ли треба закона, и закони ће се донети. Она треба к њима да тежи; њих да тражи. Ми сви вичемо са свих страна: прва нам је и неминовна дужност да преобразимо живот у породици. Обратимо се к женама. Само њиховом помоћу може се извршити тај велики рад. Жена Хришћанка из XVII века бејаше госпођа у својој породици. Оно што је радила она, то могу радити и жене наше. Законита моћ ондашњега оца у породици, била је веома широка. Он је, по самом закону, био потпуни господар. У ствари он је био задовољан што је независан од спољашности. А унутра, он је трпео, он је миловао, он је при-

зивао власт свога првога министра. Живот јавни био је јадан и ништаван; а живот породички био је снажан и јак. На њега се наслањало друштво као на темељ чврст и поуздан.

У толико пре ваља се вратити к тим старим наравима, у колико смо ми у Републици.¹ Треба грађанинову слободу накнадити влашћу очинском.

У том ми нисмо као што бејаше стара, чврсто везана породица, у којој је отац био суверен, а мајка још већа суверенка по сили љубави; где домаће огњиште бејаше као какав олтар; и где је сваки члан чувао част имена као што војник брани част своје заставе. А породица XIX века, ова породица ослабела, и смањена, иде ка расулу. Муж је отишао давно, дете се измиче. Брак је данас само уговор који се разводом раскида. Још мало, па ће он бити једна од најмањих и најкраћих гаранција међу грађанским ортачинама.

Жена XX века имаће задатак у толико тежи, у колико је изгубила више снага које су имале у својој служби њене иночице пређашњег доба. Изгубила је снагу коју даје вера, изгубила снагу од предања, и од навике, па снагу од ранга и поштовања, као и снагу од непокретне имовине.

¹ Жил Симон ово пише за Французе.

Снага од вере. Није то да је жена безверна; него је безверан муж њен, и безверан готово неповратно. Она још има снагу коју јој њезина вера даје над њом самом, али је изгубила снагу коју је њој мужевља вера давала над самим мужем. То што жена верује, а муж не верује, у многим је кућама узрок распаду. Жена оставља кућу да иде у цркву; она има саветника и учитеља мимо свога мужа; она има законе којима се покоравала, а које муж њезин презире. Она зна да ће се њихова веза само смрћу свршити; само је смрт потпуно и вечито раздвајање. Муж XVII века веровао је и по вери се владао. Муж XVIII века веровао је ако је из нижега реда. Неверници су били само у вишим друштвеним редовима. Па онда и неверовање с борбом вредило је више од данашње равнодушности.

Друга женина снага било је предање, традиција. Људи су свуда, у оно време, живели по предању, по традицији. Све што је остало од старине, било је поштовано. Трајање беше извор праву. Оно је било изнад закона. Што је рађено свакад пре, требало је да се ради и даље. Женску слабост бранила је традиција, навика, обичаји. Жене су биле упорне чуварице обичаја, некад смешних и незгодних за њих саме. Оне су у том налазиле неко покораванье које су трпеле, и неку снагу за

вежбање. И онда је живот био борба, али није био овако бесна борба, као данас што је

Људи су ишли путем који је био просечен раније, по правилима утврђеним и примљеним, а данас, сваки има да пита сам себе, и да се бори с ким год се сретне. Свакога часа ваља бранити свој ранг, јер више ранга и нема. Некад је супруга, мајка, поучавала, и представљала достојанство куће; а муж се борио, ако је требало борити се; али кад је ваљало што установити, утврдити, објаснити, и применити, то је био женин посао. Она је свему давала форму.

Непокретна имовина била је велика снага женама. То је сила коју је створио закон, и коју је баш закон ставио у службу њиховој немоћи. Између племића и између земље био је као неки уговор о савезу. Свака је личност била везана за своје претке и за своје потомке, а сви скупа за породичку земљу везама тешњим од свих оних које ми познајемо, и које су имале и снагу законску, и снагу моралну, и снагу религијску. Жена, која је слабачка кад је сама за се, бејаше јака као бечуг у овом ланцу. Све што је непроменито њу је снажило; све што је покретно, њу је понижавало, јер она није створена за борбу.

Вера, традиција, ранг, и непокретна имовина четири су ограде за некадашњу жену,

које су све пале једна за другом, или прете да падну; јер је без сумње излишно показивати разлику између непромените имовине некадашње, и ове садашње имовине која путује од газде до газде, која се шири и сужава према најмањој ћуди среће, и која је речито обележје како се преображава свет, у ком се наш некадашњи тихи, озбиљни и величанствени живот претвара у живот грозничав, узнемирен, и прелазан. Свет некада беше као каква хрисовуља, а данас је само као лутриски лоз!

Жена треба да се бори да би обновила породички живот, с оном старинском пратњом, с поштовањем, са нежношћу, и с добрим наравима. Спас рода људскога по ту је цену. Тај задатак није већи од снаге њене. Она треба да се узда у васпитање, оруђе свих друштвених преображаја. Велика госпођа у свом двору и надничарка, једва заклоњена од кише и студени, у сиромашној уцерици својој, имају једну исту задаћу да испуне, и морају о том радити једним истим средствима.

САЛОН

Сва питања која се тичу васпитања и наставе данас се проучавају врло журно и марљиво. Револуције политичке, које су у ствари и револуције друштвене, налазе свој одјек у педагогији. Ролен је мислио само о васпитању племића и о васпитању синова богатих грађана; али је требало да се Ј. Греард постара о свој деци, и може бити о деци сиромашној више него о деци богаташевој!

Је ли стање жена тако јако промењено догађајима из Револуције, као што је промењено стање људи? Оне трпе све покрете својих породица, а то вам је велико мењање, јер би много требало па да су угодбе живота остале истоветне кроз један век; али оне доприносе да се врше ова преображавања онолико колико и некад, те с тога се и не могу спремити девојке за страшну борбу која чека наше мушкарце сутра или прекосутра. Ја бих се хтео задржати један часак на овој мисли.

Жене, особито жене лепе, свакад су имале у свом „рожданику“ по који билет од среће. И догађа се, истина врло ретко, да оне узму баш број који добија; и тада се све мења, као каквим мађионичким штапом. Позната је прича о пепељузи која се, с изменом своје среће, потпунце мења. Јер поставши једним кратким обредом кнегиња, она се начинила кнегиња од главе до пете. Ове су случајности тако ретке и тако чудновате да се на њима не треба ни задржавати. У опште живот је женски са свим једнак и без великога потреса; сам брак, који је за њих пресудни прелом, утиче на њихову срећу или њихову несрећу, али не утиче на њихово стање у друштву. Обично се узимају младенци који су већ равни међу собом. Одива је сутра дан по венчању или велика госпођа, или трговкиња — каква је која била до у очи удадбе. Како се живело у оца, тако се живи и у мужа. Благостање се ужива, а штете се трпе, не могући правце учинити да тога не буде. Обично човек предузима радњу, управља фабриком, или беседи на изборима или у скупштини. Жена се вози у истом пресеку, (купеу) и излази и улази кад и муж; али муж сам мотри на локомотиву.

Не велим ја да наше жене ништа не приносе напретку наших предузећа, ја ћу мало

час испитати оно што припада њима; него хоћу да кажем само то да оне немају ни иницијативе, ни управе, нити одговорности. Ова неједнакост у својствима и радовима да ли долази од саме природе ствари, или просто од људских уредаба?

Неке и неке жене — удружене с неким и неким људма — устале су тражити једнакост радова и права за оба пола. Запамтите добро да оне не траже да пашу сабље, не гледајући на Амазонке, нити да кују на наковњу; оне припознају да су слабије телом, али веле да су једнаке умом, а да су једнаке или и претежније снагом моралном. Њих природа није створила да кују; али веле да могу уређивати и управљати онако исто као и ми, и вршити као и ми сваку службу за коју треба разума и суђења. Ово што ми сами држимо све те службе, то је злоупотреба силе и рушење правде. Та злоупотреба има штетне последице, не само за њих што су остале без ичега, него за друштво цело целцато, јер је оно лишено велике половине умних снага којима би могло располагати. Не треба се позивати на то што људи имају да бране отаџбину, и да производе све, па да им од тога као последица долази и право на сву власт, јер и жене могу казати да су мајке, па је само то раван — ако не и већи улог од њихове стране.

Нисам накан да претресам ова тврђења и ове захтеве, према којима се огромна већина жена само смеши. Ја их одбијам онако укупно, задржавши тек по нешто од појединости. Другим речма, ја не верејум да ће то бити нешто лепо, ако се прогласи грађанска и политичка једнакост грађана и грађанака; али држим да би било путно учинити врло опрезно, и после марљивога проучења чињеница, више важних рефорама.

Ево да почнем од тачке, од које се обично полази, то јест, од једнакости умне снаге! Шта се разумева кад се каже једнакост? Ако је то „што је мушком његов разум, то је женском његов“, онда ја не спорим нимало. То питање не треба ни претресати. Оно је ван мога предмета. А ако се хоће да разуме истоветност, онда је погрешка, и погрешка груба: јер се пол мушки разликује од пола женскога и умом и телом. Ни укуси ни подобности нису им исте. Те им разлике долазе од природе; навике и васпитање ту су од мале важности. Ко би хтео уверити се нека једнога мушкарца васпитава као девојку, или девојчицу као мушкарца, па ће видети да ће од њих изићи или бунтовници или наказе.

Овакав последак треба да очекују сви они који, мислећи да протестују против закона и обичаја, у самој ствари буне се против при-

роде. Она жена коју би они ослободили од власти њенога мужа, и увели је у јавни живот, зацело не би више била жена, а никад јој не би пошло за руком да постане човек.

Помињу се жене које врло добро воде трговине; неке су опет и владале сјајно. Али колицини је мајушан број ових последњих! И још је ли доказано да су оне собом управљале? Трговкиње су нешто друго. Имају две различне ствари: трговачки дух, дух предузимљивости посао је са свим мушки, и домаћа економија која се баш подудара са подобностима женским. Не само да нећу да стежем њихова права у управи засебних имовина, него још мислим да их треба увећати. Али нема ни разлога ни повода даривати им жалостан дар — политичка права. Оне то осећају добро; оне знају шта би изгубиле у чести и у достојанству ако би изишле из своје куће и отишле у јавне скупове да тамо бацају и примају увреде и клевете. Тамо би их примили као другове, нека се не варају нимало; и као што оне умеју пецкати, и лако се умеју наљутити, њихови мужеви, јер оне неће терати дотле да се саме бију, биће вечито у боју.

Оне с разлогом мисле да се већина политичких људи не разумева много у политици, али оне поимају са свим јасно да се и оне

у њој не разумеју баш нимало. То у неколико долази од тога, што оне о политици нису никад размишљавале; оне о њој мисле колико и о фектовању којим се никад неће служити; оне политику знају по теретима које им она намеће. Али кад би узеле проучавати је брзо би виделе да се упуштају у неку земљу у којој неће наћи лепих откривења. Никакав закон, у колико ја знам, њима не крати писати о политици, па ипак ја видим само г-ђу Стајел да је заузела место међу мислиоцима; и њена је политика махом философија.

За философију ја мислим са свим другогаче. Може бити да ће ми се зачудити наши савременици: жене милују философију, оне у њој и успевају; то јест, оне успевају да је разумеју, више него да о њој суде. У њих је ум финији од ума нашега. Сви исповедници (и богословија је философија) разумеће и одобрити ово што кажем. Света Терезија, Хелоиза, г-ђа Гион, да поменем само најславније, Философи су мистици с великом и чудном вештином. О њима самима може се рећи да и ако оне разумевају све, оне не изумевају ништа. Исто је тако и у музици: виртуоза првога реда има много међу женама; а једва да ће се наћи неколико композитора другога и трећега реда. Иста се појава виђа и у позоришту: оне дају глумица да им пара

нема, а из столећа у столеће једва да пруже какво лепо малено парче, па и то није без каквога сурадника.

Оне се одликују у писању писама. Нема потребе помињати г-ђу Севињу; ми сви знамо, по свакидашњем искуству, како духовита жена саставља своје писмо. Ево сад једне напомене која обухвата све: оне нису дале ниједнога историка, а равнају се с нама, ако нас још и не претичу, у роману!

Ја се овога предмета само дотичем узгред, а не претресам га; моја је намера да добро објасним оно што хоћу да радим, и требаше ми да сам још одмах казао да ја нећу да спремам девојке за јавни живот. Ја нисам за новине у стварима које се тичу жена. Чак ја мислим да је данас прави и жељени напредак устукнути. Ја бих желео видети тако друштво где би жене биле госпође у кући, а у послове јавне мешале би се само кроза своје оцеве и мужеве. Ја бих њима дао претежни утицај на нарави, а не бих им дао никакве власти у грађењу закона. Ја ћу се вратити к старим наравима наших оцева који жене нису узимали ни као колеге, нити као другаре; који су их држали као нека мала божанства; који су се радо давали за њих, али нису пристајали да им се покоравају. Ја бих хтео да их увучем у васпитање много

више него што оне то чине данас, и хтео бих учинити да васпитање траје дуго после ослобођења. Ја држим, да ако смо ми још велики народ, народ за поштовање, не гледајући на глас који хоће да нам наметну наши непријатељи, то ваља да захвалимо својим женама. Оне имају велико осећање части и правичности. Оне имају, већином, веру, које ми већ више немамо. Ја одбијам њихово господарство; али призивам њихов утицај. Разлика је ту фина; али ћу се ја постарати да је лепо објасним разлагањем које ћу учинити.

Ја сам једном казао женама, говорећи им како да управљају свака својом главом, оно што је за њих главно: „Чувајте своје предстраже!“ Оне их нису чувале слошки. Оне су допустиле да се учини преображај у наравима који њима уди више него сви закони на које се туже присталице њихових политичких права.

Овде ја не говорим о свима женама; говорим само о онима које имају свој салон. Шта су оне од њега начиниле?

Салон је радионица за жене. У њему и кроз њега оне треба да владају. Муж ту може бити жени добар саветник, али из краја; за време представе, он је само од велике помоћи, он је, највише, уређивач. Жена је ту све. Неке жене имају тако незнатне салоне, да човек у њих долази као на кулук, само зато што се

баш мора. Друге уређују у салонима декламовање или музику. Ако је музика добра, онда се може одобрити, тек то је онда концерат а није салон. А кад је музика рђава, или тек осредња; ту вам је права мука, пријатељи моји! У позоришту ви можете звиждати, или, још боље, узетећете капу и отићи. Овде вам ваља остати, остати стојећи; показивати се пажљив док се свира, и пљескати кад се сврши, и, чак честитати оном који то извршује. Ја не ценим много декламовање како басне. Има басана добрих, а има их и недобрих; има декламовања доброга а има и свакојакога. Ја сам већ омрзао на лепе Лафонтенове басне само са честога декламовања у вече. Декламатори које ја волим најгори су. Они који су се учили, који декламују по правилу, подвлачећи намере и онде где намера нема, ја њих све не могу да гледам. Пре свега ту је почетак увек један исти; то је један исти учитељ којег слушате кроз уста његових ученика. То је баш као у људи који позно науче писати: они пишу добро, али сви имају једнак рукопис. Ала је то несрећа, писати како пише сваки живи! А каква је несрећа декламовати са чаром и намерама свију и свакога! Не велим ништа о комедији у друштву. Она, и ако је досадна онима који је гледају, бар је забавна за оне који је играју.

Ви ћете ме упитати : Шта ви зовете Салон ? То није енглески *раут*, није ни концерат а није ни декламовање. Е па шта је ? Ево шта је. Салон је разговор ! Ја држим да је то све. Готово свуда ви видите госпе да седе на једној страни, а господа, кад нису у пушионици, стоје на другој. Ту вам се разговара о свем и о свачем, а малко се богме и оговара. И ако ко пређе с једне стране на ону другу, то је само да пренесе штогод о предмету који је тада у моди.

Како то ? Зар је у нас нестало духовитих жена ? — Имамо их стотинама. Али су оне пустиле људе да им се измигоље кроз прсте, оне су им допустиле да створе и усаврше клубове ; а оне су уредиле за се, као мило за драго, мале састанке, где се људи осећају у тескоби кад случајно тамо западну ; оне налазе да је добро кад се људи од њих отресе са три четири речи, и чак се и не труде да покажу бистрину које имају, и да принуде и друге да се малко испоље туна. Једном речи : оне нису браниле своје предстраже, и данаске се више не могу служити својим благом, већ само међу својима.

А како је некад било лепо ! Ако се поведе реч о позоришту, воде је људи књижевници, и који се у том послу разумевају. Некад се по нешто и читало, али је то читао

сам писац, што је било велика реткост. Печити мено свога ближњега, али не ићи даље од оговарања, проговорити коју о вери и о философији, и узгред огрешти помало и једну и другу, па то све склонити иза клупчета сјајних разговора; јер се не може у салону увек смејати, али увек треба бити готов на смех. И политика је улазила у салон, али својим великим цртама, у којима се жене разумеју, политика узета с висине, кад она није друго ништа него философија. Ту се говорило о части народној, о правима рода људскога боље него са трибине, јер ту није било сићаних обзира и интрига. Салони су некад и некад градили и академике; а бирали су и посланике, и неког су посланика они износили на глас и ширили му славу. Људи из првих редова имали су дужност долазити у салоне; и долазили су радо, и трудили су се да се ту покажу. А жене су се ту нарочито одликовале: оне су само ту врсту рада имале на своје располагање, имале су разговор, козерију; докле у књижевности оне имају само писма и роман. Оне и сада пишу дивна писма; оне састављају лепе романе; али више већ не разговарају! Колика је то штета за њих, и за нас! Каква је то завера противу нашег задовољства, и противу њихове славе! То је особито за жаљење у Француској, јер су Францускиње биле кра-

љице сваке елеганције, то јест, краљице салона.

Није довољно казати данас: ви ћете видети како ћу ја обновити мој репертоар, како ћу нагнати људе да баце своје глупе цигаре, и њихове жокејске разговоре, како ћу их привикнути да слушају кад беседе жене, и да беседе они њима, да се задовољавају и да воде рачуна о њиховим суђењима, па и да се владају према тому. Таке промене не бивају за један дан. Ту ваља и времена и стрпљења. Треба нарочито припремити људе да допусте претворити се, и за то их васпитати другаче, а не онако како сте их васпитале ви!

Ах! Ви нисте браниле своје предстраже? Е лепо! Данас ваља почети зграду из темеља; и ви сте, моје драге пријатељице, ту криве више него ми!

РОМАН И ПОЗОРИШТЕ

Почети простим белешкама о салонима васпитавања жена, учиниће се многим врло смешно. Почекајте! доћи ће ред и на ствари озбиљне; а и ово само много је озбиљније него што се чини. Салон је за жене оно што је Форум за њихове мужеве. Оне у салонима предају уљудност и питомину нарави; то је готово као кад бих рекао да оне тамо предају цивилизацију, али се ја навлаш чувам од ових крупних речи. Биће велика срећа за један народ пали у неверовање, да још држи, да цени мишљење жена; једно што су оне ретко невернице у предметима вере, а друго што оне то нису никад у оном што се зове пристојност у друштву. За средњег века, оне чињаху дворбу и угодбу љубави, оне председаваху на турнирима, оне дељаху славу или бруку после великих бојева у рату. Ја никако не верујем да би увећање њиховога утицаја ослабило људе; напротив оне крећу да се

милује слава. Оне саме милују све што даје славу а храброст поврх свега. Оне јунаштво задахњују, а оне су му и награда.

Има салона разних величина. Каква кнегиња има салоне у које су прибрана сва чудеса уметности; а каква смерна грађанка има једну сиромашну собу, којом се поноси и коју зове салоном. И има право да се њом поноси, има право да свој салон цени, јер кроз тај салон она се јавља као *госпођа*. С тога свога салона она се прибраја к цивилизованом свету, где се жене веома поштују. Није лепо да њу туђини, па ни чланови породице, увек виђају само на домаћим пословима од јутра до мрака. Њој треба овај угочић где ће се и њој говорити с неком церемонијом, да утврди своја права на поштовање и уважење. Ово поштовање овде није оно исто које задаје врлина; то је поштовање некако површније, и у исто време више је поштовање формално, које треба жени да се њиме ограда. Она мора китити свој живот као што кити своју личност. Ова опрема, одржана у правим границама, не уди нимало природности. Шта се зове човек просвећен, цивилизован? То је човек углађен, потчињен хиљади ситних правила, хиљади ситних потреба, од којих неке га заморавају без користи, а неке су му потребне за задовољство и за одбрану. Жена нарочито има по-

требу да је бране утврђене пристојности, које нико не би смео нарушити, и захваљујући којима, она, онако слабачка, може натерати да пред њом задркти човек који, свуда осем овога салона, нагони дрктавицу на све друге људе.

Ово стрепење силе пред слабошћу победа је саме цивилизације. Ено великана како је скрушен својим снeбивањем; он се осећа постиђен и збуњен; а ми који стојимо около, ми још више поштујемо, и још боље разумемо ону моћ којом он неће да се послужи. Жена, која га тако гони самом силом пристојности одржава над њим победу која је сва на корист цивилизације. Човеку се овде намеће да помене речи философа Малбранша кад оно он излагаше своју претпоставку о телесној премоцији.¹ Ви не знате те телесне премоције, а јамачно не знате ни Малбранша, за кога наши непријатељи имају обичај рећи да је то једини философ кога смо ми икад имали, заборављајући да то говоре Декартовим земљацима. Малбранш је, да би објаснио како дух ради на тело, уобразио једну систему која поништава ту радњу духу. Само тело ради на тело. Моја душа узалуд хоће; моје тело стоји неосетљиво према њеној вољи. Ако се моје ноге покрену кад ја пожелим корачати, не

¹ Премоција је богословски термин који означава Божји утицај на вољу створења те оно да ради! Превод.

креће то њих мој дух; него то Бог долази милостиво у помоћ и креће их за мене. Он није само свемоћ, него је он моћ једна једина; и као што он ствара сва бића, тако исто он производи и сва кретања. Он нама оставља само обману као да кретања потичу од нас; то јест, он ту обману оставља онима који нису философи, и философи из школе Малбраншеве. Пошто се силом самога Бога ми служимо, вели завршујући свој састав овај писац: — „молим вас да је не трошимо на послове који ње нису достојни.“ И ја тако велим женама: Пошто ви јесте или можете бити, кад само хтеднете, госпође оних нарави што блаже грубости људске, служите се том својом силом, те нека завлада правда и нека се заклони слабост; онима који не чују глас врлине, дајте да чују бар глас части, који је оном одјек. Неке и неке превијуше, које имају своје будоаре, а не смеју да се похвале да имају салоне, добијају свој утицај жртвујући све оно што сте ви позване да чувате; и ја видим неке између вас да огледају борити се против њих, чинећи и саме жртве. То је веома штетна погрешка, јер ви не бисте могле ићи до краја за њима. То је пут на ком нема станка кад се једном њим пође. Не, не! Вратите се ви старој системи. Борите се против порока са свима силама које даје

врлина. Немојте је подивљати; она је мила у свој оштрини својој. Она има све друштвене силе у својој служби: синовљу љубав, коју ваља марљиво неговати, јер од ње потичу све врлине као из каквога једра и благословена извора; љубав супружничку за коју имате хиљаду начина да је одржите; част кућну, којој сте ви чуварице; породичку традицију, коју треба да казујете, да поштујете, и да настојите да је сви љубе; стари морал наших оцева, који је, у самој ствари, морал наших матера, јер су га наше мајке предавале малој деци заједно с првим пољупцима, и који нам свега нашега века предају самим вршењем; веру родитељску коју нам не треба проповедати, јер су проповеди врло досадне, него нека нас привикавају да је најпре поштујемо, па може бити с временом и да је заволимо. И ви ћете такође моћи борити се и против покварене књижевности, и против рђава укуса, са свим одличним списима ума људскога који ће бити, ако ви хоћете, ваши природни помагачи. Ала би то била дивна битка! Какви силни извори! Каква је радост наћи се окружен и помаган свим оним што је лепо и што је здраво! И каква је цена таквој победи! Спас деци, мир кући, уздигнуће отаџбини!

Немојте ви мени рећи да је то све већ сад изишло из моде. За врлину моде нема.

Све старудије о којима вам ја говорим, старудије су само за то што су вечите; а овај угодљиви, распуштени морал који сте ви пустиле да се увуче у ваше салоне, морал је који се мења као и ћудљива мода, јер он и није ништа друго него игра духа, место да је наук (доктрина) и снага.

Старудије, да Бог ме; али бих ја волео видети опет те старудије у вашим салонима, с њиховом поворком добрих и сталних мисли. То би нас подсећало на доба нашега школовања у колежу; најбољи између нас милују сећати се тога времена. И они што то крију, ипак се сећају својих старих ауктора, које би радо видели у вашим рукама. Не гоним ја ни новине; само вам светујем да оштро разликујете. Чувајте се од порока; свака благост према њему, јесте опадање за вас. Немојте од свога салона градити никакав манастир. У свему треба мера. Жене имају нарочито ту умешност, која је малко занемарена у последње време, да знају докле се сме ићи без опасности.

Г. Рус, у једној од својих дивних беседа (а он само дивне беседе и саставља) честита себи, што наши романописци опадају ван Француске. Сад се не купују толико, вели он; а то је баш добро, јер су њихови романи рђави, па ће они престати и писати кад изгубе своје пијаце. Ја не делим ни његово презирање, ни

његову наду. У сва времена бивало је романа безобразних, неморалних, и неваљалих. Никад нисам могао разумети какво задовољство имају људи читати безобразне књиге. А има их којима се то мили, и међу тима има баш људи паметних. Волтерова *девица*, која је злочин у неком смислу, нашла је врло много читатеља и поштоватеља. Жена, и кад би хтела, не би стигла да прочита оваке књиге, и, кад би их прочитала за њу би, баш и у свету саблазни, то била једна мрља, једна поруга. Неморални романи су и многобројни и врло опасни. Ја знам много жена које те романе трпе, само да је у њима све казано онако како се у добром друштву може казати. Има једна вештина, која је данас јако раширена, испричати најнеморалније послове, без похвале и без покуде, с простоћом тако природном, да се порок јавља као нешто примљено и усвојено. И онда он улази слободно у мало осветљене умове, који га примају без зазора као какво кућевно чељаде. Урнек је у овој врсти списа *Калуђерица из Парме* од Стендала. И Балзак је више пута учинио оваку погрешку, у пркос жељи да буде велики моралиста. Врло је тешко одабрати што је за читање, јер одабирати пошто се прочита — то је варање, а одабирати још пре читања то је опет лудост. Жена преко мере побожна упитаће за то свога испо-

ведника. Проста, честита жена управљаће се по оном што какав поштен и праведан критичар каже, ако таквих критичара има, хоћу да речем, ако их она може добавити и упитати. С позориштем, у кога је сила још већа, врло често човек не зна шта да ради; јер, питам вас шта је то дрека иза кулиса? Ту се мора ризиковати. Чисто је мода у неком свету, отићи на прве представе. Кад који комад има успеха, онда треба да смо га гледали. Само се о њем и говори читавих петнаест дана. „Шта мислите о оној сцени? А о оној реченици? И о игри глумице ове или оне?“

Разумем да се иде на комедију, само да и ту има разликовања. Ја држим да је наше позориште врло богато добрим саставима. Цензура, која нас не заклања од неморалности, барем нас чува од безобразности. И ми имамо великих позоришта, као што је позориште француско, која су већ собом заштита. Нико се не сме усудити да стави неке и неке речи, или неке и неке приче у уста г-ђици Рајхенберговој или г-ђици Бартети, и ја мислим да оне не би ни знале шта да чине и како то да кажу. Ја не корем жене што иду на прве представе, па се комад покаже како не треба. Али ако такав комад имадне успеха, ја њих корем за тај успех, и велим да оне имају и право и начина вршити полицију у театру.

Отидите у „Театар Франсе“ кад је која прва представа. Доњи бој заузимају сами људи. Ту има доста пишчевих супарника и критичара. Жене, у великој већини, заузимају све остале просторије. Критичари излазе у међуакте и разговарају се у собама и ходницима, како ће испасти комад. Они много помогну да комад слави, или да пропадне; али, управо, ту жене пресуђују. Осем онога што оне показују за време представе, и што се зове лице сале, оне чине више него новине, оне су онај јавни ромор после првога вечера. Ту се тек јављају салони у свој својој снази. Ако жене узму који комад у своју заштиту, он је спасен, он је славио; ако ли га оне осуде, он је пропао.

Салон, роман, и позориште — је ли у том сва спољна женина улога? Није, још има *послова*, о којима бих ја желео говорити вама *потанко*; има *добрих послова*, *добрих дела*, као што би рекли људи од цркве и вере. — А онда? — Е ту је све. После тога ми ћемо проучити улогу женину у породици, а то је велика страна њезинога задатка. — Шта! Зар да оне немају свога клуба, својих новина, својих договора, својих изборних састанака? — Да, да немају! Ја нећу да видим жене ни у каквој војсци. Али не сматрам као излишан њихов утицај који оне имају на нарави кроза салон, и у име нарави на роман или позориште.

Ви мене нећете кривити што ја овде имам на уму само велике госпође, пошто сам се оградно за мање госпође грађанке, и што ја од истине мислим да има, у Паризу и у области, салона незнатних, који немају друге чари осем милоште и умешности оних госпођа које у њима бораве, где је велика част бити примљен, где се срета много задовољства, и одакле се никад не излази а да се човек не осети бољи и поправљенији.

Али најпоследње, рећи ћете ви, баш и са вашим госпођама грађанкама, ви говорите само о врло малом броју жена. Ви заборављате оне о којима би требало да се пре свих других старате, заборављате жене радничке, за које сте написали једну дебелу књигу : радничке жене у варошима, радничке жене по селима, које чине већину.

Не дај Боже, да ја њих икада заборавим! Ја сам провео детињство где су радници и сиромаси ; и кад политика пресече мој професорски пут 1852, ја сам се вратио к њима, да нарочито проучим судбину њихових жена. То је било онда кад је пара изгонила последње ручне занате. Жене остављаху собе где су радиле усред своје породице, и одлажаху да се затворе у радионице од седам сата у јутру до шест сата у вече. Ми смо са страхом увиђали да она жена која јуче нарочито бејаше

супруга и мајка, од сада није била ништа друго него радница. Мишлет бацаше своје анатеме против ове страховите речи која свету објављиваше коренити преображај у друштвеним одношајима. Неки од газда стараху се о деци, која су по целе дане била остављена, и почињаху да уређују неке школе чуварице, које ни данас — после четрдесет година — нису довршене; други су предлагали што шта друго, тек су деца била остављана сама, закључана у стану, докле је међу тим сунце грејало свако створење Божје. Данас је победа паре потпуна; сва је индустрија у њеној власти; па и сама земљорадња постаје јача, и више и више механичкија. Не заборављам ја жене раднице, не, никако! Али бих хтео да оне, остајући раднице, јер је то потребно, постану мало и *госпође*. Ова моја жеља може се неком учинити чудна у овој лепој земљи Француској, али се њој не би чудило нико у Енглеској и у Америци.

Сва су питања у овом једном питању о улози жена у друштву; кратко рећи: о државном социјализму. Може ли се држава умешати да ограничи рад женама како по врсти тако и по трајању? На прилику, закратити им рад ноћу? или рад у окнима? или дан од једанаест сата? Може ли се жени која ради у фабрици, корисно заменити надница ако би

оставила фабрику па узела да ради у кући као мајка, или као куварица, или као кројачица или шваља, или већ и као какав књиговођа? Така реформа, малко даље покренута, да ли се може извршити? Може ли се она изазвати а да се не науди народној индустрији? Поред рефорама које стварају закони и уредбе, зар се ништа не може очекивати од нарави?

Жена из народа у Енглеској, а особито у Америци, има, у свом васпитању, у свом држању, и навикама, нешто госпођинско. То је више него што бих могао рећи за многе наше грађанке. Не говорим ја о женама најнижега реда, које су, веселнице, свуда осуђене на понизност и невољисање. Видећете у Америци жена сељанака и надничарака које морају да раде за надницу, па опет врло мало раде грубога посла, одевају се пристојно, имају неко образовање које им помаже те могу уживати нешто читања и музике. Те су жене мање оптерећене него наше мале варошанке, а уживају поштовање и старање од оних који их окружују. Ја бих желео да се и у нас створи овако штогод. Вама се то чини нешто аристократско, а? Па тако је; ја бих желео да жене буду као нека аристократија у народу; и ова жеља чини ми се да је сагласна са најчистијим духом демократским. Њихов би се утицај повећао. Њихова улога у кући, у којој су оне

данас као слушкиње, била би улога учитељице.

Упамтите само да ја не замишљам нити желим да им дам власт законску. Ја на то гледам као што је гледао Молијер. Ја њима желим само власт моралну.

Уђите дивљаку у земуну. Господар зна само да се бије и да лови. У рату се он не би могао уморити; а у свему другом он је нерадник. Жена му носи терете, жена врши, без одмора, све најтеже послове. Американац напротив узима сав терет на се. Својој жени он оставља само послове које она може радити са задовољством, и које он не би умео израдити као она. Он зна да је виши и старији у кући; али он своје старешинство доказује тим што свуд и у свачем узима на себе терете и опасности. Он за то прима прву награду у лепоти оне коју воли, у лепоти своје жене!

ИЗБАЧЕНЕ

Мени се могу учинити два прекора:

Може ми се забавити што сам рекао да више нема салона, или ме могу кривити да хоћу да претворим у госпође наше сељанке и раднице. Имаће и других замерака, али ове само заслужују да се о њима говори.

Јесам ли ја рекао да више нема салона? Ја сам хтео рећи да их нема доста. Да је ко рекао пред Виктором Игом: нема више поета, он би ту погрду саслушао а ни тренуо не би, пошто је знао, без икакве сумње, да бар има један поета!

За Бога, госпођо, ваш је салон прекрасан. Кад бисте хтели давати балове, имали бисте све што треба и по величанствености и по лепоти. Ако ли бисте хтели салон онакав какав тражим ја, у који се гости збирају да се забављају, и где налазе да се, уза забаву, и поучавају. Ви бисте у њега позвали доста лепих жена, и настојавали бисте да ту буду сви људи који су у науци, у књижевности, и у вешти-

нама стекли славно име. Какав паланчанин, или какав туђин, који би био у вас примљен, макар да другог света није ни видео, познао би што је у њему најлепше и најснажније. Ви не личите ни издалека на какво књижевно друштво; нико не тражи у вас да стече глас, да се прочује: буде ли ком и то, то бива без тражења, а ако се и чиј глас побије овда онда, и то бива без намере, једино по здравој памети која размешта и људе и ствари на њихова права места. Једном или два пута преко зиме ту се представи и која комедија, не толико ради ње саме, колико, рекао бих, из жеље за пробом; али ви нисте занесени за тим, и не трпите да се ваш салон претвори у позориште. Његова је сва милина разговор ваш, госпођо, и разговор свих оних одабраних људи и милих жена које ви прибирате око себе. Једна особина ваше куће, јесте слобода која се ту ужива: слобода пристојна, добро упамтите; нико не заборавља када је у вас, да је међу светом, и међу светом понајбољим; али најпоследње, има салона у подграђу Сен-Жермену, где човек ваља да је веран старијој лози, а има их, на десном брегу, где се о влади може само пријатељски разговарати. Ви имате своје мишљење, госпођо, као што имате и своја пријатељства, и ви их исказујете отворено; али их не намећете никому; и ви се нећете

наћи увређени ако вам се ваше мишљење оспори. То вам је исто и о вери: ја сам у вас слушао врло дрских одрицања; али сам тако исто слушао и побијања са свим победоносна. Тек то није личило на два супарника који би у каквој академији претресали какво питање, него су то два човека од света који бране, смејући се, и као од шале, два парадокса, служећи се доказима, досеткама, и шалама од којих се слатко насмеју шаљиви слушаоци, а људи који продиру у суштину ствари, погађају што је главно у тој шали, и прибегавају узгред мисли нове и јаке. Речју, госпођо, да похвалим уједно и вашу личност, и ваше вечери, то је што ваш салон јесте салон где се разговара!

Признајте сада да, и ако ме товарите својим прекорима, ви сте тајно моја савезница; и да, баш хотећи ме натерати да кажем да још има салона, ви мислите као и ја да их више нема. То је као и с Виктором Игом, кад би му се рекло: „Нема више поета!“ Он би сматрао то као пошту према себи. Међу тим, госпо, има других салона осем вашег. Има их два или три што их могу именовати. Али колико бих погрешио ако бих их именовао; и колико бих непријатељица стекао ја међу својим пријатељицама! За то ћу се држати општих израза и рећи, мимо вашег лепога салона, ми

више салона немамо. Ја желим као патриота, као пријатељ нарави, и, ако хоћете, као пријатељ жена, да се на вас угледају многи, и да ми стечемо салона у свим редовима честитог света, Допустите ми, госпо, да ту свађу сматрам као измирену.

Међу тим ја бих могао рећи коју реч о једном прекору који сте ми учинили гредом о истом предмету. Не треба само жене, велите ви, кривити за опадање салона, јер су оне у салонима остале; него људе који су из њих побегли! Оне остале у салонима! Красан разлог! А да од њих се не тражи да оне само остају у салонима, него да и нас онамо привуку и да нас онде задрже. Ја овде говорим женама, и њима упућујем своје прекоре; али то не значи да ја праштам и људма кад у пушионицама говоре као што би говорили њихови кочијаши.

Сад хоћу да се изјасним о онима које сам назвао *избачене*.

Да, ја знам: нема ништа горе него бити *избачен*.

Кажу да Университет ствара те *избачене*, јер он ствара сувише башлијера.

Не треба кривити Университет за то. Он је створио, напоредо с класичком наставом, и наставу индустриску. Он се упиње свим што му је у власти, да отклони од класичких сту-

дија децу која из њих неће извући никакве користи. Одиста није крив Университет што родитељи црकोше да им синови буду башлијери; а цела је истина да младића, чим постане башлијер, тако то достојанство занесе да ће пре умрети од глади, него се примити каквога ручнога рада!

Једном ја затечем свога собњег служитеља да се ускрекнуо у мојој наслоњачи, и чита у оригиналу *Хорација* само забаве ради. То је био мој *Хорације* у лепу повезу, и ја не дам да се књига повлачи. И тај мој слуга био је башлијер. Њега је било стид да то каже, јер као башлијер требало би да живи господски, а не да чисти другом обућу. Али не треба човек да је баш башлијер, па да постане избачен.

У свим друштвеним редовима има једна беспутна жудња да се изиђе из својега реда.

Радник у селу жели да постане радник у фабрици, јер се нада стати у ред варошана или, као што он вели, постати господин. Радник варошки, који страшно мрзи настојнике, мисли дању и ноћу како би и сам постао настојник у своје време. Настојник! Што се више мрзи, оно се више и жели. Стари наредник жели да његов син носи официрске еполете. Може бити да се за то и зове XIX век, век напретка.

Ја се сећам (онда сам био врло млад) сељака из године 1825. Онда му је стан био гори, одело горе, и храна много гора него у сељака од године 1889. Бог и душа, то се ни једно ни поредити не може! Како онда још не беху изумели ово остављање рада,¹ сељак се задовољавао надницом колика му се да, а надница му је била веома мала. Сељак је онда боравио у кућицама од набоја, покривенима сламом, или у земуницама, без прозора због пореза, и у којима је била свега по једна сувота, и ту је боравило по неколико душа старих и младих, мушких и женских. Кад би кака прилепљива болест дошла, онда је падала цела кућа. Лекар, који је живео на три или четири миље далеко, није се хтео кретати, осем за оне који су били богати. Људи су се хранили кестенима и кромпирима; најимућнији имали су суботом по један хлеб од ржанице, који је трајао целе седмице. Одело је било платнено и зими, и све је било дроњаво и спрчено. За обућу се није ни знало: некад је било грубих цокула; али је већина људи и жена ишла боса. Они који жале ово добро старо време, верујте ми, нису га никад видели својим очима.

¹ Остављање рада с намером принудити газду да повиси надницу, или друге користи да да. Превођ.

Над надничаром и слугом био је закупац или сопственик. Овај је имао у свом ћилеру буренце јабуковаче, и удо сланине обешено у кујни. У посте је он јео готоваци од рибе. Радио је као и сви његови надничари, целе седмице, и забављао се као и они у недељу између службе и вечерње. Врло често је недељно забављање прелазило у пијанчење. Кад је магла, жене су налазиле своје људе и, како тако, доводиле би их кући да на слами одспавају своју јабуковачу или ракију кромпирачу. Ови патријарси нису знали читати, и нису дали ни деци да им уче читати. Они нису жудели да се пењу више. «Моја ће деца бити то што сам ја», говорили су они. «Она нису од другог теста, већ од онога од кога сам и ја.»

Како су живеле жене ових пијаница, жене, које су често бивале лемане, и које су све кућевне послове вршиле саме, и још велики део мужевљега рада у пољу? Оне нису имале ни игара, нити јабуковаче да се развеселе. Вера им је била све и сва. Она их је подупирала. Њихова вечита преданост, без нежности, али без одмора, и без уздисања, бејаше, бар пред мојим очима, као какво чудо. Најбогатије су и уживале нешто благостања. Оне су имале понегде какво склониште, које су поносито називале својом собом. Недељом су носиле празнично лепо народно одело, али су

ипак ринтале и радиле као слушкиње, јеле су за општом трпезом, бивале су на богомољама клечећи на земљи или седећи на петама. Ово говорим за Север, а на Југу је било малко веселије, али и сиромашније.

Напредак индустрије све је то изменио. Железнице и основне школе унеле су XIX век чак у углове Оверње и Бретање, где су људи били заостали бар за сто година. Осамдесет лица од стотине знају читати. Све живо носи ципеле. Хаљине су им окрпљене и опране. Имају зими одело од топла ткања. Куће су им покривене плочама, и у кућама имају светлости и ваздуха. Стока им има штале, а пре тридесет или четрдесет година боравила је заједно с газдама. Готово свуда уређени су одбори, и отуда су дошли: споредни путови, боље обрађивање земље, и употреба савршенијих машина. За тридесет година учињено је више напретка, него за стотину пређе!

Напредак морални може бити да није ишао корак у корак с напретком материјалним.

Људи читају; али шта читају? Јевтине новине, а међу таким новинама има их које шире демагогију и нихилизам. Оне тумаче сељацима да је њихов непријатељ црква. Сељак из тога изводи да је свештеник лажа, а вера само обмана! Ако не буде вере, неће бити

ни морала: јер, шта је морал? И шта је и сам Бог, ако нас поп вуче за нос? Овај сељак још не тера чак до комунизма који је појам малко сувопаран за њега, и који, у осталом, нико не разумева јасно и разговетно; али већ говори да треба грабити што се може више, и уживати оно што се има. Чим стече нешто пара, одмах хоће да буде варошанин, као што су толики други. Има слугу у својој штали. Сад му је воља да иде по вашарима и да седи у механама, које су се сада повисиле и зову се гостионице! Место блузе, облачи капут који је купио на ком бит-пазару. Оно што такав сељак најмање познаје — јесте његова кућа и имовина. И одиста његова имовина се са свим путно измиче из његових руку. И ето то је један *избачени*.

Његова жена, угледајући се на њега, баца шарено сељачко одело, и купује неке накарраде у модним дућанима, у којима је, свечано обучена, као каква додола. Она има и свој салон, из кога не излази никад, бојећи се да не испрља своје лепе сукње у авлији кућевној. Неће вам она ни на њиву, ни у шталу. Највише ако прими да води књигу о рачунима, и ако пристане да изброји своје сирце. И она је, као и муж њезин, избачена. Она већ није сељанка, а није ни варошанка, него права

наказа варошка. Криво ми је, ако помислите да сам ја пријатељ ових нових нарави.

Ја у опште желим да сваки врши службу за коју је подобан; желим да сваки милује своје стање, и да се поноси њиме. Желео бих да се сваки човек уважава не за лепоту или достојанство своје службе, него за начин како он њу врши. Ја волим сељака радника, него варошанина лења и расипача. Ја веома уважавам марљива и вешта домаћина који своју радњу води као што вешт крманош кроза стене проводи свој чамац; али кад видим да кућом управља кака ленштина, какав ветропир, или глупак, ја тада велим да је за кућу срећа отрести се такога домаћина, а и за домаћина који има руке да их метне на какав посао гдегод за надницу. Кад имам пред собом вредна, честита надничара и глупа домаћина, свакад ћу више поштовати онога првога него овога другога.

Исто је тако и са сељанком која се повароши о којој сам говорио мало пре, ја држим да се она упиње из све своје снаге да себе што већма унесрећи. Она више није сељанка, пошто се већ не носи као сељанке, и не врши њихове дужности. Њој завиде и презиру је оне које је оставила. Од стотине она има деведесет пута изгледа да за ту своју таштину

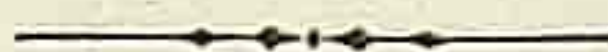
дочека пропаст у имању; она је већ на муци од самих нових обичаја, који је сваки час збуњују и једе. Њу већ не трпе у реду из кога је, а не радују јој се ни у оном у који хоће да уђе. Овде она не уме ни да се обуче, ни да иде, ни да седне, ни да говори, нити да слуша. Она сама види колики је грмаљ у свачем; па се стиди за оно што је, и шта би хтела да је. Она се стиди и за мужа свога и за себе. Она чак и своју децу скрене с њихова пута, јер њено искуство њој даје муку а не доноси јој обавештења, и она неће њих да остави да тако наседну. Она мисли да би за њих било понижење кад би се вратила у стање којег дужности могу потпунце вршити, и где би била срећна, јер би ту била на свом месту. Она нема мира докле не учини да јој деца сврше школе и постану мајци башлијери... и Бога ми... *избачени!*

Не, не! Госпа о којој говорим ја нити крије свога заната, ни свога стања. Она је сељанка, она је надничарка; и она се тим поноси. Она држи рачуне своје куће као сваки вешт књиговођа. Она зна боље скројити, окрпити, опрати; него њена слушкиња. Она њу учи кувати. Кад дође косидба или жетва, она узима виле или срп, као и све друге. Она свако своје бравче зна у главу. Њу није страх помусти краву; она управља својим кокоши-

њаком, а бави се, кад доспе, и баштицом, и кад на столу видите судић са цвећем слободно се кладите да је то њезин рукосад. Оно што ја тражим, јесте само толико да њезин рад не премаша њену снагу; нека човек врши мало више тешкога кућевнога посла, те да њој остане мање. Нека се она поштеди од послова сувише грубих и прљавих; нека се од ње тражи да се о својој личности малко постара; нека има и нека пристојна задовољства за себе, можда мало музике; а нека и пева онако задовољства ради; нека се виђа недељом са својим другарицама; нека има две три добре књиге на својој ококачи. У животу тако радном, и тако озбиљном, нема се кад мислити ни о превијању, нити о луксузу; а ако она уме лепо да се обуче у своје народно одело, то је у толико боље и за њу и за оне који су око ње. Речју, ја желим да сељанка буде нешто мало и госпа, а да не престане бити сељанка, и да она, остајући у свом стању, чини част том стању.

Да ли ће мене разумети? Ја бих то веома желео. А да ли ће ме хтети слушати? Ја вам не марим много да се држава меша у одређивање радних часова, и ја бих то трпео само кад ми се не би могло другојаче; али одређивала то држава, или општи дого-

вор, ја бих желео да ниједна девојка радница не ради цео целцит дан; ја бих хтео да је она радница један део дана, а да буде жена за оно друго време. То се може учинити само ако отац или муж узму на се мало више посла; о, колико би они за то у срећи добили!!

ЖЕНСКА ДОБРОЧИНСТВА

Готово и нема жене, у редовима колико толико имућним, која не би имала каквога било добročинства, којему се одаје тихо и нечујно. Велике госпође имају по два и три добročинства, која заштићују отворено и гласно; то је један од њихових луксуза. Ви ћете наћи доста честитих људи који не милују ни добročинства преко мере, и који светују женама да се са свим посвете својој кући, и, као што се некад говорило, да немају историје.

Не мислите ли, госпођо, да у овим стварима ваља такта и мере, и да тога ваља много кад треба утврдити улогу која пристоји женама? Ја бих њима волео, то признајем, какав живот повучен, и готово затворен, него живот сувише светски. Али нашто оволико прегонити? Морам казати да је срећа поглавито у испуњавању своје дужности; али она такође носи уза се и неку суму задовољства. Ја ћу потврдити, ако то треба, да је прва дужност за жену, да учини своју кућу слатком и пријатном

свима који су позвани да живе под њеном владом; али она још има дужности и спровођу злосрећника, има дужности које и ми имамо, и још других; јер ће наше добротинство увек личити на неко размишљање, на неки рачун, и свакад је некако јавно, а женино је добротинство од срца, и натопљено је сузама. Мајка у породици дужна је, вели се, све своје време, сав свој живот, жртвовати свом мужу и својој деци. Е лепо, она ће им и дати сав свој живот, а што јој времена и срца и преко тога претече, она ће то дати они ма који се злопате.

Ми овде понајпре сретамо веру, или вере, с којима свакад треба рачунати кад се ради о друштвеним питањима. Две велике верске силе јесу васпитање и добротинство. У свакој вери, и у свакој земљи, свештенство се отима о право да може учити, и о част да може помагати. То је такође укус и позив жена. Свештенство то зна, и за то никад не пропушта узети њих за помоћнице. Оно њих призива, уређује их у регименте, и води их у борбу против незнања, против порока и несреће, помоћу њих чини велико добро, и не пропушта из тога добра заједнички учињенога, извући користи за свој оделити утицај.

Догађа се, то се зна да се и не говори, да се негде прегна у ревности, те се добра дела претварају у дела пропаганде, или као

што се обично говорило пре неколико година, у плетке поповске. Али ја држим да је ово одвећ ретко. Прегони се и број и важност ових претераности, само да се од тога начини оружје за борбу. Свештенство се нарочито труди да уређује добре школе, и да дели обилну милостињу. Снови о владању које је оно могло имати некад, са свим су се разбили, и догађаји му доказују све више и више да најбоља политика које се оно може држати од сада, јесте тражити слободу и у њој стајати. Жене су са своје стране узеле иницијативу у великим чисто световним удружењима. Нека од тих удружења, у Паризу и у врло великим индустриским срединама, јесу анти-клирикална; већина их је одушевљена духом верским, без икакве везе или потчињености ком било свештенству; све вере се у така удружења примају подједнако; и премда су жене много више него људи расположене да се држе свака своје вере, опет су пре из удружења састављених од људи излазили анти-семитски покрети ових последњих година.

Ја мислим да би требало овде да оставим на страну све што се тиче позитивних вера. Жене које ми образујемо нису никако одређене за манастире. Ми желимо да оне имају вере; ми мислимо да се она може имати у свим црквама. Природна вера, којој сам на-

чела ја огледао да прибегнем на другом месту, само је збир веровања једнаких у свим религијама. Она искључује само нетрпљивост.

Кад би се проучила упоредо сва удружења (конгрегације) људи и удружења жена у католичкој цркви која је велики и потпуни господар тајнонога живота, нашло би се међу женама врло много основатељака и врло снажних реформаторака. Женских редова има три врсте: *мислиље*, *учиље*, и *двориље*. Редови *учиља* и *двориља* претежу. У већини су оба та карактера, као на прилику у сестара Светог Вићентија Депола, које држе школе, служе у болницама, и носе помоћ и у куће невољницима. Може се рећи да у свакој жени има по једна учитељица, и по једна милосрдна сестра. Светске жене имају мање прилике у Француској бавити се о школама него у Енглеској, где оне свуда имају своје недељне школе. Ми овде имамо манастире, којих је мноштво и, од 1867, имамо комуналне школе за женску децу у свим селима. Ваља поменути и заводе за сирочад, и заједничке радионице. Жене световне и калуђерице чешће се срегају него што се мисли код постеље болесника, и по становима сиромаша. Увек има понешто да се пронађе и да се унесе. Ноћна склоништа последњи је створ љубави према ближњем.

Наћи ће се и боље што, премда је и ово врло добро.

Молим сада да ми се допусти одвојити дела гласна од дела тихих и немих. Није да бих хтео осуђивати гласове који се пуштају да се своја дела препоруче. Јер кад бих умео разглашавати ја бих се упео из све снаге да разгласим два дела која су ми особито драга, а то су спасавање деце, и варошке амбуланције.

Ја држим сваке године по једну конференцију о спасавању деце; дакле ја нисам против разглашавања. Ваља новаца па да се могу чинити добра дела, а ваља гласа, па да се добије новаца. Али оно што ја зовем дела гласовита, то су нарочито она уз која се навлаш пристаје само да се што даље разгласе; дела расхваљена, створена и измишљена за срећу и славу оних који их чине. Признајем да ја за та дела марим колико и за какав нови штоф. И још каква нова добра свилена тканина може имати добрих последица за Лион или Сентетијен, с тога ћу се ја и о њој позабавити. Али кад се да један бал за сиротињу, па бал стане педесет хиљада динара, а сиромасима донесе пет хиљада, ја се питам за кога је он дат? Ја видим да се ту људи забављају, да се ту изнесу прекрасне нове хаљине, и да се у новинама све то хвали за

лепоту и за добротинство; али ја не признајем да ко има права узети освећену фирму сиромаштине па њом покрити сва ова уживања, и кад погледам на све ове сјајне сале, ја помислим на таван који одатле неће добити ни кришке хлеба. Не треба да терамо комедију са љубављу према ближњему; то је недостојно!

У оно време кад сам се ја трудио да поправим станове радницима, један човек с плавим огртачем замоли ме једнога дана да походим његову сиротињску кућу. Ја одем с њим. То није била страћара. Ту је било у два или три ката за кирију, близу сто породица. „Ових сто породица, вељаше он мени: — биле би без крова да ја ово нисам начинио.“ Он ми описиваше на дуго и на широко све користи, чистоћу, и здравље, и удобности распореда. Жене што бејашу ту све то потврђиваху и још увећаваху. У тој слози и у свему што виђах, ја опажах нешто што ме узнемираваше. О том сам мислио целу ноћ, и рано у јутру опет одох на врата оној кући, нико ме не знађаше, ни познаваше.

И какву промену засташ! Бубре и прах беху дошли за једну ноћ као неким чудом. И деце беше пуно: и где их јуче бејаше свега двоје, сада их је седморо. Бејаше толико натискано света да се угуше. Како бих се ја

могао досетити да кревет, ком су дали чаршаве и покриваче нарочите, служи и браћи и сестрама који спавају једно преко другога на голим даскама. Ово је мајстор човек! Овај уме другоме замазати очи! Све оне жене које јуче потврђиваху његове речи, данас викаху у глас да је јуче требало лагати пред њим, да их не би бацио на улицу. Ту ја видех да не треба веровати добротинству које диже уку и буку. Кад тако што видим, ја одмах питам: колико хвале и новаца то доноси оному ко држи такав дућан?

Овим лицемерима ја највише забављам што побијају цену врлини. Они су као год и они притворни сиромаси који одвраћају људе од давања усавршавајући вештину просјачења. Нека ови људи и ове жене што се претварају да творе добро, не сметају нама видети живот онакав какав јесте, нарочито у нашој земљи. Отидите г. попи: он ће вам казати имена оних које дају, мањ ако су оне, што не бива ретко, тражиле да им имена не казује. Многе дају саме не тражећи посредника. Оне стоје на заседи страдању, да би га могле лечити. Оне откидају од свога кићења, од свога провођења, да би могле имати то задовољство, које стављају изнад свих других задовољстава. Кад год себи нешто украте, оне са слашћу мисле о оној невољи којој ће помоћи. Оне

свакад не дају себи ту радост да саме собом лију балсам на ране. Оне знају да има нежних душа, које се напрежу да своју невољу сакрију од других. За то и оне крију своја добротинства. И тако помоћ долази а помоћник се не види. Онај ком је поможено, само Богу може захвалити; а управо зар није Бог и отворио према њему то нежно и болећиво срце?

Ја неки пут прочитавам спискове оних које прилажу на добре смерове. Све те добротворке не казују својих имена. Већина их зна јамачно да је мало људи које ће мучити моја радозналост. Оне дају своју уделу, а не бележе своје охолости! Ево једнога имена које ја познајем. Хиљаду динара на годину! Ја знам да је она врло богата; али је ово десети, или и двадесети списак, у ком ја њу налазим, не рачунајући њене засебне милостиње. Ја постајем, спрам ње, неверица. Станем поредити њене уделе с њеним приходима. Та богаташица, са свога давања, остала је сирота. Ове је године заложила своје приходе. Ох! али врло тајно. Људи не воле признати своју сиромаштину. Ево вам друге једне која има скупоцен накит. Она је све то дала до последњег дијаманта. Сад је њено срце весело: она мисли о сузама које је утрла.

Ја се понекад устављам и на парици. То је страховита супротност с великим цифрама које помињах мало пре. Зашто даје, кад има тако мало да да? Ох, за Бога! она даје своју добру вољу, даје свој пример, даје своје срце! Она позива сиромаше да помогну сиромасима. Могао би се човек кладити хиљадом за један да она даје своје време, које јој је веома потребно. Мудрост свих народа гласи да: «Нико не даје оно што нема.» То је погрешно. Баш они, који немају ништа, дају највише!

Уведен је један дирљив обичај, давати Академији да награђује добра дела. И тако добри дарови награђују лепе врлине. Сваке године Академији се представљају жене које саме потребују да им се помаже, а које ипак хране и помажу по целу породицу палу у сиротињу. Вера покреће брда: а покреће их и срце. Оно је јаче од Пастера, јаче од Едисона; више је за обожавање, више може да учини него и сам геније!

Једному се само чудим. Не виђам жене службено у управи добротинства. За што? Оне би ту биле на свом месту. Истина су, ако и врло позно, оне уведене у савете за јавну наставу. И ту су у мањини; тек је доста да их ту има; не велим да их тамо ваља звати у већем броју, мањ у делегацијама. Виша је управа посао философски; а надзор у поједи-

ностима тражи финоће и нежности. Нарочито ту је њихово место. А како да се не призову у управе за добротинство? Можда су се бојали да њих сувише не занесе болећивост? Али оне ту не би биле саме; а и поучиле би се. Имовина сиротињска нимало не пропада кроз прсте девојака Светога Вићентија Депола. Утешити, излечити — посао је женски. Ставимо жене онде где ће бити од користи, где су оне потребне; а не остављајмо их да се заносе ићи онамо где ће сметати, и где ће се сметати њима.

Учиниће се да говорим бесмислицу ако кажем да бих желео да оне добију неки утицај и на политику, и да баш за то нећу да им се даду политичка права. За то и за још неке друге разлоге, тешко ми је замислити жену у свађи с мужем или сином због избора кога кандидата. Хоће ли она сама ставити себе у кандидате? Мислите ли да ће њу, кад се једном пусти у борбу, сматрати као жену? Зар не знате да се у политици не види нико, него само противник? Ту се не гледа ни на године, ни на учињене услуге, ни на стечено име, ни на генија. Зар је ту место жени? Чим се она избарабари с нама, сме ли се позивати на право које од нас тражи да јештујемо? Њој неће остати друго оружје, до њезина телесна слабост. Она је онда пропала. Поштовање при-

стојност, углађеност нарави, тајна домаћа, све ће ишчезнути, и наскоро неће остати ништа од породице, којој је већ загрозила опасност од ослобођења синова, до оно мало старања о малој деци. Шта ће добити она у замену за оно што губи? Власти? Не знам. Она није створена за тај опори живот, она би ту увек била побеђена. Уз битку, она би била снажна и утицајна; умешана у борбу, не би била ништа, и не би могла ништа. А нама шта би она донела? Је ли њезин ум створен да проучи финансије, статистику, политичку економију, права? Би ли она умела жртвовати људе начелима, или заборавити породицу за Отаџбину? Очеvidна је истина да она прегони у свему, у љубави као и у мржњи. Ала би то био жалостан дар људма, а жалостан исто тако и женама! Таком реформом не тражи се само једнакост, него се тражи истоветност!

Уништавање разлика! То је обмана нада све обмане! Пре свега тога уништења не може ни бити: ум женин, срце женино, никад нису ум човеков и срце човеково. И колико нам се баш с тога треба хвалити! И у свем и у свачем колико је разлика невешто уништено, које би ваљало повратити, ако би се имало памети. Ја сам врло радостан што је и у Провенсала, и у Бретонца срце Французово. Нека они француску отаџбину стављају изнад сва-

кога блага, ја пристајем, и тим се поносим. Али да се они и обуку једнако, да беседе једнако, и да имају обичаје једнаке, каква би вама корист била од тога? Ја видим добро шта бисте ви ту изгубили; што бисте изгубили тим заједничким васпитањем, које би владало свуда, које би се наметало сваком разуму, и чинило људе неподобне, под изговором да их изједначи. Ми бисмо тако начинили свет веома немно: кад би то било, онда би једнога дана било доста познати Париз, па да се зна сав бели свет. Јединство у разликости, што је највиша жеља у уметности, такође је и угодба у друштвеној науци. А ја, који волим и поштујем жене, ја страсно желим да увећам њихову срећу, и да развијем њихова добра својства, па истински верујем да они који се упињу да од жена начине људе, само њих могу понизити.

Ја сам тврдо уверен да оне, кад не бирaju посланике, кад не улазе саме у скупштину, кад не претресају у клубовима, у изборним скуповима, у канцеларијама и комисијама, кад се не пењу на говорницу да бране или обарају ministre — да оне, велим, тим самим искључењем, добијају право утицати на политику морално; право да се изражавају у питањима правде и части, право обарати луде предрасуде које доводе у опасност живот људи и живот народа. Ако срамни обичај мита про-

даје места у служби, ако претеране старости о засебним користима, или користима месним, уђу у управу, жене ће све то опазити пре него људи. Оне не могу онолико колико људи, савлађивати своју осетљивост. Кад би оне управљале пословима, могло би се догодити, и готово је ван сумње, да би се више управљале по срцу него по разуму. То би било зло; али би опет било зло, и зло велико, кад би се срце са свим заборавило и угушило. Није Бог узалуд њега начинио онако снажно, нити је створио жене узалуд да му буду тумачи. Оне су, као што вељаше г-ђа Стајел, безмитне судије у борбама у животу. У политици, оне представљају срце и част, што своју власт врши кроз јавно мишљење и кроз потресе (*émotions*).

Данас кад ја ово пишем, Јевропи прети тако страшан рат да према њему нису ништа сви досадашњи ратови. Нема ни једнога нашега детета ком живот није у опасности; нема ни једне имовине, ма како мучно стечене, која не може сутра бити прах и пепео. Ови дивни градови биће сама огаришта; ова красна поља биће пустиње; сви топови и све пушке, што их има у свету, кад се у један мах дигну, и стану бљувати пламене метке, поклаће читаве народе. Они који не изгину у биткама, иструлиће по болницама.

Људи остављају догађаје нека иду како иду, докле пламен не букне, под изговором, да се не покажу страшљивице. Рат! Ко се боји рата! Е па? Бићемо се! Ја сам јачи. — Ох! Будале једне, ко зна пре пораза ко ће бити јачи? А кога није научило жалосно искуство шта може да учини један тренутак лудости на памет једнога владоца, или једнога војводе? Доста је да се једна заповест рђаво изда, или рђаво разуме, па да се сруши читава царевина. Не мислите ли да овде има једна служба коју само жене могу испунити? Политика мира, то је политика женска. Њихово је да проповедају разоружање и међународни суд. Ми састављамо спискове пријатеља мира. Свега скупа мислим да их има сто хиљада потписа, и више је потписа мушких, него женских. Кад би се све жене хтеле сложити, оне би принудиле народе да своје парбе расправљају изабраним судом. Оне граде удружења за женска права. А прво је право сваке жене да има мужа и да чува живот својој деци. О чем мисле краљице на својим престолима? Смеју ли се оне називати величанствима зато што председавају на дворским баловима, што расправљају питања о оделу и о етикету? Која је то краљица, која је кадгод рекла ком завојевачу: „Станите! ви ћете постати убилац!“ Ако краљице за-

борављају да имају женско срце, нека то не заборављају друге жене. Оне неће моћи, то се и сам бојим, уништити ратове ; али их оне могу одгодити, уредити и смањити њихову страховитост и број. Ја бележим ово свима женама као нарочиту женску дужност. Оне трпе од рата више него ми, јер оне рат надживљују да се после муче....

СУПРУГА

Шта је задатак човеку? Да буде добар грађанин. А жени? Да буде добра супруга и добра мајка. Он је позван да ради ван куће; а она да остане у кући. Проучите историју па ћете ово наћи у свим вековима; пропутујте по свету, па ћете то видети у свима појасима земљине ширине. Проучите укусе и подобности човека и жене, па ћете доћи до тога истога закључка. Човек је створен да се бори и да ради ван дома; а жена да подиже децу, да држи ред у кући, и да у њој уреди срећу.

Дужности грађанске не искључују никако дужности породичке. Оне нису ни светије, нити неминовније; а, међу тим, кад је отаџбина у опасности, онда се њој мора и глава дати; чак није допуштено ни мислити о тузи и о несрећи које ће такав човек оставити за собом.

Отац је глава породици. Он носи већу одговорност; а он врши и власт већу.

Аристотело, који је имао несрећу да усваја ропство, вели да у породици очина власт до-

лази од мноштва његових дужности. Он кр-мани лађу; он држи ред међу мрнарима, од-ређује сваком посао, и мотри да се тачно изврши. Он даје сваком путнику све што му за живот треба, а додаје и нешто вишка ко-лико се може и колико је право. Он мотри и на оно што бива ван куће, јер он је тај који треба да уочи непријатеља, и да му се одупре. Роб нема ни власти ни достојанства, јер он ни за што не одговара, пошто је сав његов живот за то да се покорава.

У првобитних народа, власт очева над женом и децом била је потпуна. Она је била така још у државама где је просвета врло напредна, нарочито где је владало римско право.

Узимало се као напредак кад се очева власт ограничила у последицама и у трајању. Закон је обележио године преко којих дете је било, најпре у неколико, а после са свим осло-бођено од очине власти; оно је постајало гра-ђанин, отац породице, и вршило је она иста права која и отац му у општини и у кући. Баш и пре ослобођења, и за време трајања очине власти, та је власт била отанчана нешто ства-рањем породичкога савета, а нешто непосред-ним мешањем закона. Држава је узела себи право да заклони дете у животу његову и у имовини против нерадње, неподобности, или

грабљивости очине. И жена је, исто тако, заклоњена. Нађене су мере како да се њој заштити њезино лично имање, и њезин део у имању заједничком; њу закон брани од злог поступања мужевљег; дато јој је нешто равно ослобођењу, најпре раздвојица, а после и развод. Чим је она стекла право да може тражити раздвојицу или и развод, она је стекла чим ће се бранити од злоупотреба мужевље власти.

Али та власт ипак стоји, и она је врло пространа. Муж одређује место где ће се живети, и жена мора ићи за њим; он не може отуђити њено добро, али он њим управља, а тим постаје потпуни господар од прихода. С ова два права, он има све, и може све. Он се чува само од онога са чега би био крив, ако би наступио развод брака. Чак и ако ће суду да се обрати, жена не може без мужевља одобрења. Морало се прибегавати каишима да њој у неким случајима то овлашћење не би било одречено, или продато.

Најтеже последице мужевље власти извиру из услова у којима се врши власт очева над децом. Ја ћу за то поменути један једини пример. Отац бира детету школу, а може му чак и веру изабрати. Ако је отац протестанат, и хоће свога сина или своју кћер да васпита у вери протестанској, мајка на то мора при-

стати. Она у таком случају само може тражити раздвојицу. Може бити, али није сигурно да ће суд узети ову разлику у питању о васпитању и вери као сметњу заједничком животу.

А треба овде одмах додати да жена католичкиња не може тражити раздвојицу зато што раздвојица даје право разводу после три године, јер би то значило тражити правце развод брака. Она се ту налази међу законом црквеним и законом грађанским, и лепо мора ћутећи трпети злоставу мужа свога, мањ да та злостава пада под осуду казненога закона.

Са свих страна чују се незадовољни гласи против ове неједнакости у правима два супруга, за које се у теорији проглашава једнакост, а од којих један је без икакве сумње господар над другим. Некад се тражи смањење мужевље власти; некад се опет иште право апелате: на прилику право апелате на породички савет, или на судију мира: некад пак, тражећи какву коренитију одлуку, тражи се деоба права, потпунице једнака; али та једнака подела, у заједници која је по невољи састављена од два лица, толико је исто колико и расап те заједнице, јер се то и догоди чим наступи прва разлика у мишљењу.

Па ту има и друга тешкоћа. Врло мало породица живи данас од добра наслеђенога.

Него се још може рећи да, захваљујући јев-
тиној аренди и брзој прелазности имовине из
руку у руке, скоро ће нестати и последњих
нерадника. Ван опште радионице, остаће само
старци, немоћни, и удовице. Данас све поро-
дице осем веома малога изузетка, живе од
рада свога домаћина. Лепо је то казати да
жена ради унутра у кући, и да, у веома много
случајева, њезин рад, бројем процењен, вреди
колико и рад мужевљи; тек ово стоји те стоји:
да породица живи од домаћинова труда.

У ратарству, где женина радња има своје
место, и чак место велико, главни рад није
нимало рад женин. Човек реже бразду, чо-
век гради плуг, човек ђубри њиву, човек сеје
семе. У индустрији су послови подељени, тако
једни су послови гвожђарски, други дрводељ-
ски, трећи каменарски, а четврти земљарски.
Жене никад не иду у лов, нити хватају рибу,
бар не иду у оно велико хватање риба. Не
пуштају се ни на море. Осем индустрије ткачке
и услуга домаћих, њихова рођена слабост крати
им готово све ручне занате. То што оне мање
улажу у задружну имовину, објашњава и то
што мање власти имају у породици.

Пријатељи женскога ослобођења примо-
рани су тражити женама посао који се добро
плаћа. И они су по вољи послужени у тој борби
напретком науке, онако исто као што су у

политичкој реформи били послужени напретком демократије, а у пројектима за друштвено преуређење, философским покретом. Њихов тројаки смер јесте помоћи жени да се у животу може наћи онако као и човек, и дати јој иста права у држави и у породици.

Овде као и другде научна револуција иде брже од револуције политичке. Она тежи да измени одношаје човечје снаге и снаге природне. Природне силе које су за нас биле препреке с којима смо се морали борити, постале су, захваљујући науци, помагачи које само треба управљати, а пошто та управа тражи више разума и вештине него снаге, то је за такав посао скоро свуда жена на свом месту.

С тога жене већ раде велики број послова у радионицама где се преде или где се че. Оне су у почетку само помагале у тим радовима, а данаске су праве ткаље. Оне врше све службе на телефону, и готово све на телеграфу; њима се даје сав рад око слагања слова, а то је управо најглавније у штампарији. Оне, мало по мало, улазе и у канцеларије; већ их успуњавају: оне су подобније од људи за седећи живот; рачуне воде не може бити боље; лепо пишу, а и састављају добро. Већ је људма мало што су оне ушле у засебну индустрију, него хоће да их уведу и у јавне службе. Оне су да-

нас само значарице на великим железничким пругама; а мала железничка пруга Домбевска држи их већ као старешине станица. Оне продају дуван, марке, и управљају поштама. Оно што је учињено за девојчице после закона од 1867, и оно што је Камило Сеј урадио у средњој настави, привукло је многе женске у Университет. Њих увек претпостављају мушкарцима, и то са свим путно, кад траже ком да повере једну мешовиту школу; а и у колежима имају право што хоће да им повере најмлађе разреде.

После свих тих сведочанстава о њиховој подобности и вредноћи, отвара се питање: могу ли се оне увести напоредо с људма у све јавне службе, и у вољне радње.

Да би им се отворила врата свих слободних радња пријатељи траже за њих оне законе који су пред сваком службом поставили испите за потврду подобности. Ако би која жена показала на испиту да има толико подобности и знања колико и један човек, онда се не види разлога да се њој одрече чин и радња којој испит отвара врата. У Америци, па Бога ми и у Белгији, има жена уписаних у ред правозаступника. Ја држим да ће требати још доста времена да прође, па да се ова новина може увести у Француској. Лекарима су попустљивији од адвоката. За Цар-

ства, било је неких тегоба, кад се женске представљаху да ступе у медицински факултет. Данас је то ствар свршена. Ми имамо жена и апотекарица и докторака. Још само да се свет свуда на то навикне. Законске је препреке нестало.

Па није доста наћи нових грана рада за жене, него се још хоће да се униште сви закони који њих пореде с малолетницима; хоће се да им се у држави даду сва политичка права која имају људи а у породици, равна пола власти.

Да се пре свега добро разумемо шта тачно значе ове речи: политичка права?

О каквим се политичким правима ту мисли? Највише се говори о изборима, али се не може уставити на пола пута. Ако икад оне буду бирачи, биће и избраници; као год што ће, поставши адвокати, бити и судије. Лашње се могло разумети искључење жена да не бирају и да не бивају биране, кад је закон сам одабирао изборне скупове. Он је гласио за бираче: мора имати двадесет година, или тридесет година, или четрдесет година; мора плаћати толико и толико пореза, и, додавао даље, мора бити мушка глава. А данас, кад политичка права не ствара закон, него она припадају сваком грађанину, онда је путно за-

питати се: како се то може закратити грађанкама?

Ја ћу овде претрести само четири забавке: њихову телесну слабост, њихову умну неподобност, неподударност јавнога живота са пристојностима и дужностима њиховога стања; и неминовне последице за уређење породице.

О првој забавци не треба водити никакав рачуна: она је већ смешна. Нема још на свету Устава у ком би се могао прочитати овакав чланак:

„Нико не може вршити своја грађанска права, ако нема снаге да понесе терет од педесет литара!“

Неподобност умна у жена чини ми се да се тако исто не може бранити. Зна се да се у свакој историји може наћи по која веома даровита жена. Има жена поета, и има их много, све другога и трећега реда; драматичара тешко да ће бити две или три, а историка и философа жене од своје стране немају ни једне. Оне могу поменути неколико имена у богословији, и међу тима два чувена имена: Свету Терезију и Хелоизу. Госпођа Стајел за цело заузима одлично место у наукама политичким и друштвеним, али је то један једини пример. У књижевности, само у две врсте, жене су нама равне: у писању писама, и у роману. Готов

сам признати да су нас и претекле у писању писама, а у роману г-ђа Санд, и г-ђа Котен надмећу се с Валтером Скотом и с Балзаком. Исто је то и у уметностима. Ако поменете Розу Бонер и још две или три друге, остаће вам само живописци другог реда. У скултури има доста одличних дарова; а у музици нарочито има виртуоза. Браниоци жена веле на то да је то грешка њихова васпитања. То није истина, нарочито данас, где им ништа није закраћено. Ја своје мишљење сводим на ово: елита мушкараца (оно што је међу њима најодабраније) надмашује елиту женску. Историја то тврди, а психологија га објашњава.

Али се устави не дају за геније, него за човечанство, а то су две различне ствари. Ево, на прилику, у Француској, шта је елита од неколико великих умова према четрдесет милиона лица која могу бити позвана да врше грађанска права? А има претпоставака да би, при једнаком васпитању, ум женски био отворен онолико исто колико и мушки. Разум им није једнак, пристајем; има може бити с једне стране више уобразиље, а с друге више логике; али што бисмо ми улазили у тај мучни претрес ком ће последак у најмању руку бити сумњив? Ми дајемо политичка права милионима и милионима људи, који њих ни толико не разумеју, и који их врше с толико исто

надлежности с колико би их вршио и велики број жена, ако бисмо им их дали. Кад се питање тако упрости, онда се нема шта ни забављати.

Не мислим ја тако о две замерке које нам остају.

Овде се не треба варати: ако ви начините од жене политичку члиност, ви ћете је изменити од главе до пете. Више нема ни речи о уздржљивости, о снeбивању, о животу међу четири зида, о навикама смерним; ништа се то не слаже с навикама и чак с потребама живота политичкога. Нарочито данас политички је живот право песничање. Реформа која се тражи неће од жене начинити само грађанина, него ће начинити од ње неког човечића, много мање, бојим се, одаренога него што смо ми, за нови му живот. Ја верујем да ће она у том животу бити врло несрећна са своје немоћи, и са страсти без које она никаку своју намеру не навршује; она ће нама врло брзо постати досадна. Овај преображај друштва, кроз кратко време, биће расуло друштва. То је као и брак. Треба га уништити без оклевања, ако му се одузме његова јерархија. Задруга, или удружење од три равна члана може трајати; ако ли је само два члана, онда ће удружење трајати угод до

прве свађе. Дивим се лепому дару који реформаторке спремају саме себи. Оне више неће имати господара, мени је то мило; али оне више неће имати ни заштитника. А питање је да ли оне могу бити без заштитника.

Овде не треба стављати оне већ отрцане разлоге о слободи. Елементи које ми поредимо, и којима тражимо да одредимо одношаје у обостраном интересу, елементи су са свим различне природе. Као год што је жена створена за живот унутарњи, за послове унутрашње, исто је тако она саздана и да се покорава туђој управи, и да јој је мило што је други упућује. Она се некад жали против тога, она се против тога жали много пута праведно, кад је та управа рђава; и већина жена то разумева; а разумеле оне то или не разумеле, психологија то потврђује.

Али како ја хоћу само да иставим питања, то се журим да укратко изложим стање ствари.

С једне стране, ја тврдим да жене и друштво имају једнак интерес: 1-во да брак траје с мужевљом влашћу, без које брака не може ни бити; 2-го да жене не буду претворене у људе непромишљеним уступањем политичких права.

И ја ћу узгред казати и то, ако Француска прими ту лудорију, она ће учинити добро

да жене обвеже да морају гласати. Ево зашто. Ако се то не узакони, жене социјалисте гласаће све, а премного честитих грађанака остаће дома. Окром тога, добро ће бити у Француској, и у свим земљама католичким, сетити се да ће: дати женама право гласања, бити то исто што и дати политику у руке поповима.

Ја нисам већи пријатељ ни оних индустријских преображаја који одводе жену од куће већом надницом за њен рад. Једном речи, у оном што се тиче само жена, ја се прибојавам од оне јеконотне реформе која од њих гради фабричне раднице, као и од политичке реформе која би од њих градила активне грађане, и од реформе друштвене која тежи да их сведе да буду само ортаци у командитном друштву с два потписа и с ограниченом одговорношћу. О свим тим лепим стварима ево мога мишљења и мога страховања.

Ја се бринем, а то не значи да се и противим.

Међу овим преображајима има их неминуовних, и с њима се ваља измирити; има их правичних, које треба желети, на прилику, право за жене трговкиње, да гласају за изборне судије у трговини; право за жене које

имају плату, или за жене писце, да располажу својом зарадом; право за све жене да се питају у оном што се тиче савести и што се тиче брака. Има рефорама које би биле штетне и опасне, ако би се начело терало до краја, а које, омеђене у правичне границе, могу бити примљене без икакве бојазни. Тако је изборно право: оно би сметало мужевљој власти, ако би се вршило док траје брак, а ком и чему оно може удити, ако би га вршила удовица?

Додајем да се сада не ради да се промени законодавство, него да се руководи васпитање. Претпостављам да је оно добро урађено да, за срећу женину, за срећу мужа и деце им, она мора остати дома, и своју вредноћу употребити на службу породици: али је тим не мање јасно да она има потпуно право ући у какву радионицу, и да јој се, без неправде, не може то право укратити; тако исто у случају сметње или болести мужевље, а нарочито кад обудови, онда јој нико не може сметати да сваки дан може своју децу оставити, да би им зарадила хлеба. То исто чини и дојиља која своје одојче даје другој жени, и то чини с тужним срцем, али од два зла мора да бира мање. Нама васпитачима посао је да жену спремимо да може бити супруга и мајка, што је право стање њено; да јој помогнемо наћи зараде без дугога остав-

љања своје куће, кад то може бити; и, нај-
после, претпоставивши да она мора остављати
своју децу, да би их могла исхранити, да је
спремимо и за такав живот, не гурајући је
силом у њега. Гледаћу да покажем како треба
управљати васпитањем, стављајући се једно
за другим на ова три гледишта.

ЖЕНА АДВОКАТ

Емило се оженио Јулијом.

Њему је двадесет и осам година; он је адвокат. Његов је отац желео да он уђе у судску службу; али он замилова занат адвокатски, независан а пун рада. Ту човек крчи пут сам себи својим даром и својом вредноћом. Он дара има, а вредноћу ће удвојити сад кад је већ глава својој кући, својој породици.

Јулија је десет година млађа од свога мужа; то је једно красно дете, добро васпитано, стидљиво, с довољно бистрине и са доста здраве памети. Она може бити временом жена са свим обична, ако њен муж остане где је. Ако ли се дигне он, порашће и она својим милинама и памету напоре до са својим стањем, и биће жена веома одлична. Ми смо сви нешто мало налик на драго камење, које зависи и од метала у који се ужлеби; и жене нарочито потребују неке потпоре која би увећала њихову вредност, откривајући је и пред њима самима. Јулија за овај мах не

гледа тако високо. «Да је само да је он срећан са мном», говорила је она сама у свом добром срцу. Других жеља није имала никаквих.

Хтео бих вам рећи да су се њих двоје знали одавна, и да су се мало по мало загледали и тихо заљубили једно у друго. Али није било тако. Емило је мислио да му треба наћи жену, да би му живот био срећнији; а Јулијина мајка, као свака мајка, тражила је зета. Договорише се једна и друга страна, са свим просто, како које стоји и чему се које нада. Емило, човек од посла, увери се да је то прилика врло добра, и затражи да види девојку.

То би. Девојка му би по вољи; а он њој — очи од њега да не одвоји. Она је њега миловала страсно, скривајући да се то не види; он је њу миловао нежно, и његова је љубав расла сваким даном даље. Као чељад паметна, њих двоје не беху пргави у свом вољењу. Она вељаше: „Он ће бити мој господар!“ А он говораше: „Она ће бити мој идол!“ Време од веридбе до потпуног сједињења најлепше је време за уживање. Прве радости по венчању, ма како биле живе и слатке, не могу изагнати из срца младинога сећање онога доба кад јој је он долазио као својој прошеници.

После свадбе они се само на кратко време удаљише, и то у околину. Никакога «свадебнога путовања.» У ово време ја не марим

да гледам никога, говорио је он. Ти си ми доста, да не морам видети никога! И одиста је гледао само њу. По повратку, настанише се у улици Медичијевој, одакле се види сва лепа башта Луксенбуршка. У нови стан он пренесе намештај из свога пређашњег стана, и остави новој домаћици старост да намести што још недостаје. У овом, за њу новом, послу она је грешила врло много, и том су се њих двоје доцније од срца смејали. А кад јој је нешто пошло за руком, она је ишла звати своје родитеље да им се похвали, и они су је хвалили без штедије. Дође породица, а умножи се и имање. Емило уђе у савет адвокатскога реда. На њих су људи показивали прстом као на срећнога мужа и жену, и као на оне који су достојни бити срећни. „Тако сложни! и тако предусретљиви! Муж ће бити један од наших великих адвоката. А жена ће бити међу најмилијим женама“!

Јулија је била господар од свога имања; сам је Емило то хтео. Он је њој давао рачун о својој управи. Она се томе увек смејала. „Пази, пази мој настојниче, пази де се добро преда мном“, говорила је она божем уозбиљивши се. Затим је згужвала све хартије, говорећи: „Где треба ја да потпишем“? Али он то тако није разумевао, него он њој даваше врло јасан рачун о свем што је учинио, и о

Лука Ћеловић
БЕОГРАД

Luka Celović

89

БЕОГРАД

оном што је мислио чинити. Па ју је чак обавештавао и о њиховом заједничком имању.

У замену за то, он ју је ласно склонио да у реду држи рачунске књиге. Истина на крају сваког месеца он је те књиге заједно с њом прегледао, и поредио суме расхода са сумама прихода. Она му се смејала. „Гледај, вељаше она, бакалинове рачуне. Не требају ми рачуни бакалинови, одговараше он; него ми треба да видим како ми држимо своју кућу, и како течемо.“ Она би га ту пољубила, па би се увек десило да он баш тада има ком да оде, или њему неко дође.

Они свог сина дадоше у Лицеј Хенрика IV, наравно као ђака екстернога (који ће свако вече долазити кући). Јулија своју кћер није давала у школу, него ју је водила на предавања Госпођица Флеријевих. Она бејаше примерна мајка; она је пратила своју кћер, седела је на предавању, бележила је говор професоров, и говорила је у шали да је прва ученица у Г-ђица Флеријевих. И то је са свим било тако. Њен човек опажаше у ње нова знања. Њена беседа бејаше пуна чињеница и цитата: „Море, ти ћеш постати некакав педанат“, говораше јој он у шали.

У Г-ђица Флеријевих бејаше и један течај за право. Јулија то не беше ставила у наставни план за своју кћер. Емило навали да

се стави и право. Што ће њојзи право? говораше Јулија. То треба њеном мужу. — Ако њу њен муж стане варати? Ох, за Бога, па могли бисмо рећи, и ако је науми убити? — Помисли, драга Јулија, да жена може обудовити, да може бити заступник своје деце? — Зар она неће имати свога нотара? — «Ја нећу да наша кћи буде докторка у правима; него бих желео да она стече бар прве појмове о праву. Ја ћу узети на себе да је приправљам овде дома у том.»

Тако би утврђено, и све је ишло лепо неко време. Дете је посао миловало, и отац се томе радовао. Али он није до краја могао остати уз дете да га поучава. Тада је имао врло много посла у суду тако да није имао тренутка залишнога, Јулија се и преко воље прими да га у том замени. Мало по мало њој се ослади ова студија. Она купи правних књига са свим за се, и наскоро се осети у томе прилично јака.

После своје нове сиреме у правима, она би се често заруменила кад би се сетила колико је била немарна спровођу правних знања. Гледала је да своје напредовање заклони од свога мужа. Она се претварала да не мари и да збија шалу кад год би јој он говорио о којој парници. Једнога дана превари се те му се у разговору опре; пусти се с њим у пре-

трес, и победи га; њезин муж, у ватри од препирке, наскоро опази да се с њим бори жена његова, и да га она туче. То му нимало не би по вољи. Али се врло брзо трже, и узе се слатко смејати. „Богме је моја Јулија вешт адвокат, рече он: — Ја ћу на њу пренети све своје парнице, осим оних које су веома замршене. Тим ћу добити више времена за рад у својој радионици.“

Сада наста неко ново доба. Није прошла година дана, кад Јулија имаше у рукама све послове њихове куће, сва примања и сва давања. Дође ред да и Емило даје своје потписе негледушке. У прво време он се тому само смејао. Доцније осети потребу да у ту ствар загледи изближе. А и било је време. Нова управа кућом већ је била узела ђем на зуб, и пошла великом низбрдицом тако да је могло свашта бити. Он то погледа најпре површно, али виде с ким има посла. Између другога којечега, оннађе да Јулија врло тачно зна своја права, и да је намерна користити се њима. И она се њима користила на своју рођену штету; али се у том она држаше тако упорно као што се обично држи упорно какав новак или кака жена. Већ је била учинила неке погрешке, и неке озбиљне штете, које је Емило могао поправити само удвојеном вредноћом.

Ово унесе неку хладноћу у кућу. Муж и жена сматраху се у неку руку као ортаци, који имају уједно и интересе заједничке и интересе супротне. Њихов разговор већ је често личио на разговор двојице људи од закона, од којих сваки свом свецу пева тропар. Емило је врло волео да се шали са својом женом, и том искреном шалом он се одмарао од послова адвокатских; сад је ту шалу напустио, видећи да је Јулија већ његов другар и то врло јак другар. Мало по мало он пре-ста доносити јој дарака, што је пређе чинио редовно. Кад би јој какав дар донео, она би га примила радо и одмах би га увела у списак своје имовине; јер је она већ дотле била постала рачунар првога реда. Емило, видећи то, узе се на ум. Није више било гозба, нити веселих изненађења, мањ само за децу.

Чак и спровођу деце, нарочито спровођу кћери, Јулија поста јасна, одсечна и систематична. Још одавно било је углављено да девојчица положи испите за учитељицу, и да добије сведочанство о том. Она јој нађе једнога учитеља за латински језик и успе да она постане башлијер.

— Што ће њој латински, грчки, и алгебра? говораше Емило: — Шта ће јој то помоћи у држању куће, у васпитавању деце, и у старању о срећи мужа свога?

Али Јулија већ не мишљаше о том као жена домаћица, наставница своје деце, чуварица среће и части свога мужа. Она је жудела да се покаже. Месеца октобра заједно са кћерју она оде у факултет да је упише у права. „Ми ћемо ову тајну чувати што можемо дуже; твој отац има неке старе предрасуде. После три године ти ћеш њему посветити своју тезу“ !...

Канцеларија факултетскога секретара бејаше пуна ђака који су долазили да обнове своје уписе, и који новог ученика сретаху бурно и радознано. Она предаде своје сведочанство о башлијерству и овлашћење родитељско на ком бејаше само мајка потписана.

— „Морам упитати старешину, госпо“, рече секретар. Па разгледавши сведочанства, и уверивши се да нема очеве потписа.

— Та ви нисте удовица? рече он приклонивши се уљудно. Знао је то и сам, пошто Емило у то време бејаше париски посланик и један од најречитијих и највреднијих скупштинара. Старешина одби молбу наводећи да је ствар нова, и да би је требало представљати министру. Он додаде да овлашћење за упис треба да да отац, којег је потпис и потребан и довољан.

Није се имало куда, него Јулија исповеди све свом човеку, који отобољи лице кад са-

слуша сву ту историју. Не могаше да се навикне на мисао да му кћи буде другар у адвокатском реду. Јулија је врло добро знала законе, зато је у основу и одобравала оно што је рекао старешина факултетски; али она запита Емила, нудећи га понудама које је најволео, зар би он, као философ, допустио да власт очинска са свим истисне власт материнску, и да ли он, као данаске законодавац, не би нашао за путно да састави предлог једнога органскога закона о власти очинској, и о власти материнској, на основу једнакости у праву. Она пристаје на једнакост у правима; али мисли, с уваженим писцима, вељаше она даље: — да су матерна права претежнија.

Емилу, велики пријатељ брадате власти, дрекну не само против предложене му мере, него и против свих оних залудница — он се послужи том речи — којима је напунила главу жена његова.

Јулија га саслуша са свим хладно и мирно, за тим са свим методички сави своју салвету, и уста од стола, говорећи: — Кад је то тако, драгане мој, онда се ви ни најмање не чудите, ако ја из све своје снаге станем помагати на изборима вашем противнику“!

Али за то она није била мање пажљива према свима и најмањим његовим жељама у

свему што није било противно њезиним мислима о политици и о женским правима. Те исте године он је био кандидат за старешину адвокатскога реда. Она је, што оно реч, спала с ногу трчећи да увећа његову популарност, и да њихову кућу учини милом његовим друговима. Пред светом је она њему показивала своје највеће поштовање, и то је поштовање долазило одиста од срца; али се ту мешало, и против њене воље, нешто од оне луте мржње коју човек осећа против свога политичкога противника. Она нехотице ипак сметаше законитој жељи свога мужа, јер ставши у ред оних који су се већ изјаснили у важним питањима, она је одбијала од себе, па наравно и од њега, све оне који су така мишљења сматрали као опасна и луда.

Он би је тога ради кад и кад прекорео, наравно са свим благо, а она би на то одговорила :

— Ви бисте имали право, драги мој, кад се ја не бих старала тако марљиво да увек покажем наше разликовање у мислима. Ја кажем увек, увек :

— Овако мислим ја; а мој муж мисли са свим другојаче! С тога ја сама и јесам одговорна, а на вас не пада ништа.

— Али ви носите моје име, рекао би он:
— Ми живимо заједно, и једно смо у многим на-

шим интересима, у многим погледима и осећањима. Породица није спрега пет или шест лица, него је она морална јединина која има, ван куће, заједнички утицај и заједничку одговорност.

— Ја се на то љутим, одговара она: — Ја чиним све што могу да вама будем од користи. Ја бих желела из свега срца да вама будем по вољи. Али, Бога ми, ја треба и да вршим, у Држави, она иста права која вршите ви. Ја чврсто држим она која су ми дата, а тражим и она која ми се још одричу.”

Још он бејаше срећан што њихове мисли о вери бејашу готово једнаке. Да и у овој ствари бејаше раздвојице као у политици, њих двоје већ не би могли живети заједно. Она више није собом привлачила ма да унутрашња веза која их је спајала не бејаше прекинута. Они обоје осећаху у исто време и да једно другом требају, и да једно другом сметају. Да нешто велико снађе једно од њих, осетило би и оно друго; али се они стараху да не би вају насамо њих двоје, јер ситни узроци расприцама увек се тада међу њима јаве. Још су волели једно друго, али се већ нису старали да су мили једно другом.

Још једна заједница међу њима оста незамућена: то бејаше нежна љубав њихова

спроћу кћери њихове. Кћи им већ бејаше за удају. Емило се прибојавао од какве ћуди своје жене; он се срећом увери да она у своје материнско старање о кћери не меша никакве задње социјалистичке мисли. И он и она заједнички тражаху међу својим знанцима кога младића, с којим би њихово дете могло бити срећно, и њихове се мисли уставеше на једном имену. То им бејаше и срећа и утеха. Емило се сав одаде том послу, послу прекрасном!

Реч је била о једном човеку који стајаше врло високо у париском друштву, за кога би, међу тим, кћи једнога великога адвоката, важнога посланика, којег правозаступничка радња доноси на годину две ста хиљада динара, била врло добра прилика. Емило замоли једнога пријатеља да пропита шта тај човек мисли. Пријатеља тога пресекоше на првој речи од његових дипломатских пропитивања, и он се врати с изјавом да о том не треба ни мислити.

— Зашто, за Бога? Шта каже он? Да се није другде заречио? Или му се не свиди девојка? Да није ко што скудио? Пријатељ је и сам био љут. Он, у љутини, откри тајну. Ево шта му је одговорено:

— Нећу да имам никака посла с тим људима! И ту се осуло говорити о веселој Јулији како њу најгоре мрзи.

Емило тек сад опази да његову жену не оговарају само у свету политичком и свету правничком, него се то оговарање шири, и оно доказује да је жени увек тешко имати мисли супротне мислима које сви други држе. Он мишљаше да зло треба пресећи у корену. Он се послужи једним случајем, и посла своје девере. Ствар је вођена тако тајно да новине нису могле ништа прокљувсти, докле једно јутро не донесоше Емила кући већ полумртва од ране у двобоју. Живот му је био о концу.

Бунцао је неко време. Кад се, после недељак дана, освестио, опазио је уза се жену своју, која се часа једног није одмакла од његове постеље, и која се и сама бејаше са свим изменила и већ пала у очајање. Видећи несрећу, која се чињаше неминовна, стара се љубав у ње пробуди, и појача, ако то може бити, сећањем оних дугих година среће које је имала од ње, сећањем деце која су из те љубави изишла, високе стади коју је та љубав начинила, мудрости њене процене, и благиности њених упута. Она је знала да он умире за то што је њу заштићавао у части њеној. Он хоће да издане у њеном наручју, остављајући ову јадну душу расцепљену. И није никако могла да се утеши. Остатак живота свога она проведе вршећи све своје дужности, потпомагана од своје двоје деце, и окружена

поштовањем и учешћем оних који су им били блиски. Некад, кад би се пред њом говорило о неким потраживањима женских права, чуло би се како она шапуће : — Жена, нека остане само жена !!

А умирући, рече својој кћери :

— Срце моје ! Хоћеш ли да будеш срећна, труди се да усрећиш оне који су око тебе !...

Жена има прву улогу у породици. Она учи шта је дужност, она теши у жалости. Њој припада љубав ; а нама мушкима припада борба !...

ЖЕНА ДОКТОР

И

ЖЕНА АПОТЕКАР

Онога дана када је, први пут, једна женска страна, одбранила своју тезу, бејаше велика узбуна у медицинском факултету међу ђацима. Прву докторку гледали су људи с неким неповерењем. Пре свега она је пробила једну стругу којом већ може проћи читав ескадрон оних које желе бити докторке, а за тим, она ће постати супарница у клијентели.

Овај је страх можда био претеран; он се могао превести просто у протест против тога што је женама дато право да могу бити доктори. После тога, неколике још положише докторате; а како оне не нађоше много присталица, и протести се утишаше.

Један посланик у скупштини, који је јамачно мислио да њихова права још нису довољно припозната, него да се оне користе неком врстом трпљивости, тражио је да се

упише у закон ту скоро издани, да се жене могу редовно примати за докторе. А кад му је објашњено да не треба у закон уписивати право које никад није оспоравано, он онда одуста.

Женама је дакле пут ка докторству отворен. Само се може сумњати хоће ли се оне њим користити.

Истина ми ћемо овда онда видети по коју жену да добије диплому; али је тешко веровати да ће она с том дипломом стећи клијентеле. Њезина ће радња бити веома скучена; она може применити своја знања само у неким нарочитим и одређеним приликама.

Може бити да ће људи потражити узроке: рашта жене изостају од људи, са каквих разлога жена не може, напоредо с човеком, вршити знање и вештину која захтева нос, ока, пажње, смотрена разматрања, старања о свакој ситници; та зар она нема оне деликатности, оне марљивости, оне провидљивости што су најдрагоценија својства лекару? Зар нема у туђини жена које врше медицину са успехом?

Свакад ваља имати на уму и нарави, и навике, и предрасуде. Упитајте жене; питајте их хоће ли да их лечи жена? Одговор је готово свуда један исти: чак и оне које се преко

сваке мере стиде, које се боје до последњег тренутка позвати у помоћ лекаре, које се снелбивају открити туђину своје бољке или своје муке, и те се не уздржавају казати да воле човека од заната него жену.

Оне се управљају по многим осећањима, међу којима има једно старије од свију : то је жеља одржати себе. Оне радо мисле да је лекар ученији, извежбанији, провидљивији, и да он мора уливати више вере, а преко тога има више присебности, и најпосле да ће он боље чувати тајну коју по свом занату дозна.

Оне се плаше од жене доктора да се где не изговори, да не прокаже што треба да таји, боје се — неће умети руковати лековима, биће страшљива у давању доза, биће невешта те ће јој то и клијентелу смањити. Жена неће моћи, по снази својој, походити многе болеснике, она ће сустати трчећи по вароши, пењући се на горње бојеве, не може надгледати послове у лабораторији, она ће моћи лечити тек неке и неке болести, и неке и неке болеснике ; јер њу не гледе радо као лекара мушкарцима ; у ком случају може болеснику бити тако исто непријатно као и докторци.

Жена докторка није ни за хирургију ; њена осетљивост рђаво је расположена за те кр-

ваве операције. Знам ја да жена, која се већ примила тога посла, мора бити нека мушкобана, да има особити темпераменат, срце чврсто, вољу крепку; она је била у болницама и помагала при операцијама. Прве су јој биле мучне, потресале су је дубоко, али се она навикла на њих, писка болесника, која јој је у почетку раздирала срце, сад је и нечујна за њу; крв која шибала из ране што њен нож расеца, и која ју је толико плашила, после не свраћа ни пажњу њезину, она сва мотри само на разне мене операције, и ја сам виђао ученица које одржавају потпуну хладноћу и непомућену ведрину у таким пословима. Истина то су биле туђинке које су готово свакад мало јачих живаца од наших Францускиња. Операција је будила њихову радозналост, њихов интерес, њихову страст и тако заклањала од њих муке боникове, које би могле наћи одјека у њихову срцу.

Јер ваља казати, хирург који се обично сматра као човек груб, у кога се осетљивост са свим затупила и срце осушило, морао је, још од првих својих операција, савладати све тешке импресије и боне своје осећаје.

Страст за своју вештину, смер којему тежи, успеси које је постигао, савладали су његове прве узбуне и прве отпоре, и помогли

су му да стече уздање у своју руку, вештину, и потребну хладноћу у раду.

У жене докторке не може се наћи ових драгоцених својстава; вештина, гпкост, и лакост руке, које су толико развијене у многих жена у обичном животу, укоче се од оног немира које оне осете кад треба да ману ножем или другим сечивцем, и кад се на једанпут обдену пред заплетом ком се нису ни надале у почетку операције.

Ја знам шта ће ми се рећи на све ове тешкоће, да не речем немогућности, на које ће жене наићи улазећи у службу лекарску.

Неће ми се ништа одговорити о отпору болесника и о невештини жена, која ће долазити од ређе праксе њихове, али ће ме напати због њихове осетљивости.

Они који су бивали у болницама и у амбуланцијама, видели су жена у великом броју које превијају ране и дворе болеснике; оне нису само гледале жалосне призоре, него су још помагале, метале шарпију у ране, или су их испирале и завијале; оне су живеле у оном ваздуху пуном карбола, слушале јечање и лек болесника, и приносиле им напитке или лекове, подижући их на њиховој постељи, да се напију, показујући дивно стрпљење и не марећи за себе.

Без сваке сумње, ја признајем да су оне подобне за све ове жртве, да оне чак могу у неким приликама савладати своју осетљивост; а ми смо видели 1870 године светских жена, глумица, које нису биле спремне за службу по болницама и које, побеђујући своје живце и своје покрете јединим напором ближњељубља, одаваху се са свим нашим рањеницима у нашим амбуланцијама. Ја се сећам да у оној амбуланцији која бејаше уређена у позоришту Одеону, г-ђа Сара Бернхардова, са својом белом кецељом, бејаше као каква старешица служитеља у болници; она имаше пуно рада и ревности, она познаваше болеснике тачније по њиховим ранама и по лому костију, него по њиховим именима и њена је амбуланција била у дивном реду. Ондашњи министар јавне наставе и лепих вештина походи је, јер Одеон стајаше под његовим министарством, и он честита госпођи Сари Бернхардовој толику преданост том патриотском раду. Госпођа Магдалена Брохен бејаше у Театру-Француском; и она се похвално одликовала у том послу.

Очевидно, жена болничарка морала је јаким напором утишати куцање срца свога, савладати своје утиске; али, у самој ствари, она је само вршила наредбу докторову или хирургову. Она нема никакве одговорности. Ако ли

би она морала узети на се одговорност, ако би, свршивши медицинске науке, она морала оперирати, или само лечити, да ли би имала потребне хладноће, и присебности, не би ли она ставила своју природну осетљивост на опору пробу; би ли она имала сталне енергије да продужава лечење кроза све заплете и изненађења која нам готово свакад показују болести или операције?

Ја сам хтео имати мишљење једне жене која има докторску диплому, и која суди о питањима врло разговетно и са свим независно. Она је лечила из љубави према вештини, и у средини својих пријатеља и познаника. Она није мислила вући користи од свога рада, она је имала имања које јој је обезбеђивало слободу, и она ми је изложила своје мисли и своје сумње о деликатном стању жене докторке. Ако је така женска неудата, она је већ под сумњом; ако ли је удата она изгледа да игра чудну улогу у кући; ако има деце, она се не може о њима старати због своје клијентеле, и ако чини визите, мора се бојати да својој деци не донесе каку прилепљиву болест.

Али, баш да одвојимо ове стручне обзире, највећа замерка која се поставља пред жене докторе јесте то што оне немају власти над својим болесницима; а и њојзи је незгодно

имати с њима посла; ако су јој болесници жене, онда је и Боже помози; а ако су људи она је у опасности да остане без власти над њима; она мора њих да перкутира, а то њу плаши; мора да их аускултира, а и то је посао сувише деликатан; стида ради она мора скривати рок свом испитивању, и ту већ осећа да је поверење према њој слабачко; по природној слабости својој, склоњена је одступити од прописа и сажалити се на молбе боника; уздржаваће је нека бојазан кад треба дати и отрова у лек; она ће радије претписивати невинне лекове, а биће страшљива и неодлучна кад треба одредити дозу лека. Тек што напише своју наредбу, поколебаће се, јер она има од природе душу узнемирену, и ако болеснику не пође на боље, ако је позову, она ће дотрчати, промениће наредбу, повешће се за болесником а особито за његовом околином.

Треба имати чврстине, одлучности, воље, те да се може одупирати саветима и наваљивању рођака; и доктор тога понекад нема, а докторица га неће имати још чешће; и, баш с тога неуздања у се, она ће бити склоњенија да попусти. Ако се јави иоле заплетенија болест, она је готова збунити се, јер има душу осетљивију, и не може да гледа онога који страда. Шта би било, ако она замисли да се болест, с њезина незнања, погоршала? Наро-

чито Францускиње испољују овака осећања, јер Американке докторке хладније су, предузимљивије, и одлучније; оне се мање повијају по саветима околине. По признању жене докторке, излази да медицинску службу не могу, нарочито у Француској, озбиљно вршити женске стране. Биће оделитих случајева, биће и већи број жена које ће волети да их лече жене докторке, али се слабо виђа човек који ће позвати жену докторку, или који ће отићи њеној кући да упита за савет. Што се госпођа тиче, извесно је да огромна већина њих има више вере у знање, искуство, и подобност доктора, чим се ствар тиче њих или деце њихове. Клијентела жене докторке дакле у сваком случају биће врло ограничена, баш и кад бисмо ми по некој промени наших нарави, тражили помоћи од њиховога знања.

Она жена докторка, која ми је исповедала своје мисли, припознаје у осталом да ће број докторака свакад морати бити ограничен због дужности супружних и матерњих. Та служба може бити удесна само за жене имућније које не морају радити да се хране. Колико има њих које могу издржати испите зрелости, сале где се уди (сецира), болнице, годишње испите, и пет докторских испита с тезом на послетку?

То нећу да речем за жену апотекара. Мислим да би жене могле врло добро вршити овај рад, и још се чудим да се оне више не подстичу на тај посао. Оне би ту могле учинити великих услуга, и ја бих желео видети ученица апотекарских.

Каква својства требају за справљање лекова? Марљивости, знања у мешању, и тачно мерење. Ја овде не говорим о одличним учитељима у апотекарским пословима, који су тај посао потпунце изучили, који су често одлични хемичари и још научници, него о њиховим помагачима који су практиканти што врше лекарске наредбе. Мислите ли да жене не би могле добро вршити те послове, да оне не би умеле руководити прашковима, течностима, мерити их, завијати разне соли у пакетиће, савијати ове пакетиће или стакати течности у стакленцета, па их потпунце спремати за отправљање? Мислите ли да оне не би биле подобне, баш са своје нежности, и са своје нарави некад нешто мало ситничарске, вршити тачно и савесно све рецепте, боље од неких младих лакомислених помоћника — мушкараца?

А после, ово су у неку руку куински послови; и кујна је наука о смеси и о мери. Куварица има свој законик, то је књига — кувар; и она мора у правој мери мешати брашно, масло, шећер, и друге све зачине;

она не може по својој вољи мењати меру сме-сама, него вам мора зготовити јело по типару, по формули. У том послу треба такта, тачности, и старања. Добра домаћица милује надгледати како се готови ручак баш кад и неће гурати своје руке у тесто, и данас се настајава да се нашим кћерима да нешто знања и о кујни.

Ја никако не видим разлога зашто се жене, пошто су им толики радови закраћени, не би упућивале у апотеке? Ја сам уверен да би се у њих нашло, и да би нашле оне саме подобности за то. Истина се оне саме снебивају, али са узрокâ који се мени чине да нису довољно озбиљни. Један такав узрок овде ћу поменути. Оне гледе на припрему лекова као на кујну, а на апотеку као на бакалницу. И оне мисле чим би почеле учити науку апотекарску, да би одмах било боље да кораче више и да уче медицину!

Како се варају! Медицина је за жену нешто сувишно, а апотека за њу може бити поштен занат, и велики број девојака, које се тискају у учитељице, а не могу да добију места, могао би прекрасно живети с апотекарском дипломом место што животари са сведочанством учитељским.

Мислим да има у Француској једна жена апотекар, једна једина у једном јужном округу.

У Енглеској, у Русији, у Италији жене се упућују ка служби апотекарској, и администрација се стара да им облакша ступање у тај рад. Није јављено колико се досад у том успело.

Жене се туже, и туже се с правом, да је тако мало каријера отворено онима које су добиле неко школовање, које не припадају ни свету посленичком, ни свету богаташком, него које су из реда чиновничкога. И оне неће да се спремају за апотекаре! А какве би красне услуге оне могле учинити кад је војна, и како би саме могле имати корист од тога рада! Страх, да не буду упоређене с бакалкама, уздржава један број девојака, спремних за учитељице, а неимајућих места, због многих ранијих молиља, страх је са свим празан и глуп!

Апотекар је уважен човек у малом месту, то је човек господин, а апотекарица би била госпођа.

Ми остављамо да нас свуда воде за собом речи, или наслови, и држимо да чувамо свој ранг с титулом на каријеру где је пуно других, ранијих од нас, место да ударимо путем који нам је отворен, и вољан. У првом случају ми можемо, са свом својом титулом, умрети од глади; а у другом случају ми бисмо имали једну стад која би нам помогла да одржимо свој ранг.

Ваља храбрити жене да врше службу апотекарску. Може се човек чудити што оне и досад нису о том мислиле, што нису огледале како би им то ишло! Кад би оне пошле тим путем, не само да би помогле себи, него би то била драгоцену помоћ нашим селима која су данас са свим напуштена

Ви имате, и имаћете жена доктора које ће увек бити за хонорисање а не за практику, а немате жена апотекара које би могле бити са свим заслужне у пракци. То су супротности и неправилности врло честе.

Може бити да жене о том нису никад размишљале, или може бити да су њих старе навике до данас удаљавале од каријере за коју су мислиле да им је забрањена? Толика су врата пред њима затворена да није чудо, ако оне не смотре и она која су им отворена. Ево ова су им ошкринута. Надајмо се да ће им оне прекорачити прагове!

НАДНИЧАРКА

Човек наложи огањ на огњишту. Узме машама гвожђе, и држи га у огњу докле не побели; онда га положи на наковањ, и преврћући га левом руком десном га туче тешким чекићем; гвожђе се тањи и пружа на једну страну, па онда на другу, и докле га човек тако кује дотле оно пушта од себе рој варница. Гвожђе је најпре бело, па ружичасто, па угасито-црвено, и најпоследње добије своју обичну боју; али баш и под том бојом још жеже као ватра. Сад га човек умочи у воду која чвркне и задими. Ухвативши машама другу полугу гвожђа, човек ради што и с оном пре. Од седам часова у јутру до мркла мрака, ковачница јечи од чекића који лупа о наковањ. Човек је сав у зноју, и дихање му крчећи излази из груди, али чекић ради без прекида, као каква играчка у његовој снажној руци. Најпоследње избија на оближњој звонари и час престанка, он доврши са неколико удараца започети посао, баци чекић на по-

лицу, обеси о клин своју кожну кецељу, и убрисом својим обрише своје мушко лице. Изиславши на улицу, сит дахне ваздуха. Тешки градски ваздух за њега је нека разлада! Он опази небо, горе међу крововима који су се чисто примакли један другом, као какав угасито плав појас по ком се светле неколике златне звездице; он се жури, јер га гоне две животне потребе: да се наједе, и да се наспава. Хора за јело добра, а сан тврд, дубок! Сутра зором он ће опет у ковачницу. Он је први у радионици, а први је и у недељу кад се шета великом улицом с пријатељима, или кад поносито пружи руку жени својој. Ако има какав терет да се дигне, ту њега зову. Он сам има снаге за двојицу. Око чега би други вас дан стењао, то је њему сиграчка. Он је господар у свакој свађи, јер је од свакога јачи. За њега веле да је добар као добар хлебац. Он ће бити газда у своје време, са две калфе и једним шегртом у дућану. Он ће бити изабран и у општински одбор.

Жена његова устаје пре зоре, да му спреми доручак док он још слатко спава. Она му зготови чорбе за доручак, чорбе за ручак, и чорбе за вечеру; у вече, са чорбом, једе се и меса куванога у њој. Сва је куинска вештина у његове жене да пристави уз ватру лонац, и, у петак, да зготови чорбу с купусом. Она га

пробуди кад је све готово ; он посрче свој оброк, загрли своју жену, и одлази у ковачницу са срцем задовољним. С Богом остај ! С Богом пошао ! Она пробуди своја три мушкарчића, и облачи их. У том јој помаже најстарија кћи, која је већ величка. Она не штеди воде ; сву своју децу толико истре, да њихова кожа остане са свим црвена после умивања. После се сви скупа моле Богу ; па заједно и доручкују нешто мало млека, па заједно иду и у школу, куда их мати свакад одводи.

Девојчица је прва у разреду ; може бити да ће и награду добити. Њено срце закуца брзо кад год помисли о тој награди ; а и у матере тако исто. Мушкарци су тврђе главе : вредни су, уредни и послушни, али велике бистрине немају. Докле они у школи уче земљопис, или докле се вежбају према својим годинама, да напишу а или о, или да пишу по казивању, њихова мајка почисти и опаје две једине собе у којима борави цела породица. Она сваку ствар дотле чисти и паје докле не буде, како она вели, чиста као око. Она намешта кревете ; њих је пет, јер она неће да њени мушкарци спавају заједно. Она приставља лонац. Прозоре држи отворене докле год све ово ради, мањ ако је на пољу такав мраз да камен пуца. Ово је једна њена предрасуда : много ваздуха, много воде, много чишћења и

пајања, па се смејте лекарима! Она није само слушкиња у породици; него је кројачица сваком; она кроји мужу, кроји деци, мушкарцима и девојчицама. Сваке три или четири године купи се по један хаљетак и по један раднички шешир, да се може малко провркочити у недељу, и сваке године по једне ципеле свакоме у породици; ето то је сав трошак. Мати кроји и крпи све хаљине, и блузе, и панталоне и све друго. Па она се стара и за капе; и кад је шест пари одела (ту ваља рачунати и њено) готово, онда она плете чараше, или спрема обућу колико да се одмори! У овој милој кући сваки је посао готов на време, макар да се на домаћици не опажа никака журба или умор; и чак, откако јој је муж купио шиваћу машину, она узме да шије калчине за један дућан, и то само кад је докона од других послова! Она је увек пред школским вратима кад се деца пуштају кући. Школа мушка и школа женска једна су уз другу, поред општине. Пре свега, чим се дође кући, она гледа како су белешке; иза тога прегледа им задатке и прописе; па их упућује и преслишава. И сав овај мали свет пази на сваку њену реч до последњег тренутка, а онда се тек почне мешкољити и погледати кроз прозор, очекујући оца да дође. Ето га! Сви полете њему око врата! Вечера се пуши

на столу; и вечера је добра; газдарица за њу одговара. Није слађа вечера ни у председника Француске Републике! То потврђују сви једући је у сласт; сви су весели, и сви све љубе. И, верујте ми, овако је у овој породици готово из дана у дан. Човек у суботу донесе своју плаћу; у џепу остави себи нешто ситнине, највише да удели просјаку! Домаћица има једну тајну кесицу, у коју оставља што оно веле „белу пару за црн дан;” и све иде добро с њом и око ње; срца су им свима красна па су им и душе мирне...

Ја знам да беспослене велике госпође, које се извозе у својим каруцама, пунима цвећа, у шуму у шетњу, не завиде овој надничарки, која је грубо одевена, која је у тешком послу од јутра до мрака, без најмањег одмора, и којој је сва потпора љубав мужевља и љубав дечина, и осећање да је извршила своју дужност! Према госпођи се поступа као према каквој владарци; њу дворе и крше се да је услуже; њој се читају песме и приказују лепоте — цвет свега створа! Њој помажу кад хоће да се крене три корака; њој се шири сунцобран да је заштити од сунца; за њу се изумевају нови и нови мириси; и сваки дан се, за њу, пишу нове књиге; њу воде у позоришта, на балове беле, на балове ружи-часте. Ако је сва та задовољства не засите,

она има да иде на воде, да иде у лов, да иде на игре! Она узима све у помоћ да се сачува од чаме која хоће да је прождере, и од болести која је вреба. Она је у једно исто време и краљица свету и мученица светска; раскинувши с природом, она се труди свега свога века да утече од себе саме. па све узалуд. Има једна реч у језику која добро изражава тај живот. Ваља, вели се, убити време! А шта је то време? То је платно од кога је срезан живот. О, ви трговкиње златали-еспапа, и продавачице осмејака, ви треба да плачете, и да завидите овој милој, вредној и корисној жени! Она не дангуби никад, а ви убијате дан свој! Ви се покоравате само моди, а она слуша само природу.

Њој недостаје једна једина ствар, али јој та недостаје са свим. С тога је она несрећна, и с тога зове у помоћ памет философа: њојзи недостаје безбедност у будућности.

У један час човек јој паде у цвету младости и снаге. Мали случај, једно право ништа, зрно песка обори га у постељу. Дуге недеље боловања истругаше малену његову кесу. Он умре пре времена, и собом однесе и хлебац и радост. И ових пет душа, које су данас и срећне и задовољне, у тренут ока, пука су сиротиња. Удовица нема кад ни да плаче; њој ваља живети. Она нема кога ни за што да при-

пита, никога од кога би могла очекивати добра упута, или какве најмање помоћи. Она напушта једну собу, па се збија с децом у једну једину. Она је добра шваља, а и кћи јој такође; она тражи посла за обе и, како је из раније била на лепу гласу, она срећом и добије рада. И она и кћи могу на дан да зараде два динара. Са та два динара ваља да се исхрани пет душа. Кад се одбију недеље, и још неки и неки свеци, онда ни пуна два динара не остаје. Богу хвала што је школа бесплатна. Старијем је мушкарцу већ десет година. Он већ може у ковачницу. Он почиње дувати у мехове. После десет месеца имаће нешто плате; то није много, али је и то боље него ништа. Да је онако снажан као отац му, могао би доста зарадити и у шеснаест година. Мајка пази на здравље дечино још боље него пре. Није доста да су деца само жива, него још треба да су здрава, и да су снажна.

Кћи је лепа, баш као и мајка кад је била њенога доба. Ове две женске главе могле би бити и богате само кад би хтеле. Можда оне и знају то. Бар мајка то јамачно зна. Али оне о том никад и не мисле. Мајка сматра да је дужна још тачније мотрити на све своје. Једнога тренутка она своју кћер не оставља саму; и што јој ту старост облакшава јесте то што се и дете осећа срећно и задовољно само онда кад

је код матере. Она већ помишља и да је уда, поред свих својих других послова. Она се мало узда у лепоту, него више у вредноћу и у добар глас. Она би желела дати своју кћер за човека радника; за ковача, ако се узможе, јер је то, мисли она, први ред људи у држави. Сваки други занат има и неке незгоде, а ковач је мајстор без приговора; па ковачи ће бити и три јој синчића; тако би наредио и отац им само да је жив. Он ће бити задовољан ако то сазна, а сазнаће. То су наде ове веселе удовице која, седећи поред своје кћери, живо креће своју шиваћу машину.

Сад чорбе нема више него само два пута на недељу; али свако јутро бар има по шоља млека и хлеба довољно. Деца су одевена сиротињски, то се не да сакрити; мора да им је и зима; али је бар све лепо окрпљено и марљиво прихваћено. Сиромаштина се осећа, али се нигде не види немарност. Чистоћа је у свему без прекора. Вода, вели она, не кошта ништа. Велика је оскудица што зими нема дрва. Попа је хтео дати мало дрва. Али је она рекла: «Нека, нека — треба се сетити веће сиротиње!» Удовица прими једну девојчицу да је чува и поучава, док јој мајка има посла у дућану. За то је добила малко бољи стан. И то је баш требало, јер њој већ нокти поотпадале од многога посла.

После тога малко се мање патило, а много се више радило. Још коју годину па ће се кћи удати; три мушкарца биће или у радионици или у војсци. Не би то било да им је жив отац; можда би он њих спремио у војну школу у Шалону. Али је тако наредио Бог! Они су одважни и честити; бар у том нису постидили оца свога.

Неких пута, седећи дуго за послом, она мисли да може умрети као и човек њезин, или изнемоћи за рад. Та мисао јој следи живо срце. Тада тужно погледа на своју кћер.

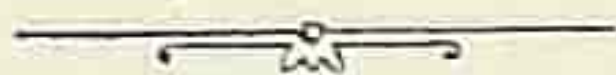
— Што ти је, мамо? пита је дете.

— Ништа, срце моје!

Сад помилује дете по коси, и продужава свој рад. Она мисли да кроз годину или две девојчица може добити сведочанство о свом школовању, али како ће се живети кроз те две године? Хлеба ваља сваки дан. Видећемо, гледаћемо. Можда ће се јавити откуд год каква срећа. Кћи није тако високо мислила. Она је говорила: кад ја могнем зарадити три динара, мама ће се одморити”.

Сваке недеље удовица иде у цркву са своје четворо деце, јер она верује са свим од истине, и та је вера држи у несрећи њеној. Изишавши из цркве, разговори се с којом пријатељицом, јер њу свак воли и поштује.

Никад ње нема после подне на шетници. То је време очино. Она с децом изиђе на гробље пре вечерње или после вечерње, какво је кад време. Она клекне пред дрвеним крстом, који се већ почео кривити, на њеном рамену тихо плаче кћи њезина, а мушкарци се играју међу гробовима, чувајући се само да не дижу вреву.

Б Р А К

Ређајући белешку за белешком о женином стању, ја ево дођох на оно што је главно у питању, то јест, дођох на брак. Брак је управо рећи питање друштвено, пошто се за њега закачују сва питања о савести и о имовини. Па и свет политички не може бити без њега. Држава, у којој је породица чврсто уређена, готова је за слободу, и непобедна је у борби против спољашњег непријатеља.

Просвета нам је дошла са истока, из земље многоженства и митологије. У Јевреја је брак био покварен оним обичајем по ком су узимане наложнице, и честим отпуштањем жене. У грчкој породици жена је била само прва међу робињама. У породици римској, била је као старија кћи, потчињена страховитој власти домаћиновој, и сваки час у страху да јој сва права не уништи отпуштање. Брак неразрешљив између само једнога човека и само једне жене, подигнут у свету тајну, са апсолутном забраном наложница, установа је хришћанска. Ето у том

смислу се и може рећи да је хришћанство ослободило жену; јер сав напредак у нераскидљивости брака извршен је у женину корист. Хришћанство није ни уништило ни ублажило мужевљу власт; али је мужу одузело право отпуштати жену своју. Не само да је оно уништило развод; него је још наложништво и блуд уврстило у смртне грехове. Сама пожуда, без грешнога чина, осуђује се и каштигује. Вера, која ставља девојаштво више од брака, освећивала је и довршивала идеју брака, тражећи да супрузи чувају своју чистоту.

Пошто је брак пред очима цркве једна тајна, то црква и не признаје других бракова сем оних које је она благословила. Оно што се зове грађански брак, чиста је формалност, која не даје никако право супрузима. Равним начином, кад је везу благословила вера, онда је грађанска власт не може разлучити, и развод, који она изрече, не ослобођава ни једну супружну страну од својих супружних дужности. Како је католичка вера била, пре Француске Револуције, вера државна, брак није био посао власти грађанске, који би благосиљала и довршивала црква, него дело вере ком је закон признавао грађанске последице. Само парохиски свештеник имао је право свезати брак; он сам имао је право казати стоји ли он, или не стоји. И све што би

суд имао да расправи о браку тражило се једино од надлежнога пароха.

Данас се често тражи у скупштини и пред бирачима да се Црква одели од Државе. А та деоба, која се непрестанце тражи, извршена је имаће већ сто година. Оно што се данас тражи под тим именом, биће само укидање буџета на цркве, и укидање закона и уредаба по којима се држава меша Цркви у световне послове. То је мешање нарочито обележено постављањем владика, о чем ми овде нећемо да се бавимо, и уређењем брака. Како црква неће да призна друге бракове сем оних који су свршени по одредбама црквеним, тако опет држава признаје само оне који су свршени пред општинском влашћу, која једино има право закључити их и утврдити. Закон је, из важних разлога, прописао општре каштиге за свештеника који би венчао лица која му не би најпре донела сведочанство да су грађански пре тога венчана.

Кад је држава остављала сву власт свештенику да сврши свезу међу два супружника, она је тиме признавала да је та свеза света тајна. А брак, откад је укинута вера државна, не само да је постао дело световно, него је нешто што и нема посла с вером. Он више није никака светиња. Само је допуштено супрузима да потраже и обред црквени, после

обрета грађанскога; ово што се сврши по вери има све последице које истичу за оне што верују, али нема никакве последице грађанске. Само брак, закључен пред кметом, брак је и за супружнике и за децу њихову.

Ово преображење брака имало је велике последице. Пре свега, оно је осветило слободу савести, које не може бити онде где су свештеници једне вере господари брачној тврђи. По што је тај разлог тако важан, не може ни питања бити о измени основних наших закона који регулишу стање грађана. Ту никакве измене не може бити. Ласно је доказати да свештенство не може у овом послу повратити своје старе повластице, а да у исто време не узме и власт над савешћу људском. Кроз ову једину рупицу вратила би се на своје место сва стара управа.

Кад смо ово једном казали, да отклонимо сваку двосмислицу, ваља нам признати да супружна веза није нимало постала чвршћа овим преображајем који је претрпела. Она се дуго бранила од развода брака, дуже него што бих се ја надао. Развод је ушао у наше законе баш онда кад је хришћанство из њих изишло, и Царство га је задржало само из обзира на интересе династичке. Њега је оборио краљ Реставрације, краљ по милости божјој, и старији син Цркве. То је трајало више

од педесет година. Па је дошао опет, и сада, јамачно, за свагда. Данас је одредба брака ово : брак је уговор који се може раскинути разводом. Ја сам од оних који жале што је то тако. Све што се не може раскинути, што је трајно, има неки верски карактер. Нераскидљивост има не само снагу принудну, него и моћ убедљиву. Њојзи је време помагач. Она је измирила многа срца која би се царницом само огорчила. Она осуђује родитеље на јарам који је њима некад тежак да деци буде мање невоље. Она меће последице од погрешке баш на онога који је погрешио. Она даје победну и некако освећену силу једном прстену за који се нижу сви прстенови те чине вечити ланац у који улазе сви људи. Јесмо ли ми довољно обезбеђени против напада од слабости те да се усудимо огласити га као темељ друштвеном реду? Развод, удружен с браком, то је исто што и начело смрти удружено с начелом живота. Сами облици (формуле) брака постају лажни. Он јавно говори: ја ћу ти бити веран ; а закон му допушта да подразумева — докле си ми по вољи ! Он не може да се брани од изненађења својих осећања. Наложништо губи своју природу, пошто су му довољне неке формалности па да постане законити брак. Учени људи милују да умножавају ове формалности ; у Енглеској, до

овог последњег времена, требају велики новци. Али су ове суме гнусне, а ове формалности су смешни каиши; све ће пасти на првом претресу. Ова веза, која се може раздрешити разводом, постаће уговор који се може раскинути врло лако. Ваља да се не сложе нарави, а то је само ћуд и ништа озбиљније? И сам брак већ није ништа друго до једна формалност.

Кад је развод узаконен, говорило се: то ће бити неко застрашавање; то се неће употребљавати да се веза раскине, него да се заједница може подносити.

Даље г. Жил Симон наводи бројеве тражења за развод брака у Француској.

Ми то прелазимо и устављамо се на његовом даљем разлагању против развода.

Развод је, вели он, главни ударац чврстини брака. И доста би му био сам тај ударац!

Расклопите законик кога вам драго народа: ви ћете наћи брак на првом месту, а на другом су месту већ све мере које теже да се брак може раскинути, или да му се последице олабаве.

Ту вам има одлучење од постеље, које је било врло потребно, али које је излишно онде где може бити развода; подела имовине; разна правила од којих супрузи могу бирати која

хоће да се бране једно против другога онда када тек почињу заједнички живот. Метните у ту врсту и законе, који су, душа ваља, потребни, законе што бране децу од зла или немара родитељскога; законе који им допуштају раније пунолество; оне који ослобођавају грађане, због година им, са свим или неколико од родитељске власти; оне који ограничавају, у рукама оца или мајке, право располагати својом тековином. Ја немам намере прелистати сав законик, него морам бити краћи. Ја само вучем философске последице. Ја проучавам више нарави него законе, и законе једино као обележја наравѝ. Ја сам први да тражим за жену трговкињу, или за жену уметницу, право да располаже својом зарадом. Ја тражим да жена може бити тотор и другом а не само својој деци; тражим да се на ново уреди матерна власт у питањима о васпитању деце и о овлашћењу на женидбу и удају. Понављам да ту треба рефорама и потребних и важних; и баш верујући да су те реформе тако важне и потребне, ја признајем да оне, умањујући очину власт, слабе идеју брака, као све што квари слогу и јединство породице.

У свакој ствари ваља пристати и на део незгода које уз њу иду. Ја не одустајем од тражења: да се одреди количина онога чим

се може располагати при наследству у правој линији : и сад зар ја не увиђам незгоде које долазе од сувишнога дробљења имовине, од умањења родитељске власти, и од јачања личности над задругом ? Та закон о једнакој деоби имања није без удела и у томе што је нашега народа редовно сваке године мање.

Обичај је, у Француској, да родитељи дају мираз својим кћерима о удаји. Ништа није природније од стране родитеља, који тим желе да лакше нађу зета за своју кћер, и да одмах обезбеде њихово живљење. То је право баш и према мужу, који, у доброј женидби, доноси прихода од своје зараде много више него што је интерес који може дати мираз жене његове. А међу тим, мираз вуче за собом врло многе незгоде. Он крије од очију младе домаћице потребу и светињу рада. Он њу ослобођава или је, у сваком случају, одвикава од штедње и чувања. Чак је може навести на мисао да је она претежнија од мужа. „Моје су паре.“ Ове три речи упропастиле су многу и многу кућу. Па и сам човек, према свом карактеру, у овој готовини може наћи, или покретача на рад, или мамац на лењствовање.

Реч „неприлика“ која је била тако честа и тако важна у некадашњим браковима, готово је данас изишла из обичаја.

У свим земљама на Истоку, биле незнабожачке или мухамеданске, брак се свршава а супружници и не познају једно друго. Свадба се са свом свечаношћу већ сврши, па тек онда вео с лица невестина пада пред младожењом.

То је за то што је велика разлика између брака источнога и брака хришћанског. Ма какво место да заузме у харему нова вођевина, опет она за свога мужа није ништа друго до једно задовољство. Ако она не буде њему по вољи, он је може отпустити; а ако му је то тешко или немогућно, онда ће он место ње узети наложницу, а њу ће одбити од себе у које кућно угло да животари. Овака жена, за коју муж не мари, сметња је само у сиромашној кући. У богаташа она иде с осталим јатом његових жена. Не могући ништа заповедати као супруга, она пристаје да ради као слушкиња. Она припада газди потпунце као и свака слушкиња, макар да је набављена на други начин. Ја држим, кад је жена толико лепа да буди љубав у свога мужа, она има на њега толико утицаја колико и на Западу. Али њено ропство и слобода што је има муж да задовољи своје ћуди, нагоне оваке свезе да су тако кратка трајања као и лепота која њих изазива. Жене живе саме за се, у харемима, у које људи не улазе; оне нису ту затворене,

али кад год одатле изиђу замотавају се, и с људма се не мешају ни у шетњи, нити у путовању, него само походе друге жене. Господар опет виђа само своје жене, супруге или робиње, и од њих тражи само да су му миле и да су му послушне; између њега и њих нема никакве заједнице мисли, нити заједнице осећања. Овако стање супротно је и природи и правди. Не може бити да се природа не труди искочити из овакога стања; а тако исто не може бити да природа остане незгњечена и ометена оваким законима и оваким навикама.

Исток се је, за овога нашега столећа, много приближио к нама. Сам Китај, који је тако дуго био затворен, сад се је отворио. Тамо већ одлазе Хришћани; а Китајци су се расули свуда по хришћанском свету. Већина поданика краљице Викторије Мусломани су. А Мусломана има, истина мањи број, али ипак веома значајан, грађана француских. Железнице се пружају већ врло далеко у Азију; кад је оне покрију својом мрежом, тешко да ће они народи, који су данас туђи један другом, остати а да један у другога не узајмљују по штогод. Јапан је већ обнародовао законик који је уредио један Француз, на име Г. Басонад; до године ће он видети један сабор католичких владика. Историја последњих сто-

лећа може се укратко казати овако: Разлике је сваки дан све мање и мање.

У Француској је разлике нестало између области и области; нестаје је и у Јевропи између државе и државе; а она тежи да ишчезне између Јевропе и Азије. Свеопште уједињење иде напредујући тако муњевито да је то право чудо. Наше одело, макар колико да је накарадно, раширило се до на крај света; па онда долази наша тешка и суморна архитектура; ми смо пренели своју кујну, своје намештаје, своје часове за оброке с краја на крај света. Производи најдаљег Истока испуњавају магацине на Темзи; а еспап париски показује се купцима у Пекингу. Наредбе берзанске долазе из Аустралије у Париз и у Лондон. Пали се гас свако вече у земљама које су се, до пре неколико година, осветљавале лучем. Па тако је и у једном делу Африке захваљујући Брацама и Стенлеима; Г. Бонвалот, савлађујући хиљаде сметња, пролази кроз Азију са севера на југ; али ће скоро нестати ове војске јуначких путника, јер нема више незнатих земаља да их они проналазе и описују. Железница иде узастопце за Г. Брацом. Бели духовници кардинала Лавиже-рија, и изасланици библискога друштва, долазе са свих страна, преко река, преко пустиња, па од скора и железницама. Они уза

се доносе Књигу. Може бити да би се у Француској, кад би се добро потражило, нашло по стотинак колиба без школа. Кроз двадесет година такве појаве неће бити у Јевропи; она ће бити све ређа и у Азији, и на најдаљим крајевима двеју Америка. И сама Африка биће покривена азбукама. Научници се труде да уведу јединство часовника, јединство мере, новца, закона и језика. Опште јединство, као што знате, последња је реч философије. Аристотело је провео свој век тражећи и проучавајући то јединство. Стефенсон,¹ који о том никад није мислио, учинио је да оно завлада на свој површини земљиној. Он га је, посредним путем, створио и у свету политичком и у свету друштвеном; а врло непосредно у свету географском. Он је зацело највећи затирач разлике. И данас, кад је разлика савладана, и када су време и даљина, ти оквири разлике, сведени железницама и телефонима на своје најпростије значење, свет, који се креће као море плимом и осеком, почиње питати: да ли не би требало повратити и по неку разлику, ако ни рашта другог, а оно ради лепоте слике?

И докле свет тако брзо јури ка јединству, или, ако погледате на спољашност, ка једноликости, шта бива од харема?

¹ Стефенсон је изумео локомотиву. Он се родио у Енглеској 1781, а умро 1848. Превођ.

Верујте, да је то последњи и најтврђи град разлике.

То није, од свих разлика, она коју бих ја желео задржати. Кад би родом људским управљали философи, по жељи Платона и Сен-Симона, онда би се разлике поделиле у два реда: оне које подстичу на рад својом дражи, задржале би се, а оне, које покрет омећу пре-прекама које је човек створио, уништиле би се. Харем је само сметња, и сметња коју је тешко уништити, а уједно је и страховита и снажна сметња.

Данас он има и једну слабост и једну снагу.

Слабост му је у том што западне идеје почињу продирати и у њега. А снага му је у том што Запад, сам огрезао у скептицизму, није више онако страشان побеђивач какав је био на крају XV века. Он је наоружан сваком силом физичком, али је изгубио силу моралну.

Енглези боље могу него ми (Французи) да проуче преображај жене Индијанке. Ми се тек обавештавамо о преображају жене Муслманке. Ова су обавештења и спора и непотпуна зато што немамо извештача. Кад жене наших посланика и наших консула, или простих јевропских путника, уђу у какав ха-

рем, оне врло марљиво уоче све предмете и навике харемске; најинтелигентније између њих известе се и о страстима; али врло мало њих разбира за оно за чим се жуди у харемима. Оне се заблену у ону, за њих нову, спољашност, па унутрашњост некако и преvide. Бар то излази из разговора које сам ја с њима имао, и из извештаја који су ми долазили до руку. Кад бих ја био господар, ја бих послао једну жену, која је добар психолог, онакав какви се спремају у Севру, да проучи хареме у Цариграду. Већ сад остаје само психологија да се проучава и осветљава. Нарави, одело, походе, радови, задовољства, васпитавање деце, одношаји међу женама, и међу човеком њиховим, начин како се везује брак, и како се он дреши, нама су познати до најмањих ситница. Ми чак имамо и психолошких студија о Турцима који су васпитани у париским лицејима па су се повратили у Турке чим су отишли кући. Њих већ представљају на позорници. Само жена Туркиња која зна шта бива у Јевропи, и која почиње размишљати, још није проучена.

Нама су описивали жене којима су фереца, брава, и покорност већ дотежале. Али то није она студија нова и дирљива која би нам представила створење заробљено које уздише за слободом. Ја бих желео видети први

одблесак од философскога и религиознога пламена у овим душама, већ скочањеним без духовне хране и културе. Или се ја веома варам, или ће се психолошка револуција, која ће предњачити друштвеној револуцији, раширити као какав пожар. Харем неће трајати дуго чим он за оне, што у њему живе, не буде био ништа друго него оно што и јесте, то јест, тамница. У оно исто време, кад и његови зидови, срушиће се и верске мухамеданске догме, и онај збир обичаја који за дух женски вреде као сама вера. Исток тиме живи, и тим ће и свршити.

Али да се изврши то чудо, треба и Запад да не пропадне у невери — скептицизму. Оштећен као што је у својој моралној снази, како би он и могао унети веру философску и религиску у душе већ зачамале без хране и обраде, без видика, у вечитој чами и нераду?

Ја сам имао у рукама књигу која се зове: *«Двадесет година у харему.»* Ту је књигу написала жена Туркиња, али није Туркиња Цариграђанка. Ова је била од једне велике куће а удата за неког управника области. Та се књига чита радо, не због унутрашњих описа, којих смо ми жудни, нити због догађаја који су можда измишљени или увећани, као у роману, него због причања о путовању у Мисир и у Сирију. Ово путовање по свету у ко-

лима марљиво затворенима и с дебелим покривалом на лицу, без икаква састанка и мешања с људским створовима који се у путу сретну, нешто је и забавно и необично. И суђења су са свим неочекивана. Она би чинила више задовољства кад би долазила од какве Муслманке која верује ; али ова већ више не верује, она носи своју ђерецу као и поп који не верује али не скида своје чите. Ја бих волео да видим сам рад како се она одмеће од својих навика ; али она показује још од самога почетка своје књиге да се са свим отресла од свих предрасуда својега васпитања. Она је научила француски, то јест, примила је мисли француске : мисли жене која хоће и да ради и да ужива, не бринући се нимало о савести и о животу потоњему. Она нема ништа у себи да победи тога ради. Она о свом стању суди хладно и пореди га са стањем жене на Западу. Слободно излазити из куће, и ићи по вољи, живети у друштву с људма, њој се мало мили, јер се боји немаштине и разних забуна. Њој је милији живот беспослен, богат сваким обиљем, о чем се други стара. Она се на то привикла, и плаши се сваке промене у том погледу. Она се не узда у себе да се може умешати ни у ствари велике, нити у мале. И чак ми се чини да њу ситни послови плаше више, него крупни ра-

дови, јер се из њих и че живот. Она се, наравски, врло много стара о кићењу. Њој се чини да јој је турско одело удесније; она се на њега навикла; одело јевропско њу би стезало и сапињало. Источно одело чини јој се да јој лепше стоји, може бити и зато што она друго није ни видела у највећем сјају његову; али зато она сматра јевропско одело као неисцрпан арсенал за одржавање, обнављање, и преображавање лепоте. Она осећа велики немир, кад јој се први пут јави могућност да остави свет знани, у ком је дотле живела, па да уђе у свет који само из читања зна. Њу на Истоку не држи никаква веза морална, верска, или осећајна; она припада харему само зато што не може из њега да умакне и што се боји.

А тај је страх ужасан. Други бегунци, они који оставе своје регименте, каштигују се само с неколико година робије. Она, ако покуша да бежи, каштигује се неминовном смрћу.

Жалост је за човечанство живети као што је живела ова јадница, и свршити као што је свршила она. Извесно је да су напредци науке и индустрије довели два света да се сутуче један с другим. Породица је стала према харему. Вођевина, коју ви водите кроз улице покривену црвеном фереџом, која јој

затвара очи, да је то вече предате човеку кога она никад није видела, и који ће постати савршени господар свих њених дела и њезинога живота, зна да поред ње има други неки свет, у ком је жена равна с мужем. Нема зида толико високога да од ње то сакрије, и да јој спречи ако би она наумила побећи одатле. И она би то наумила поздравом, само кад би њој Запад понудио веру, јер ће до века остати истина да вера може горе премештати. Вера шаље своје мисионаре који тешко могу да допру до људи, а до жена није ни мислити да могу доћи. Она шаље и калуђерице али и оне походе само болесне и немоћне. Она даје замршене и тешке за разумевање догме. Оне су за нас просте, јер их знамо од детињства, и примамо их пре него што умемо мислити. Ми показујемо нарочито Истоку метафизичку страну наше вере. Породица би брже побеђивала, само кад би је било.

Њена је несрећа што је мртва, и то је највећа несрећа нашега времена. Познавање Источанака са животом Јевропљанака почиње се читањем наших романа. Оне ту виде с једне стране квар и неваљалство, с друге пак наложништво. А њима би требало показати породицу. Обновити породицу ва истину је толико колико и обновити један народ, обновити народе!!

БРАК И БРАК

Људи су врло брзо изрекли да «има бракова по рачуну, и бракова по љубави.» У највише случајева бракови бивају по наклоњености која не искључује ни неки рачун. Као да човек у тој прилици вели: „Ја бих желео да могу да је љубим.“ Обично се чини неко пропитивање које страст понекад скраћује, или га равнодушност продужује. Чим се човек осети да је слободан по рачуну, он пушта љубав да се развија. А не треба мислити да су страсти онаки суверени у животу као што их представљају на позорници. Поете живе од љубави; оне живе још у једном другом осећању, у претераности. Ваља да признамо, ако хоћемо да останемо у истини, да човек може имати срце са свим на свом месту, па ипак да није без неке смотрености.

Љубав има своје поље, и то је занос; а рачун своје — које је свет. Врло често, свршујући брак по љубави, врши се брак по рачуну, јер су други узели на се претходне уго-

воре. Заљубљени то знају, и предају се љубави без бриге, на веру оних који се старају за њих. Или треба да је човек веома млад, или да је сувише млакоња па да љуби некако жму-рећи. И, или треба имати срце са свим сухо а уобразиљу одвећ сиромашну, па да се на брак гледа као на куповину каквог имања или као на радњу на берзи. Ја ћу ићи за свим моралистама проучавајући једну за другом ове две форме људске лудости; али ми се чинило вредно да кажем најпре да свет није толико луд колико се чини, и да већина људи и жена дају места мудрости и рачуну у удешавању своје судбине.

Нећу одрицати оно што се зове *гром из ведрa неба*; али мислим да лепота у опште врши своју власт по некој поступности; она је најпре пријатна, и тек после неког времена постаје силна. И после, — како бих то госпама казао? — има врло мало великих лепота. Многе и многе жене постају лепе тек тиме што су најпре само пријатне. Страст, кад се у њих јавне, оживи и преобрази њихово лице. А богме много вреде и вештине тоалете. Многа је жена са свим обично чељаде, кад је видите радним даном, а на балу је лепа да занесе. Лепоте ума и дражи срца постају снажне примаме тек по времену. Љубав дакле из небуха, нешто је са свим изненадно.

Нека је букнула са свим на један мах, или нека је тек временом дошла на своје место, ипак је истина да љубав у неким душама има силу тиранску. Она не допушта мислити, или још пре она овлада свом мишљу, и њом управља по својој вољи. Она преображава и укус и морал. Оно што је до ње било недостатак, постаје нека милина; оно што би човек озудио као срамоту, сада је јуначко дело, којим се хоће да поноси.

Човек се жени знајући да се осуђује на неки тежак живот; али љубав покрива све, и теши о свему.

Тегобе долазе, и премашају све оно што се од њих страховало. Оне долазе с поља или посрнућем у тековини, или баш сиромаштвом, а изнутра или буром од страсти, или њеном хладноћом. Некад љубав траје, и мирише на ревњивост; а некад она одлети а место ње остане или мржња или равнодушност. Не велим да љубав не може трајати колико и живот; такав изузетан случај ја називам чудом, јер он претпоставља у оба супруга сталност готово надчовечју. Лепота буде па и оде, илузији већ прође време, карактери се обелодане, е па како ће и страст да траје! А друга је ствар љубав основана на озбиљним и трајним својствима. Ова се љубав може и да увећава својим трајањем; ако би се и прекинула стра-

стима младости, може нићи наново већ под
заход сунца од живота.

Каже се уз остале прекоре браку по рачуну да саставља супружнике који се и не познају. Они само знају, вели им се, колико износи мираз; а за друго све мало маре. Ја мислим да се баш за бракове по љубави може рећи да се супружници узимају не познавајући се. Љубав је увек велики поета, који никад не може да види неку жену онаку каква она јесте, него онаку какву је сам замишља. Свет у ком живи он, није свет истински, и ако је телесна слика коју он обожава варљива, шта се може рећи о души коју је замислио, и коју је миловао окитити уображеним врлинама? Мусломан, пред ким пада превес с нове му супруге, није у већем чуду него заљубљеником се илузије разбију. Он тада први пут позна ону која је његова сапутница за свагда. Он види колико је зло велико, и зна да му већ лека нема!

Позориште правда младост и љубав. Љубав и младост јесу вечита светковина рода људскога. Кад разум проговори, после какога позорја живљега или жалоснога, онда као да каква ледена студен заједно с тим гласом разума улази у собу. Што ће нам тај срђан са својим доказима? Он нема срца, а хоће да нам говори о браку? Гледаоци толико на њега

мрзе колико жале његове жртве. Жене се нарочито срде; па и сами људи не стају на страну мудрости; они пљескају да им дланови прсну кад мудрост буде са свим побеђена. То траје докле они обуку своје врскапуте или разапну своје кишобраће. Ако ли се јави сличан случај сутра дан у истинском животу, онда ваља видети шта се ради са сиротицом љубављу. Синотња нежност била је добра да се пријатно проведу један или два сата. У позоришту човек се притвара да плаче, а у животу он рачуна. Послови су послови, а задовољства су задовољства. Она нису ништа друго него задовољства!

Ја зато говорим о позоришту у овој глави; то је за то што, износећи без престанка на позорницу љубав и брак, оно помаже да се створи мишљење, и што је мишљење, у овако време кад је вера изгубила своју стару снагу, готово господар наравима! Ја жалим што је тако; а жалим и што су драмски писци стекли толики утицај на нарави. Они траже оно што може насмејати и забавити, а није увек врлина имати ове две повластице.

У осталом ја мислим да драмски писци који често врло добро знају психологију страсти, нису тако вешти кад треба разликовати примену закона дужности; они од борбе страсти међу собом очекују своје успехе, а дужност

може постати драматична тек ако би говорила језиком Корнељевим. Замишљам младића, који се у какву каћиперку заљубио толико да хоће да је узме; отац, чувши то, трчи да заклони породицу од те бруке, и да сачува будућност свога сина, који је данас заслепљен страху, а сутра ће проклињати што је урадио. Писац хоће да да̂ за право разуму; он хоће да гледаоци мисле као и отац, али пре свега жели да разуме и синовљу страст, без чега не би могло ни комада бити, и тога ради он гледа да и за каћиперку живо заинтересује. Није доста да она потпали страст у младића; него треба да је и оправда. Ту је морална опасност за гледаоца.

Поред тога има и други, са свим различан комад. Син је волео једну са свим честиту девојку, која је по несрећи у друштву нижа од њега. Он је њу чак и преварио. И кад је имовина уништила његову љубав, његова драгана за њега је даље само једна сметња, и он би сад рад био да је се како год отресе; он рачуна колико му пара треба, па се с њом раскрсти на лепо. Девојка, преварена обећањем брака, неће сада да прими новце као цену за своју част. Кривда која је њој учињена, највећа је кривда која се човечијем створу може учинити. И варалица, који је њој то зло учинио, највећи је кривац међу људма ако своје

зло не поправи. И баш онда кад он смишља како ће да утече, као лопов који, натоварен тековином своје крађе, тражи да умакне од суда, јавља се отац и даје глас вајне дужности: «Плати свој дуг; то је са свим право. Ти си слагао; искупи своју реч. Украо си, врати што си узео! Она те више не воли, пошто је видела какав си; и то нека ти је за памет! И ти њу никад ниси волео. Ви бисте били заједно несрећни, и поврх свега ти би се гризао што си својом погрешком постао узрок заједничке вам несреће. Боље је трпети немаштину и срамоту, него дражити глас савести и продужавати најгрђе и најтеже одрицање». Ето једнога оца из комедије која је боља од других. Њему ја не обричем успеха на позорници; а богме му не смем обрицати ни у животу.

Велики број енглеских романа прича како се лове младожење. Често мајка, преко кћерине воље; а некад и мајка и ћерка заједно запињу своје мреже. Начини једнога романсијера не разликују се од начина другога; али се обично узима једно од овога трога. Или оне ухвате онога који тражи само мираза; и у таком случају, кад се брак сврши и једна и друга страна види да су обе преварене. Онда им не остаје друго него обе да траже нове каише. Или је младожења човек поштен

који допусти да га преваре. То није веома занимљиво; то је некакав глупак. Ако ли напротив девојка буде преварена, ствар је интереснија, јер је њезин пад већи, пошто је њој теже од тога се сачувати, и никако не може да се наново подигне часним путем. Девојка, која се несрећно уда, и девојка преварена, подједнако су достојне наше пажње. То је вечити предмет старања моралиста и законодаваца и, још се може додати, да је то вечити њихов неуспех!

Хришћанско друштво некад се темељило на нераскидљиву браку. Тада беху два света. Свет с многоженством и свет с нераскидљивим браком. Нераскидљиву браку ми смо додали две исправке: развод и наложништво. Развод је законито наложништво; а наложништво закони осуђују, али га олакшавају и снаже нарави.

Има девојака тако васпитаних, и у такве прилике постављених, да би њихова врлина, ако је не би подупирале верске мисли, била готово неко чудо. А има их (и ове су најнесрећније) које морају да се одупиру саветима и примеру саме своје мајке; има их које су лепе а гладне. Има их по радионицама које морају сваки дан да се боре против каквога управника, против управникова сина, или про-

тив настојника. Мало је позвати само оца против оних који кваре девојке, мало је звати у помоћ и морал; ту треба закон да дође у помоћ. Врло мало има оцева који су знали одржати у породицама величанство своје стади (свога, што оно веле, положаја). То су већ краљеви раскраљени; њихова власт ишчезава чим син напуни двадесет и једну годину; син, и док је малолетан, смеје се родитељској власти, јер га његов век учи да се свему смеје. Морал је вера, ова или она. А вере више нема. Вера! Вера! Да би морал, сам собом, могао бити вера, требала би му сва светиња, и сва чистота породичких нарави. А пошто све оно што има неку моралну снагу опада, немојмо се устезати прибећи ка законској сили. Напуштену моралу треба тврдо законодавство. Обећати женидбу, па реч не одржати — злочин је; напустити мајку, после кришнога живота с њом, такође је злочин, и злочин нада злочине. То је чак и убиство, јер је доказано да је помор у ванбрачне деце много већи него у деце законите. Створили сте једнога бескућника, и једну жену учинили сте никаквом, па још држите да сте добар грађанин? Истраживање: ко је детету отац, донеће злоупотреба? Ја то знам, али зато су ту судије. Закон, као такав, заклања силу против немоћи. То је такво наређење, на које се ја не бих никад потпи-

сао. Ја се чудим да има жена које траже права људска, с којима не знају што ће чинити, а нема их да траже права женска која су им одузета недостојним начином. Да ли је то због оне несрећне речи: „Тим горе за њих“! Ове речи нити су човечне, нити су хришћанске. Против греха треба бити оштар, а спрам грешника треба имати и милосрђа. Што је човек оштрији према себи, то је достојнији имати сажаљења спрам других, и радити да се и они поправе.

За старога краљевства, кад су питања племства била свуда на првом месту, неприликом се нарочито звало кад би се каква племићка породица опријатељила с породицом простачком, или просто с породицом нижега племићскога реда. Неприлика је бивало између породица грађанских и породица мајсторских. Цело друштво било је утемељено на повластицама, и тога ради на одржању разних редова од најнижега простака до перова који се нису хтели радо мешати ни с простим племићима. Они, у то време, који беху избијени из свију редова, били су незадовољници. Данас је неприлика мање, пошто нема другога племства осем доброга васпитања. Кажу да су се многи херцези и женили кћерима великих винарских трговаца. Ове херцегинје носе своје господство као и друге, јер имају исте

навике, и исти говор, пошто су све васпитане у једним истим школама. Кад би се г-ђа Карнотовица држала као краљица, оне се пред њом не би ни у чем постиделе. Једина неприлика у нашем једнаком друштву може бити кад се узму двоје који су васпитани толико различно да се никад ни у чем не могу да сложе. Ја знам једну жену која пише заносне стихове а муж јој кожар, који се само бави својим занатом, и неће да зна ни за што ван тога заната. Знам поету, поету истинскога, чије списе издаје Лемер, а жена му је положила испит зрелости из математичких наука. Ја све помињем из своје околине. Један мој пријатељ оженио се једном планинком која сире прекрасан сир, а зна нешто мало и писати. Он је пак члан Института. Једнога знам који је безбожник првога реда, а жена му не излази из цркве. Како се могу они разговарати? Како ће они заједнички управљати васпитањем деце своје? Госпођа Половица свако вече вуче свога мужа у друштва. А он би хтео седети и радити. Лети га води у баље где бива највише света. Напротив, Г. Август хоће да његова жена парадире у сваком салону; он је притрпава накитом; децу је своју дао у пансион само да може свуда са женом ићи; његова је жена из унутрашњости која би волела да се ни с ким не

меша, да гледа своју кућу и да свакад има своју децу пред очима. Није ли истина да је мој свет баш као и свет ваш; и да се ове супротности налазе око вас онако као и око мене?

Из тога излази да се при женидби треба промислити. То је баш оно што сам рекао да и чине врло многи људи. Остаје ми да поменем оне који промишљајући се промисле рђаво. Много их је који се напразно хвале својом мудрошћу. О чем размишљају они? О укусу, о карактеру, о навикама, о васпитању, о вери? Никако; него о новцима; једна страна мисли о том колико девојка носи, а друга — шта ли младожења ради? Ја ћу се само ожени са три хиљаде дуката! А ја ћу поћи само за каквога банкара. Ја хоћу за скупштинара...

Да, три хиљаде дуката, али ја то хоћу у готову, или у вредностима таким које се сваки час могу претворити у готовину. Ја бих желела знати да ли он нема тајних дугова, да ли нема обавеза; каквог ли су му владања родитељи? да ли су расипачи или тврдице? Да ли су благе нарави или су зли? Да ли су здравља крепка или слаба? Ви ми говорите о оној младој девојци? Ту се од двоје плете. Ако ми буде по вољи ја ћу се с њом веселити; ако ли ми не буде по вољи, ја ћу је одстранити да може живети по вољи, само

да много не троши. Тек је важно то да ја платим своје ђачке дугове. Мојим обвезама истиче рок после деведесет дана. Дотле треба да је брак свршен!...¹

Нарави прете породици, а само породица може поправити нарави. Кудити наложништво није Бог зна шта. Писци драмски и романијери могли би много, кад би хтели. Они имају много већу снагу него моралисте. Питам ја вас да ли знате ишта бајније и примамљивије од списа Александра Дима, или списа Мејлакових, или Халевиних, или ишта досадније од списа мојих? Али, дела пробајте да уврстите Мејлака међу моралисте! Он ће хтети да буде моралан, али да морал проповеда — никад! Он хоће да остане оно што јесте; и ако постане што друго, неће нам ваљати ни за што.

То је вечито слепачко окретање. У таквом случају, ја зовем у помоћ закон, зовем писце, зовем моралисте; а нарочито зовем васпитање; зовем и вере где само има вера. Жалим се на чланак у грађанском закону који не да тражити оца детету безочићу. Ја не идем за својим веком кад он облакшава развод брака, кад скрива веру као нешто забра-

¹ Читаоци и сами виде да се овде цртају прилике францускога друштва; а ако се тако нешто и у нас деси, не смета огледати се у овом туђем огледалу. М. Ђ. М.

њено, и кад васпитање замењује једном оргијом наставе. Ја му светујем да се не жени непромишљено, да се не жени слепо. Речју — ја му проповедам онолико колико умем да буде мудар, и то чиним више од педесет година, па се веома плашим да сам све то проповедао у пустињи! . . .

БРАК ПРЕД ОПШТИНСКИМ СУДОМ

Чудна нека лудост беше овладала Француском око године 1880. Бејаше све живо дигло рат против католичкога свештенства у име слободе савести! Мали рат, вељаху они који га кретаху. Ја сâм, једнога дана, на трибуни, жалећи се на тај рат, назвах га, у жељи измирења, малим ратом. Г. Гоблет прекиде ме онај час. А то је један човек који своју искреност тера до јунаштва.

— Не, не, господине, рећи ће ми он: — ово је рат велики! —

Мислим да сам имао право. Људи не добијају ништа што увећавају заблуде. Боље их је блажити, кад се већ не могу сакрити. Године 1871 убијен би један владика и неколико доминиканаца: то је био одиста велики рат; али године 1879 нису убили никога, него су их само прогнали. Општински одбор није списе који говоре о вери забранио, него их је само обележио онако као стари језуити што су радили. Ово само из далека подсећа на

драгонаде. То је мали рат. Ма да је мали, он бејаше веома незгодан, и веома супротан начелима слободе коју ми исповедамо. Оно што је он беспутно учинио од непријатеља републике не може се ни прорачунати.

Ово ратовање против вера и верских мисли понавља се у Француској редовно, па за њим наступа нека маина. То је било и тада. Кроз неколико месеца само се чуо члан 7 закона, наредбе против верских неовлашћених дружина, укидање поповских звања, обарање крстова, уништавање правне клетве : „Ја не могу положити заклетве коју тражите, говорили су сведоци. „Моја се савест тому противи.“ Онда је издан закон који им остави да бирају : хоће ли заклетву, или просту поштену реч. „Хоћете ли се заклети да ћете казати саму истину?“ Ја волим да вам то само обећам. — Лепо, како вам је воља. — У оно време човек је био срамотан, ако је отишао на опело ком познанику из поштовања према породици његовој. Сва та врева стиша се године 1885, а почела се 1879, и нико не уме казати ни зашто то би, ни крошто би. Најжешћи противници почеше слати позивнице на свадбе својој деци, и то на венчање које ће бити у Они су бивали, без икакве противности, на опелима, а и сами су наређивали службе за мртве. Куповали су својој деци Ла-

фонтонове басне непречишћене. Нису хтели уверавати своју децу као да ни један француски писац није изговорио име Божје. Ви дећете да је један општински заостали одбор донео и једно распеће за школски намештај. Већ се деци показују њихове дужности спровођу Бога, који је нешто велико као сав свет. Ја сам узалуд тражио да се те три речи унесу у текст закона. У мало за то нисам дошао под ломачу. После су их свим словима записали у уредбу. Речју : Француска се са свим лагано вратила ка својим старим навикама, ако и није ка својој старој вери.

За време пет страшних година, човек је био записиван ако је кад отишао на какву свадбу у цркву. Свак је био задовољан да се венча у општини. Ни једне речи нећу рећи у име прекора онима који су то чинили из увсрења. И они који су то чинили из послушности, нису велики кривци. Гонимо марљиво ове претеране називе ! Они су били кукавице — то је све ! Ја их знам који би данас хтели да су венчани у цркви, не за љубав својој савести, него за љубав свету. А то је, ако хоћете право, један нови кукавичлук.

Ви знате, госпођо, у чем је грађански брак као обред. Ви сте кроз то прошли. Кладио бих се да ви тај обред нисте ни опазили. Вама је била пуна глава мисли о венчању у цркви,

које је за вас било право венчање. Главнина је грађанском венчању то што нема никакве свечаности. Суднице по селима личе на собе у механи, само што место кревета стоји сто за писање. У већине великих градова, у самом Паризу, венчавање вам се врши у соби у које су сва четири зида само окречена, или како тако тапетована, где је сав украс слика Председника Републике Г. Карнота. Сто за председника, сто за секретара, осим столица за младенце, за часнике, за родитеље њихове и сведоке, и клупе за сватове. То је сав намештај и сва велелепност. Ето ту се скупе свати да сачекају обред. Обично се не чека дуго. Тек што људи почну загледати у своје часовнике, служитељ отвори двокрилна врата и викне : — Господин кмет долази!

Сви устану на ноге. Кмет изиђе на спремну повишицу (као амвон), а за њим иде његов секретар.

Кмет је одевен као ја и ви ; све што показује његову власт јесте један тробојни појасић.

— Седите ! рећи ће он.

Сви поседају.

Секретар промрмољи онај записник, који садржи имена и презимена младенаца и њихових родитеља. Кад се то читање сврши, кмет устане, и нареди да се прочитају чла-

нови 212, 213 и 214 грађанскога закона. Он још прочита и чланак 226, који овако гласи: „Жена може завештавати без овлашћења својега мужа.“

Кад се и то читање сврши, кмет упита да ли има брачнога уговора. Тада секретар позове све да устану на ноге. То је тренутак свечан. Кмет изговори ове речи: *«Хоћете ли ви, имерек, младожења узети за жену девојку (или жену) имерек, која поред вас стоји? Младожења одговори: Хоћу! Исто се питање учини и невести. И она тако исто одговори да хоће. Онда кмет изговори: «У име закона, објављујем да сте ви венчани»!*

Опет сви поседају. Венчање је свршено. Нико није чуо што је изговорено, онако у разговору и у вреви. Та то не треба ни слушати обчно се говори; то је проста формалност. И одиста је то сама формалност. Младенци и четири им сведока потпишу с кметом записник, па се свак враћа својој кући. Траје то свега десет минута; а са потписивањем, највише четврт сата.

Ако кмет познаје младенце, или ако ту има које важно лице, онда је у реду да изговори малу беседу пре него приступи к венчању. За то опет треба да је кмет вичан беседити, и да је колико толико школован. Та

беседа, ако је добро смишљена, даје неку свечаност венчању. Па ипак, баш и са овим, грађански брак веома личи на какав му драго уговор, који се подвезује пред нотаром. Никаке друге разлике нема сем онога тробојнога појасића. Или, ако хоћете, можете још додати то што се младенци морају дићи кад изговарају *хоћу*.

За оно време, докле ја бејех посланик у скупштини, замолише ме једном да, као кум, будем на венчању једној младој сељанци. Ми одосмо сви скупа, све по два и два од куће девојачке матере у судницу, а оданде у цркву. Сви смо носили по белу траку у петљици од капута, а жене су имале у рукама по ружу. Пред нама је свирало једно ћемане, које није било из музичке конзерваторије. Мени се чинило као да играм неку улогу у каквој комичкој опери, и кад кмет, који је био мој пријатељ и послуживао ме, пружи руку те се са мном рукова пред вратима од суднице, ја зажалих што он није у оделу старинскога судије, са напудреном парокном на глави. Размишљавајући о том, уверих се да су ови сељаци паметнији од нас. Они бар таквих дана остављају своје редовне навике. Они видљивим знацима подсећају на важност чина који се твори пред њима. Ја налазим да су они врло весели и чак да сувише вичу после ручка; али за време ова два хода они беху озбиљни и при-

себни као и у самој цркви. Уверен сам да су младенци, а особито невеста, држали да су у највећој свечаности, и за оним веселим ћеманетом ишли су пуни неког религијског расположења.

Људи су се питали више пута за време заразе грађанских бракова, шта би требало урадити да се црквена свечаност замени свечаношћу грађанском, и како би се овој последњој могла дати важност према чину који она утврђује.

Има ту троје: место, посленици, и сам посао.

Место. Не знам како би се могле суднице улепшати. Већина општина чини што им се може; али нико неће предлагати да се оне задужују те да позлаћују и осветљавају сале за венчање.

Ако би се наредило да господин кмет место што опасује златни појасић, обуче неку златом преткивану хаљину, ја се питама какав би он био, у таком оделу, у већини сеоских општина? А осем тога ми већ више и не поштујемо униформе. Да би се то поштовање оживело, ваљало би преобразити све наше навике, и бацити у дуг све наше службенике. Сам кмет, међу свима својим потчињенима који су у обичном оделу, био би као каква

додола. Све што је предлагано у то име није се показало удесно да народу представи величанство закона, и да младенцима покаже светињу њихових обавеза.

Из свега тога ја изводим само ово да су наше душе мање материјалистичне него наше навике. Ми се држасмо да смо већ зрели момци пошто смо укинули верске обреде и обичаје црквене; али тек што их протерасмо, нека нас тајна жеља узе гонити да их чим било заменимо. Тако, после прогнања вере, за владе Терора, ниче секта богочовекољуба која придаваше вери сав њен свечани значај, јер друго што не могаху јој ни дати. Они су врло вољели да буду верни; али излажаху само као каки глумци и, на жалост, они сами то увиђаху. Свет, који је то увиђао као и они, смејао им се на сав глас. Међу њима је било и људи паметних којима је само ваљала једна традиција од једнога или два века. — Али они баш тога нису имали. Они говораху онако као што је говорио велики Наполеон:

— „Ах, што ја нисам мој унук?“

Није доста само имати обред, него ваља да је тај обред леп, и да се може поредити с обредима црквеним. Сеоска је црква свака сиромашна. Четири зида, како тако измолвана, а врло често и немолвана. Али је то црква; црква која напомиње колевку и раку, где све

говори о дужности и о жртви, о Богу и о животу који нас чека. Она је сиромашна својим изгледом, али је богата и силна у својим обећањима. Она има прошлост од својих двадесет векова, и будућност свих векова који долазе. Она се улепшава у колико се напредује у просвети; она постаје једно чудо од вештине; она је пуна дивних уметничких дела; она управља к небу своје оштре звонаре, и дичи се прекрасним песмама и певањем. Та то је једно миље рода људскога, то је његова поезија, његова сила. Небо и земља удружују се у црквама!...

Ми људи и не разумемо шта је за једну жену њезина црква. Ући у цркву у белом оделу, о руци својега војна, кроза звуке музике, кроз облаке када, посред пријатеља веселих и насмејаних, то је жеља од њезина детињства, и то ће бити слатко сећање кроза сав живот њезин. Она неће заборавити ништа, ни венаца, ни свећа, ни тихе песме са певница, ни изнемогла гласка старога попе, ни прстена наденута на њезин задрктали прст, ни благослова, ни честитања по венчању — ништа то она никад неће заборавити. Највећа срећа за девојку, откад остави лутке, јесте да ради и приправља спрему својих старијих сестара, докле дође ред и на њу. То све не може се

избрисати из живота женинога. — А може ли се и из нашега?...

Узалуд ми учимо рачуницу и алгебру. Истина је, ја признајем, да два и два чине четири. Најкраћи је пут од једне тачке до друге права пруга. Оно што садржи веће је од онога што се садржи. Сваку ствар ваља тако уредити да се из ње што више добра добије. Али срце, пријатељи моји! љубав, младост, срећа и вечност, што ћете с њима? Што ћете чинити са саном? Зар и сан није нешто истинско баш самим сањањем? Ви нећете осећања. Хоћете све да покорите разуму. Молим вас, ставите разум на његово место. Њему треба да буде наоружан и окићен. Дајте нам какав свет у ком се може живети! Ми смо у овом свету само за то да мислимо о оном другом, да за њим жудимо, да га задобијамо ширећи срећу око нас. Ви сте толико разумни да ме од вас хвата студен, хвата ме страх. Ја волим онога другога, што иде улицом кроза село са својим ћеманетом. Он пева ружно, али он бар пева!!...

БРАК У ЦРКВИ

Питање о одношајима између Цркве и Државе биће кроз дуго време мука за државнике. Оно је теже у земљама католичким него у другима; а теже је у Француској него у другим земљама католичким. То је за то што је католичанство, од свих вера, вера најсилнија и највећма завладљива, и што оно у нас има посла с умовима који су јетки против сваке потчињености. Ми, пошто по то, хоћемо слободу, премда не умемо њом да се служимо; ми смо у равној мери и гладни слободе и њезине смо незналице. Ми смо некад били људи који верују; после смо постали они који сумњају, а за сумњом прешли смо у немарност, која је најгоре стање. Изгледа да смо готови оставити широко поље верским мислима, само да њих нико нама не намеће; и у самој ствари ми бисмо се лепо слагали с мислима верским само да није попова који њих себи приписују, или којима их ми приписујемо у својину, и које ми не можемо да трпимо за то што желе да

нам заповедају. Кад велим ми, разуме се о ком то мислим. Ја овде бележим једну супротност коју поштени људи не деле, али која је ипак јако раширена. То је наша мржња спровођу попова с које смо постали непријатељи Богу; и с те наше мржње према Богу и поповима вршење је конкордата у нас веома тешко. Свак мери конкордат различним аршином. — Шта, вели ултрамонтанац¹, с тим вашим конкордатом и Чивутин ће градити владике? — С тим вашим конкордатом, одговара слободни мислилац, Чивутин ће плаћати владике! — А зашто он да их плаћа, кад се он њима не служи? И зашто он да их поставља, кад у њих не верује? Једни хоће да папа буде владалац, а други желе да владалац буде и папа, као што је у Турској, у Русији, у Енглеској, у Китају, и у Персији. Неки хоће да папе више и не буде. Све то не може да се изврши у животу, а на хартији је лако. Ваља се дакле вратити конкордату. А конкордат је подједнако тежак и у пракци и у теорији. То је као кад би се ко подватио да попије море. По несрећи сви су конкордати рђави; и добри конкордати, ако их где буде, постају рђави за то што се људи с њима рђаво служе. Овако решење, које је најгоре по логици и

¹ Онај који је за потпуну власт Папину.

по општем схваћању, ипак има за се већину паметних људи, пошто оно замењује преврате каким таким намирењима.

Хоћете ли да разумете сву важност верскога питања? Размотрите само ово: један старац, затворен у једну башту у Риму, без икакве друге страже, осем неколико најмљени војника, и без икакве касе друге осем мистичке, јесте суверен целе Јевропе, који је натерао Г. Бисмарка да се устукне. Колико је пута од једно сто година, овде или онде, објављивано да нема вере, и да је злочин имати ма какву веру? Нечувени напори Француске Револуције да истребе попове изметнули су се у пародију, у богочовекољубе, у обнову, у конкордат од 1801. А црква није чекала 1801 те да оживи. Када јој је Бонапарта јавно вратио живот, онда је она била жива у више од тридесет хиљада општина. Кардинал Консалвија уговараше с првим консулом да се подигну олтари; а за то време галиканска црква држаше свој други сабор у Нотрдаму. За што бих вам ја причао, о васпитању девојака, ове појединости из конкордата? Ту сам ја са свим у свом послу. Сваки дан у својој кући ви имате да се одлучујете за једно или за друго у овим одношајима између цркве и државе. Ту ћемо наћи све оне форме које су у обичају у политици. Има кућа теократских; то су оне где

су муж и жена једне вере и још где обоје верују; има кућа слободних мислилаца, где су се муж и жена сложили да немају никакве вере; и, најпоследње, има кућа конкордатских. Ових је највише. Управо би се могло рећи да су редовно све куће конкордатске, а куће теократске и слободномислилачке само изузеци.

Допустите ми сад да се позабавим само о конкордату. Не уништава се тегоба кад се уништи вера, или кад се уништи философија. Напротив, тегобе наваљују са свих страна; а осим тога не треба претпостављати да ће обе стране уговорнице остати довека при свом одрицању. Остати довека! То би било некакво чудо. Чак не знам сме ли човек и изустити овако крупну реч. И сама смрт не доноси мира. Напротив смрт узнемирује више него живот. Једна страна може саму себе да преживи својим завештањем, и онда власт је њена у толико тежа у колико не може да буде никаква намирења. Али прођимо се изузетака; доста су нам обични случајеви да расправимо што смо наумили.

Ја сам казао да је већина кућа састављена од власти световне, коју представља муж, и од власти верске коју представља жена. Ту, као и другде, материјална је сила у елемента световнога. Он, поред тога, има за се и закон.

Сили материјалној, и сили законској, жена премапоставља силу верску, силу моралну, која ради кроз убеђивање и кроз лукавство. Не може се рећи: ми идемо свако на своју страну. Жена ће ићи у цркву а муж неће, па ће свачија слобода бити цела. Католичанство, говорећи нарочито о вери која влада у Француској, умножило је прилике за сударе. Само идење у цркву, које се чини са свим лична ствар, својом учестаношћу утиче на заједнички живот. Душе побожне нису задовољне да одлазе само недељом на службу, него хоће и на вечерњу, и на јутрењу, и на сваку другу богомољу. Човек тако побожне жене има своју слободу, али он нема своје жене. Треба плаћати прирез за издржање богомоље. Он то неће. Он брише црквени трошак из свога буџета. Свак зна да га он ипак тегли, и још да га то стаје скупље. Има црквених заповести које се шире на сву кућу, и тешко се могу да скуче само на неколике кућане, као што је, на прилику, пост. Црква се је разблажила; она се задовољава да се пости само петак; а некад се постио петак и субота сваке недеље, постило се у очи свакога великог празника, четрдесет дана пред васкрс, свега цела четврт године! А свака кућа не може готовити двојака јела. Жена се може толико испаштати да и свом здрављу уди, а што ће деца?

Тако рећи, на сваком кораку, у животу, човек налази пред собом цркву. Најпре долази крштење, па онда исповест и прво причешће, и тако редом.

У опште, оцеди који нису веровали, за пређашњег нашега доба, врло су се лепо слагали са нашим школама. И ако сами не верују, они пуштаху своју децу да се уче у вери која ће ишчезнути с годинама, и која може бити користан вођа кроз оно време у животу када човек сам собом не може да склопи правило за владање. Ови попустљиви оцеди више се одупиру да њихова деца иду у вероисповедне школе. То већ значи стати под једну заставу, што чак и оца у неку руку дира. А после, вера се у тим школама предаје тако марљиво, да је ђаци памте кроза сав живот и старају се вршити је. То исто бива и у имућним породицама, кад дође да се бира: или лицеј или каква мала семинарија.

Ово сам говорио само за мушкарце. А за девојчице је још већа мука. Отац ће пристати радо да му се кћи васпита у идејама религиозним. По његовој памети, жена треба да је побожна, само да није оно што се већ зове претерана богомољка. Он не воли да се она стави у какав женски манастир, јер зна да ће отуда изићи права испосница; ако ли она оде у гимназију, он ће пристати да се вас-

питава хришћански, баш и ако је она у гимназији, поред брата, једна тегоба за овога.

Ја мислим да причам све онако како јесте. Требало би да ја одобравам такво поступање, а ја изјављујем, напротив, да оно нема смисла. Човек који тако мисли, и тако ради, нема морала; он се управља, што оно рекну, „према приликама“. Он је равнодушан према вери, а ја се не бих смео заклети да он није равнодушан и према моралу. Он, слежући раменима, каже да оставља својој жени пуну слободу, јер она треба да зна што приличи њиховој кћери. Некад он то каже, јер то и мисли; и одиста то мишљење само по себи није мишљење ружно; а врло често он се служи тим изговором пред собом, и пред другима, да заслони прави узрок, то је пак жалосна немарност. Он воли своју кћер, а не мари да има свађе у кући.

Али ево мајке, која се често одушире васпитању лицејском. Ако би се примениле у женским школама, у лицејима и колежима за девојке, идеје и начела која су објављена и развијена 1879 и 1880, мајка би дигла буну тражећи манастирско васпитање за своје кћери. То се неће учинити. Мали рат од године 1879, поред других, врло чудноватих особина, имао је и ту да прође поред наставних средњих завода, а да не загледа у њих. Пита се зашто

је то? Слободни мислиоци од седам до дванаест година нису могли без потреса гледати своје другове да се крсте или да иду на службу; а они од осам до осамнаест година присуствоваху и без страха и без стида у тим обредима. Ми живимо, пријатељи моји, од противуречности и од лажџи.

Ја нисам говорио о грађанском сарањивању, пошто, бар у том, нема сметња кућевному миру. Па и то је ли баш тако? Жена хоће једно, а породица умрлога хоће друго. Може бити и тестамент, па и додатка тестаменту. Има и друштава где се члан обвезује да буде грађански сарањен; овака друштва не праштају мртвацу који покаже да неће да одржи реч. Те тако бива свађе и над самим мртвачким сандуком.

Сам је брак једно од најзамршенијих питања. Мало је овде за слободнога мислиоца што ће се он саблазнити празноверицом других, или празноверицом друге стране. Црква не одобрава благословити брак докле он изречно не изрази са свим по форми свој пристанак.

Најпре она чека његову молбу. После његове молбе, тражи уверење да је крштен и да се први пут причестио. То није све, или то још није ништа. Она тражи да се он испо-

веди. Треба, дакле, да оде попи, да клекне пред њим, да се прекрсти, и да прочита исповедну молитву. У овом свему има и нешто тешко. Црква која тражи ове изјаве, зна добро да у већини случајева, тражи само притворност. Она се некад задовољи и самом изјавом да се нешто хоће, па не тражи и да се све учини!

Сва ова питања која се тичу брака и васпитања деце, имају неки особити карактер, јер она интересују у исто време и мужа и жену. Ви не марите да се венчате у цркви, јер ви не верујете. Лепо; али ваша жена верује, она ће држати да чини самртни грех, ако вашу везу црква не благослови. Шта да се ради? Да оставите испрошеницу? То би била несрећа и за њу и за вас. Злоупотребити њезину љубав и вашу моћ па је натерати да се задовољи грађанским венчањем? То је и саможиво и свирепо. Најпоследње, и оно устезање од цркве малко прегони. Сви сватови то знају. Ту се нико не вара. Може бити да је оно што се ради врло досадно. Али има и велики добитак. Јер ту нема моралне грешке. Овако ради сав бели свет, то одобрава сваки живи, на то пристају и сви мудраци.

Црква католичка и црква протестанска пристају на бракове мешовите. Оне их куде, али их трпе, кад потреба дође, као од два.

зла мање. Брак између хришћанина који не верује и жене која верује такође је брак мешовит.

Верски обред не претеже само свечаношћу и лепотом својом обред грађански. Он има карактер верски, што обред грађански никад не може имати, а последице тога карактера врло су важне за тврђу брачне везе и за слогу породице. Разлике у веровању имају своју важност коју ја не смем превидети. Али, најпосле, поред све разлике у веровању разних секата, за све је један Бог, а Бог се и призива да благослови брак. Који католик неће сматрати као просту формалност у браку који благослови протестански пастор између двоје младих од вере протестанске? А међу људма који баш и не верују у догме католичке цркве, али тек имају верскога осећања, који неће опазити да је јаче везан овим призивањем Бога, устима једнога свештеника, у скупу одушевљеном и пријатељском, пред оцем, мајком, пред рођацима, пријатељима, и грађанима по старинским обредима, који су уједно и народне традиције?

На овај начин, пред олтаром није само утврђена веза међу супрузима; него је утврђена веза међу свим родом и сародом. О, ала је леп онај обичај у протестанске цркве, који

младенцима, после венчања дарује Библију, која има и белих листова, на којима ће се доцније уписати велики породички дани! Деца кад год загледају у ту књигу, сретну Бога још у почетку. Породица је тако велика ствар да је спасовно и утешно да у њој има нешто вечито.

ПУСТИЊА УСРЕД ПАРИЗА

Хоћу да вам причам једну скорашњу историју и историју веома кратку : то је мој сусрет с чељадетом које сам једва познавао, али које сам тако мало очекивао срести у оном месту и у онаком стању да се сав стресем кад год помислим о том.

Хоћу да причам о једној жени, и о жени чак лепој. То је удовица једнога мога пријатеља, кога ви немате потребе знати по имену. Он је био живописац. Ја сам га познао у Хагу, 1853, кад сам онамо путовао да се одморим. Тада сам походио Музеј; он ту копираше *Лекцију из анатомије*; он ме пусти да му разгледам рад, који бејаше врло леп. Говорио је врло добро француски, и како сам ја сваки дан један или два сата проводио у Музеју, ми смо врло скоро били с њим у са свим пријатељским одношајима. Једном је и ручао са мном и мојим друговима. То бејаше тако мио човек да сам ја, полазећи одонуда, осетио неку праву тугу што га остављам. Он ми је и писао

да би могао говорити ми о Пусену, и ја сам њему одговорио да бих опет имао прилике казати што о Рембранту. Та лепа топлина међу нама траја једну годину дана па се охлади. Али кад ја одох у Белгију, после две године, да онамо држим неколика предавања о слободи савести, он јурну к мени у наручје као да смо пријатељи од двадесет година! Он већ бејаше прилично изишао на глас; био је путовао по Немачкој, и по Италији, али је остао Холанђанин, и све његове слике имађаху малко архаизма и подсеђаху на старе фламанске учитеље. Он мишљаше, као и многи други уметници, да је Париз прави раздавач славе, и жуђаше да овамо дође. — А зашто и не би? рекох му ја. Ви ћете имати пријатеља где год дођете, и земљакâ где год се има осећања за вештину.

Он дође к нама, и после три месеца он изложи своје радове у Салону. Његовом се дару зачудише живописци а обрадоваше уметнички критичари. Он бејаше, у почетку лета, већ човек од моде у Паризу. Некака маркиза одведе га у Трувил, да јој тамо изради портрет. По повратку, он тај портрет изложи у својој радионици, и портрет бејаше прекрасан. Свет је грцао да га види. Каруце су се кршиле у његовој улици, лепе господе су се једва размимоилазиле на стубама његовога

стана. Наруџбине полетеше са свих страна. И да ништа не би било штрбо у његовој слави, он се загледа у једну красну девојку, и ожени се њоме. То бејаше једна млада Фламанка, која нешто личаше, ако би се хтело нама веровати, на жену Рубенсову, на жену коју је Рубенсо обесамртио и преварио. Она није имала ни оца, ни мајке, нити мираза. Али он бејаше богат. Да се разумемо. И он управо немаше ништа; али, по давнашњој речи, он добијаше све што хоћаше. Њих занесе памет да живе као велика господа. Она узе за се прекрасан салон; он опет радионицу дивну. Сад се само и говорило о њиховим гозбама, не само што су биле лепе, него и што су биле миле. Сваки гост њихове куће мишљаше да је милији од свих других гостију. Двоје красне деце добише они: два синчића као златне јабукe. „Али, говораху они: — ми ћемо имати и кћер.“ Овакав слатки живот трајао је више година без икаква облачка, и без прекида. Док тек једнога дана, без икаквих напомена или предосећања, он зену и умре усред своје славе, усред среће, и усред најпунијега здравља. Тада му беше тридесет и седам година, угод колико и Рафајелу!

То бејаше велики потрес у свету уметничком, и у свету модном. Кроз осам дана ни о чем се другом није говорило него о том. Његова удовица доби свежњеве писама, и би

прослављена кроза све новине као најмилија и најжалоснија међу женама. После петнаест дана већ се говорило о које чем другом; а она би заборављена са свим после три недеље. Разумимо се добро : заборави се њезина личност, али не његов таленат. То је био један од оних неспорних талената који трају вечно, то јест, десетину година. Опет се о њему говорило кад наступи нова сезона због продаје која се изврши под добрим угодбама. Наследници продадоше не само слике него и сву кретност. Елегантна гомила тискала се у радионицу и у два салона. Све је било тако укусно да очарава. Све то би разграбљено по највећу цену.

А где је удовица? Шта ће чинити она? Хоће ли остати у Паризу? Хоће ли се вратити у Холандију? Има ли она кога од рода? О њој се није много распитивало, јер она са свим ишчезе с децом својом. Наскоро се сазнаде да су она и муж њезин, у својој непажњи, терали до праве лудости. Задуживали су се на све стране. Све дивне слике, које су украшавале њихове салоне, биле су већ давно за добру цену продане трговцима, који их још скупље препродаваху купцима, и који се сматраху за издашне људе за то што су дали удовици ода шта ће живети годину или две. Она, у прво време, беше збуњена својом

несрећом; доцније поче мислити о својој деци, и прими се тешкога заната — мољакања. Нигде је нису лепо примили, а још мање наградили. Неколики трговци, који су им што шта давали на почек, изјавише да им није све плаћено, и запретише парницом. Она упита за савет адвоката, и он јој рече: — Они су бездушни људи, и још бездушнији за то што је ваш муж допуштао да га они краду, и они су се за свашто по два пута наплатили. Али он је тако био неуредан у својим пословима, да ја не бих смео још сада казати што из чега може изићи.

Она се препаде.

Неколики пријатељи, којима она откри тај свој страх, нимало је не умирише.

— Он је био, рекоше они: — као сви велики уметници. Он је гледао само своју уметност, и гомилао је лудорије и погрешке у својим пословима. Ми смо њему често говорили, али он према нама бејаше глух. — Чувајте се од парнице колико год можете. Не треба дати грађе пакосним језицима. Ви знате како се поступа с генијалним људма, и т. д. и т. д.»

Онда она учини ово: остави све и ишчезе. Она је знала да нико неће изгубити ништа, и да ће овакав њен поступак учинити крај свим парницама и свим пакосним разговорима. Мислила је да се врати у Холандију, али се

већ била свикла с Паризом, а слушала је више пута да у Паризу има више светова који не продиру један у други. Она ће дакле отићи далеко у које предграђе, где људи од велика света нису никад ногом ступили, и где ће она живети сиротињски међу радницима. Адвокат је учаше да се, колико толико, може користити ненадном несрећом која ју је постигла, а она му рече : да све плати, и све да напусти; а ако што остане то да чува за своју децу, која ће некад питати за то. Она исплати свој стан, отпусти своје слуге не задржавши ни једне слушкиње, све што јој је остало смота у један свежањ, који натовари на један фијакер и правце оде на Белвил, где се уздала да неће срести никога који би је познао. Ту узе две јадне собице, и огласи се својим именом девојачким. Имала је пред собом неколике стотине динара, и говораше сама себи, као какво дете, „па ја ћу радити“!

За првих дана, она још себи честиташе што је ово смислила. „Шта би чинила да сам остала онде где сам била? говораше она. Свак би ме превиђао и презирао. Од мене би се стиделе моје старе пријатељице. Оне би ме одбијале од својих врата, или би ме примале по сажаљењу; а овде ја живим мирно, не иштући ни од кога ништа. А од немаштине ја се не плашим.

То је истина све тако. Она, која је живела у највећем обиљу парискога живота, задовољаваше се овим јадним намештајем, овом грубом храном, и овим надничарским оделом «само да деца моја могу имати добро васпитање», говораше она. Плашила се само од комуналне школе. Њени синови још не беху прирасли за школу; али она још из раније предвиђаше да ће по целих пет сахата морати остајати без њих. „Што ћу чинити сама, веселница ја?“ говораше она.

Наскоро је снађоше друге бриге, много теже. Узалуд је она сирота живела веома штедљиво, опет опази да ће се њена имовина скоро исцрпети, и сад је већ само мислила како би зарадила новаца. „Дај да видим што ја сама могу!“ Паде јој на ум да зна свирати на гласовиру, али се брзо досети да се те лекције без препоруке у непознату месту не могу добити. А у осталом она је само умела свирати у салону, а другога учити није умела. Ништа не поможе ни то, нити што друго. Да тражи каку службу? Имала је прекрасан рукопис. Зато огледа да тим нађе зараде. Нигде је не примише. Свуда питају: има ли препоруке? И свуда јој одговараху да нема празна места. Стидљива, страшљива, где се год јави она дркће и снебива се. И свуда је одбијају:

нигде нема никаква рада за њу. «Јадна ти сам, говораше она : — ја већ морам у прошњу!»...

Огледа да штогод грубље среже и сашије, па то да прода, и то баш убрза њену пропаст. Оде у један дућан где се рубље глади. Ту је сретеше још на вратима питањем «Где сте учили ви овај посао?» Овај тешки живот траја шест месеца, и тада се исцрпеше све њене уштеде, и она поче продавати своје хаљине и своје кошуље. То бејаше већ на ивици пропасти. Деца гладна, деца гола. Она питаше сама себе да ли да се пусти да проси; да ли ће то моћи, да ли ће смети...

Помишљала је на сиротињску помоћ од стране града. Своју невољу она откри својој газдарици од стана, и упита је на која врата да закуца. Та је жена само мислила о својој кирији. „Како ћете ви мени платити? упита она. Ја немам откуд чинити милостиње! Ако ми до краја месеца не платите, ја ћу стан дати другом.“ Међу тим јој даде име оне Госпође од милостиње за ону деоницу града где су боравиле.

Ова добросрећница одмах оде по означеној адреси; тамо јој рекоше да дође сутра у то време. Она дође сутра. Још уз пут говораше да је у свој својој несрећи срећна што је доброга здравља. Али опажаше да слаби због глади, бриге, и туге. Пред вратима Го-

спе од милостиње она заста многе друге плачне молиље. Смерно сачека док све сврше, па уђе последња, пошто је последња и дошла. Примљена би благо, али хладно. Ту је питаше ваздан за које што. Је ли била удата? Шта јој је радио муж? Она каза све по истини; реч живописац не пробуди ништа друго у њих, него мисао да је то био обични надничар. Али њено лице и њено држање не потврђиваше да је она била жена обичнога надничара. Госпа од милостиње, знајући да се сиротиња продомеће од сваке руке, опази одмах да је ово нека ојађеница која је испала из својега реда, па поста још смотренија. «Има ли година како живите у тој деоници градској? Више од године, Госпођо. Али, одговарајући ово, она одмах помисли да од ње могу потражити доказе, па ће се тако и њена тајна обазнати. „Јесте ли Францускиња? — Нисам, Госпођо, Холанђанка сам. — А муж ваш? — И он је Холанђанин. Треба да докажете да сте пет година овде боравили! Доћи ћемо да видимо ваш стан.“ Одатле она изађе још највише преплашена.

Кад већ беше на улици, чињаше јој се да јој све мркне пред очима: куће јој играју, а земља се угиба под њом. С муком дође до једнога банка, седе на њега, и покри лице своје рукама својима. И докле је ту висила између смрти и живота, у памети је мислила

да ли ће децу своју затећи живу. „Ми ћемо помрети све троје. И то би била милост Божја. Ја већ пропадох говорећи им сваки дан да им нисам донела хлеба, нити ишта друго за јело.“ Она се још чудила себи откуд јој и толико спокојства да уме да мисли. „То је већ свршено! Боже милостиви, већ је и време! Ту се сети неке своје пријатељице. „Она ме је некад тако волела! Да ли бих смела? Да ли да јој пишем? Да, треба још и то да огледам. А зар неће бити срамота? Ох, Боже мој, све морам за оне јадне моје мале. Они сад плачу; они ме зову.“ Огледа да се дигне. И зачуди се да још има снаге. И одиста имаше још доста снаге. Скоро трчећи пређе оно пута што јој беше остало до стана. Кад уђе у собу, деца јој обискоше око врата; и тада, већ по стоти пут, она слушаше речи које срце цепају: „Ја сам гладан; и ја сам гладан, мама! Она их притеже к своме срцу да их згреје и да их увије својим хаљинама, јер је било врло студено. Они тако заспаше. Ујутру ће опет почети плакати од глади. Она не смеде никуд од куће због обећаногa доласка, који је очекивала. Радници који су седели близу до њена стана дођоше у подне да обедују. Она чу звуку кашика кроз мали прозорчић. Чуше то и деца.

Госпа од милостиње дође у три часа. Преваре није било нимало : три створења, која је сада видела очима, беху већ на умору од глади. Она, случајно, бејаше понела од добротворних новаца десет динара ; сама оде те нађе мало млека и хлеба. То беше душа добра и болећа. Замоли једну суседу која ради онде у соби да припази на ове сироте. »Сутра ћу ја опет доћи, рече она. Мајка хтеде да падне на колена пред њом. Малко се повратише све троје. Обоје деце заспаше јој на крилу, али сада слатко, и сном који крепи. Огледала је да заспи и она, па није могла ; после толико дана, у њене црне мисли сад се умеша и једна мисао блага. И суседа радница нађе јој се у тој муци.

Око четири сата по подне ево газдарице од стана, која мишљаше само о својој кирији. Отворивши врата, она спази на пећи, у којој није горела ватра, толике године, остатак од десет динара, што је дала Госпа. Ово ја узимам за неплаћену кирију, рече она, шчепавши руком паре. Ви можете овде остати још вечерас ; ту милост вам хоћу да учиним, јер нови киријација може доћи тек сутра. Он ће бити овде у једанаест сата. Ви немате Бог зна шта исељавати, додаде она погледавши по соби. Ево вам ове хартије, која вам може затребати. И пусти неку хартију на крило овој тужној мајци,

па изађе оставивши једну жену престрављену, а ону другу црвену од љутине. «Ја ћу ово казати свим суседима, говораше ова. Не може она овако изгонити на поље. То је грозно. Више би се милости нашло у дивљака.» Деца, чувши вику, запишташе: »Шта хоће од вас, викаху она? Кад се стара суседа сита напсовала, она погледа у ону хартију. »Знате ли читати, упитаће тада? »Знам, рече ова. И прочита. То бејаше адреса од склоништа где се може преноћити. »Идите тамо, рече добра суседа. Може бити да ће вам онде и рада наћи. Немојте излазити сутра пре десет сата, јер ћу ја свратити да вас видим, кад пођем у дућан да однесем своју кутију. Она је једва могаше чути. Дође јој у памет да се још тога вечера напрегне што више може, јер сутра је још страшнији дан очекиваше. Поводећи се она пође ка вратима. «Та ви не можете никуд из куће», рече стара. Останите овде, ми ћемо заједно вечерати; ја имам нешто хлеба и мало чорбе; то је мало за четворо, али је ипак боље него ништа. — «Немојте, рече она; ја идем да кажем Госпи од милостиње да су ми отели оно новаца што ми је оставила, и да ме изгоне сутра...» Она је некако магловито размишљала да већ није обична сиротица како су је видели већ на умору.» »А уз то, додаде она, усудићу се да пружим руку ком пролазнику,

дако ми ко штогод удели.“ — „Нипошто то да не чините, вићну са страхом старица. Ја сам то учинила једном... Да, ја иста! Жан-дари ме смотрише и одмах отераше у затвор. Отидите Госпи, кад већ хоћете, али се вратите правце овамо. Она, оде, али је не примише. Узалуд је молила слушкињу. У оваким кућама нарочито су оштре заповести, јер се без тога не би могло живети. Изишавши из Госпине куће, она већ смисли да запроси па што год буде. Што је тамница гора од њенога чемернога стана? Она је мислила само о тамници, а није знала колика поворка зала иде за тамницом. На улици срете некога старога попу. Сам га Бог шаље. „Хлеба, хлеба, оче за двоје деце!... Он јој спусти у шаку један грош и мину је. Она идаше за њим. „Дете моје, рећи ће јој он, погледавши је благо, ми имамо своје сиромаше, а сиромаси смо и сами. „Опет јој спусти у руку један грош додавши „то је све што ти ја могу учинити“ додаде он ниским гласом. Јер он беше од оних свештеника који дају што год имају. Она купи хлеба за ова два гроша.

Други дан она оде у ноћно склониште, и разгледа белешке о помагању радом. Места је било само за чистиље улица, и за судоперу у једној кројачкој кући. У то јој дође једна записка од Госпе за милостињу, која је зваше

к себи. Она се пожури к њојзи водећи и обоје деце у за се, пошто их немаше где оставити како је остала без стана. Њој су нашли место код једне старе болесне госпође. Треба да кувате, да чистите кућу, и да дворите стару госпођу. За све то имаћете само тридесет динара на месец. Ваша суседа, за тих тридесет динара, може узети вашу децу к себи. То је врло тешко, али је и то добро, докле се не нађе што боље. Примате ли? Она прими одмах. Госпођа бејаше зла и ружна, а посла и сувише; али она жаљаше само што деца нису уз њу. Она је погодила да сваки дан оде да их види; ту је било големе муке, али је она у том била непопустљива. Она бејаше за чудо предана и вредна у послу. Кад јој та госпа умре, нађоше јој место да буде собарица у једној кући где сам је ја случајно нашао. Она мене познаде одмах прихватајући мој врскапут у предсобљу; ја њу познадох по њену узнемирењу и по старању да сакрије која је.

Сада ме ви питате што ћу ја чинити? Нема ту два пута за бирање. Уметници ће, по познатом добром обичају, приложити сваки по коју слику; то ће се продати и за то ће се добити једно тридесет хиљада динара. Деци, кад одрасту, добићемо место у ком лицеју или у каквој занатској школи, према њиховим подобностима. За њу гледаћемо да нађемо да

где буде касирка или настојница ; то ће бити тешко. Али важно је да се она сирота извуче из реда слушкиња. Јадна жена, она је већ имала своју смрт пред очима. Она је горко платила за своју непромишљеност и за непромишљеност свога мужа ; а потеглила је и за непознавање, у ком је живела она као и толике друге парискиње, о добротворним заводима и о начину како они раде. Баш због овога последњега ја сам вама и испричао ову историју, која није једина ; историју која бејаше сам низ горкога јецања када ми ју је она казивала. Ја сам трпео кад сам је слушао а трпео сам и сад док сам је вама причао. Она веселица сад вели да је данас у већем страху кад помисли кроз какве је јаде прошла, него што је била онда кад се онамо налазила. Каје се горко што је најпре својим неразмишљеним трошењем, а после непаметном одлуком својој деци толпке муке навукла. Она и сад као у неком заносу говори : „Да ли су она одиста спасена ? Да ли су одиста здрава ? Јесу, јесу — одиста се њима вратило здравље, снага, и веселост њиховога доба. Сваки дан јој понављам да се ми за њих старамо, и да се они могу надати својој срећи баш онакој какву би имали да им је Бог и оца оставио у животу. Њојзи велим да је за поштовање са свога јунаштва и своје материнске преда-

ности. Не смем ни да јој кажем све што је она сачувала. Она је познала и трпела немаштину ; али није трпела, није чак ни видела порока.

»Али шта би од њих било, понавља она једнако, да сам ја свисла од јада, или умрла од глади? Француски савез за спасавање деце¹ њих би нашао и узео, велим јој ја. — »Прва пара коју заштедим нека иде том савезу», виче она. Ја јој то верујем! Сви страдалници долазе к нама. Нека би и богати то казали један другому!...

¹ Добротворно друштво

М А Ј К А

Лепа је она старинска прича о Ахилу како се прерушио у женско, и како га је Улис познао по руковању сабљом, коју је био сакрио у своје одело. Кад се девојчице ничим не би разликовале од мушкараца, могли бисте их распознати по њиховој силној жељи играти се лутака. Тек што могу да се служе својим малим ручицама, оне траже лутке да завијају и да их повијају. А кад им се већ да да се играју с истинском децом, онда је њихова срећа на врх вршка. Кад пак дође време да имају своје дете, онда им оно замењује сав остали свет. Ја не знам под небом призива ширега и истинитијега, од позива материнскога! Може бити да има жена рођених да буду философи, књижевници, државници, уметници и радници; ја се у том не разумевам нимало, и, да смерно признам, ја у то и не верујем. Корина¹ може бити само изузетак. Али оно што

¹ Корина, жена-поета, рођена у Танагру у Виотији, прозвана је *Лирска Муза*. Она је била ученица Миртисова, учена

ја тврдо знам, и о чем не сумњам, јесте то да нема жене која не би волела све материнске службе, све што материнство собом доноси. Жеља допасти се, која је рођена са сваком женском страном, мања је и слабија од материнске преданости. Има супруга добрих и рђавих, али матера има само добрих. Рђава мајка, ако се где деси, нешто је супротно природи. Не зна човек где да је стави, и како да је разуме.

Ми ево, у овом проучавању женина задатка, дођосмо на главну страницу. Тако главну, да све друго, мислиш ње је ради писано. Што је жена? То је мајка; мајка истинска, или само назови-мајка. Ја много не марим за ову нову науку која од жене гради доктора, адвоката, или посланика; нити за нове нарави које од ње граде или неваљалицу, или само једну превијушу. Зашто? Зато што та претварања крију или уништавају мајку. Велика је одиста брига имати болесника! Али ваља мислити о малиши који кашље велики кашаљ; важно је и оно што треба парничарима; али шта ћемо с несташком синчићем коме је наставник дао рђаву белешку; лепо је дати добар закон о штампи, али пред мајком стоји брига како ће

жена у Грчкој, живела је око 470 године пре Христа. Била је супарник Пандару, и у Грчким играма пет пута му је отела победу.
Превођ.

јој синчић научити читати играјући се. Нека иде ко хоће у комисије на претресе, или у канцеларије где се пише, за мајку је важно, кад је на пољу сунце, да своје чедо изведе на ваздух. Чујем да руски цар и турски султан тек што нису завојштили један на другога; о том говоре све новине; али малиши се од јутрос показала два зуба пасјака: то је за мајку преважна ствар! Женин је свет, мали свет. Не заборавите да она, ако нема својега детета, брине се о зубу који ниче у детета сусединога!

Ја говорим о зубу, о растењу, о тежини, о коси која се згушњава, о апетиту и о ножицама које су згодне за бауљање: све то има своју важност; — шта говорим, своју важност? — то има важност претежну, главну. Али мајка нема да се стара само о телу. Она је и учитељица и дојиља. Она прва учи своје дете да сриче прву књигу, да зна прву басну, да напише први пропис. Она му даје прву поуку у моралу. Ох, Боже мој! она не пита је ли идеја о добру урођена; она не проучава своје одношаје само ради задовољства. Она с неком тугом вели: „Чедо моје, то се не ваља!“ Или са свим весело виче: „Слатко дете, то је лепо; тако се ваља!“ А зна ли она да је Кант и живео кадгод? Кант? Учитељ морала? Састав о моралу? Та сам морал? Ваља волети своје ро-

дптеље, и у опште волети свога ближњегга, и чинити му добро кад год се може. Преко тога она не види ништа много, и са ово мало тековине она је одлична учитељица морала. Све њене заповести, које ништа не објашњава, и којима ништа не доказује чврстину, улазе у детињу главу и у детиње срце; оне постају једно с њиме, оне су део његовога бића. Оно ће њих наћи живе и силне на умрлом часу, пошто је сав свој век провело по њима. Ја добро знам да ће се она морати некад састарати и о другим потребама мимо васпитавања своје деце. Ако је, на прилику, удовица и без имања, она ће ући у какву радионицу. Ја то дубоко сажалевам. Кад бих могао претворити овај свет по својој вољи, онда би у мом свету жене биле жене, то јест, супруге и мајке, а ништа друго. Ја бих њима дао то да су; осигурао бих им таку судбину. Све што њих занима и повлачи на другу страну, само их понижава. Оне су мимо све друго учитељице.

Јесу ли оне нарочито учитељице кћерима својима? Нису; оне су учитељице свој деци својој. Кћери своје оне никад неће испустити из очију својих; оне ће се налазити уз њих, свега века свога, као саветнице, као управнице, као тешилице. Код синова својих, које ће морати оставити, или ће они морати оста-

вити њих, оне ће свега века свога морати имати велико место, место понајвеће : оне су синовља савест. Доцније ћу казати шта оне треба да раде у настави своје деце, мушке и женске ; али у васпитању оне су све. С тога су увек и говорили мудри људи : „Ако хоћете да преобразите друштво, преобразите најпре жене.“ Преобразити друштво ! Ове речи значе данас : оборити друштвени ред. Не треба ни да кажем да таква реформа није моја. Реформа, коју тражим ја, не иште да се укине вера, породица, и имовина ; него она хоће њих да оживи ! Туга човека хвата кад види да се жене удружују с онима који хоће све да поруше ; оне правце иду против свога задатка и свога интереса. Данас кад су утицаји верски упола уништени, чак и у простога народа, жене су готово последња нада моралу. Оне су велико посланство, највеће и најлепше међу свима. Ја бих хтео да покажем како га оне могу и како треба да га испуне.

Имају оне четири врло различна доба када су задахњивачице у морала. Доба најмлађега детињства, где су оне саме са својим ђаком. Да, саме ; јер оне њему говоре пре него што ђак зна и говорити, а он, пре него што уме говорити, њима одговара. За тим долази детињство и младићство ; онда оне већ нису саме ; онда имају и сувише помагача. То је доба

тешко, јер оне имају за то време, не само да образују срце своме чеду, него да га бране од других. Од њих се мање тражи да свезу хране у магацине, а више да спрече да се онамо не унесе храна отровна.

Треће је доба кад се дете већ приближи ка правому животу, или га већ и отпочне. Онда пазите на њега: оно већ мисли, оно разлаже. Оно више неће да буде створење без своје воље какво је било дотле, примајући све задахе с поља, и усвајајући лаком вером све идеје које му се дају. Оно тада размишља о оном што му се каже, и о оном што му говорите ви. То је добро, али је то и опасно. Нарочито у ово време треба отац да се умеша; али врло често оца нема. Он има своју борбу са светом, од које не може да се отргне. Он нема ни времена, ни умешности да га учи. Кад му је дете било од десет година, он је за њега чинио оно што чини мајка најмивши дојиљу; он га је дао у колеж. То је добар отац, који све ради само за свога сина. Њему се може пребацити само то што се стара готово једино о тековини, а оно што он зове посао осећања оставља својој жени и наставницима. Зато и не рачунајте много, драга душо, на свога човека; питајте га, али се у њега не уздајте. А пошто отац не може, мајка мора промислити о наставницима, мора одабрати учитеља,

надгледати његов рад, помагати му ако може, и контролисати га, исправљати га, и одржавати поврх његове власти власт материнску. Она се овде сукобљава и нехотице с једним од најкрупнијих политичких питања. Кому припада дете? Отаџбини, или породици? Неки републиканци, мало марећи за слободу, примају стару Платонову науку, коју никад нису ни читали: дете припада отаџбини. „Не, оно припада мени“! виче мајка. И она има право. Она ће њега дати отаџбини. Овај период борбе траје више година. Готово увек дете законски постане грађанин пре него што је враћено себи самом.

Најпосле, својим редом, постане и оно домаћин у својој кући. Улога његових родитеља, улога мајчина по потреби измењена је а није уништена. Ми већ, у овом четвртом добу, немамо никакве власти. Сад се само може рачунати на нежност, на поштовање, на захвалност, на драге успомене.

Они који пишу књиге о моралу немају потребе подстицати ревност у матера, они се с правом могу ослонити на природу; али се она може осветљавати и упућивати. Предавати морал! Тога ради је потребно познавати га. Ја ћу показати разлику између предавања научнога и предавања материнскога. Ја много не марим да се мајка меша у предавање на-

учно. Јер се она може ласно преварити у начелима; и ако јој се то деси посао ће бити пун опасности, јер су жене памети бистре и воле да реку али, и ама; оне имају више логике, него општега смисла. Њима је црква с тога готово свакад закраћивала богословију! Није да би оне биле неподобне, него напротив; оне су за то врло подобне; али кад једном уђу у тај свет, врло различан од онога у ком боравимо ми, онда њихов разум не зна ни за каку границу. Оне су страшљиве само у свету виђену и опипљиву. А ваља мотрити и на начин на који оне прегледају светске послове. Оне су мало умешане у те послове; за то их и цене као гледатељке. Понављам вам и овде да њима треба врло поуздан вођ. Философ, који би научио матере да буду добре мајке, био би највећи међу философима, и добротвор роду људскому!

Ја ћу нарочито говорити, у овом што иде, о управи мислима. Ја знам добро да под овом управом има једна читава тако да речем телесна педагогија, која има врло велику важност, и којом су се увек бавили велики педагози. Ја држим да жене, наравски жене разумне и просвећене, у том знају много више. Оне и треба да дају правац и савете. Ако се и људи хоће у то да мешају онда нека то буду пре лекари него философи. Ако ли

то могу да буду философи и лекари онда је најбоље. Аристотело, који је у том претресао и најмање ситнице, био је лекар. Платон није био лекар, а кад је стао давати савете матерама, почео је од трудноће. Сви педагози после њега чак до Русоа и до данас чине тако исто. Ја то и разумем и одобравам. Али најпоследње, и ако сам веома велики пријатељ матерњем одајању и, ако то не може да буде, одајању код куће, и ако сам устајао против чуварица деце, оних што од деце граде анђелке, ја данас не могу никаква савета дати за избор добра млека, нити о дојиљама, ни о пеленама, нити о оделу, ни о одбијању, ни о шетњама, ни о хладноћи, ни о топлоти, нити о некретању, ни о кретању. Речју, ја ћу се ограничити само да тело оставим на страну; ја ћу њега наћи, макар што да радим, јер је тешко њега са свим заборавити, али за овај мах ја њега склањам на страну.

Нећу се такође много бавити ни васпитањем моралним кроз први период, онај који сам назвао период осаме. Хоћу да кажем да је то најважнији део васпитања, јер и тело и ум детињи онда лако примају утиске који им се дају. Можда се у том и прегони; навике се лашње примају у прво доба, али се тако исто лако и губе. Мали човек тада допушта да се образује, да се гради човеком. Готово би се могло рећи да он тада још не живи; него само животиња. Он

не мисли, он сања. Ако бих ја хтео да одредим матерама пресудни тренутак, ја бих га ставио у други период, када још влада веровање, али веровање разумно. Ово примећујем тек узгред. Ово не смањује ни у колико важност првога старања, првих утисака, првих светлица. Као што смо их примили без претреса, ми ћемо их и очувати можда и нехотице, као фонад у који никад не продире светлост анализе, што и чини главну особину нашега бића. У сваком случају, баш за време ових првих почетака ми смо одвојени од своје мајке. Не говорим ја са свим исцрпно о овом периоду, али ипак треба да кажем неколико речи. Ала је то несрећа, кад потреба, или погрешке у животу, одвоје једно од другога, још с почетка, два бића која оба чине једно! Живот сиромаша, сиромаша из града, почиње готово увек низу својих несрећа ево овом несрећом; и то је прва разлика међу надничаром пољопривредним и надничаром индустријским. Све су сељаке њихове мајке одојиле!

Говорило се у XVIII веку, пре Русоа: „која не може дојити своје дете, треба да га да на дојење каквој сељанци, те у исто време да дете буде у чисту ваздуху и на слободи у пољу.“ Одиста ваздух сеоски бољи је од ваздуха по градовима; али је кућа, која се држи чисто, која је начињена вешто, боља

од сваке сламаре мрачне и влажне у селу. У вароши се има при руци и лекар и лекови. Ту се увек зна више из хигијене него у селу. Ту се човек налази међу људма углађенијима. И све то није ништа према овом добру, које је веће од свих других : у вароши је дете близу своје мајке, близу њенога надгледања, и њезина миловања. Онде се живи као што живи и она. Ако се чедо, по несрећи, и не доји њеним млеком, али му бар није украћена храна њезинога срца.

Матера више умире у вароши него на селу, а међу тим младе мајке у Паризу имају више разумнога гледања и удобности. Али сва наука факултетска, и сва строгост породична не могу накнадити слабост која долази једнима од радионице, а другима, које особито имам на уму, од начина како живе. Жене имућне имају врло жалосну хигијену. Ја их корим што се преко мере стежу, на велику штету и свом здрављу и својој лепоти, за тим за претеране мирисе, за вечито седење, вечери по забавама и позориштима, а јутра у постељама, за храну што само квари желудац, или га слаби, за залудничење које уди и телу, и души, и карактеру. Овако радећи начини се од жене некака госпа, то јест, нешто вештачко, подесно за вештачки живот у салонима, а једва моћно испунити оно што му је наменила природа. У Китају, поред тога,

жена још и ноге осакати. Жене у Јевропи, хвала Богу, нису тај обичај примиле: оне су задовољне што онакаже свој стас!

Пораћање, за створење овако приправљено, двојином је опасно; дојење је врло тешко и, у много случајева, баш немогуће, јер млека нема, што је очигледно сведочанство да се радило насупрот најпречим природним законима. Онда је дојиља преко потребна; али дојиља смањује мајку: то је морална штета која се удружује са штетом физичком. Први су месеци готово изгубљени. Они ће се на ново добити мајчином нежношћу, само ако се дете не пошље на село. Из овога излази да је подићи дете теже у вароши него у селу.

Не говорим ја овде о народу који ради по фабрикама, јер је стање радница тако да се тешко и може сложити с угодбама које требају мајци. Ја сам написао целу књигу о радници, на коју овде и упућујем. Како се помене радница, одмах ће сваком пасти у очи да, поред питања моралнога, ту има и питање друштвено од највеће важности. Још једном помињем да се ја ових питања само дотичем. Можда ћу се некад и на њих вратити, да их посебице претресем како ваља. Овде захваћам само оно што се изречно тиче наставе и васпитања умнога и моралнога. Међу тим, пре него бих се вратио к свом предмету,

то јест, ка основним школама, хоћу да речем неколико речи и о кућама за находе.

Католици и револуционари свађају се о броју школа пре Револуције. Њих је било много, веле католици; није их било никако, одговарају они други. Ваља се погодити и измирити. Било их је доста јер се налазе дани кад су установљене и цифре прилога за њих; а и није их било никако, јер врло много људи а жене све из реда нису знале читати. Ја мислим да би казао истину онај који би рекао да је било доста школа, и да је већина била рђавих школа. Ове су школе биле, или колежи, за више друштвене редове, или мале школе, то јест, школе основне, у које су примана деца од шест до седам година. Мала сиротињска беба, која није умела ни ходити ни говорити, била је остављена случајној доброты личној. Свети Вићентије Депол,¹ чије име заслужује да се по трипута благосиља, дао је мајке деци находима. Али је ипак поред њега и његове старости, остајало врло много децице из породица тако сиромашних да их нису могле хранити. Оно што је отац зарађивао није било довољно; и мајка је ишла у надницу и, да би своје чедо захранила, об-

¹ Вићентије Депол родио се 1576 од сиромашних родитеља а преминуо је 1660. Одликовао се необичном љубављу према ближњему. Превосћ.

везивала се да га остави. А шта је бивало с њим? Морала га је, према његовим годинама, затворити целога дана у какав ћумез, или га оставити са свим на улици, па што му год Бог да! Жене, и кад учине ову тешку жртву, кад подлегну овом страшном закону, нису могле наћи или су налазиле врло ретко посла који би им све то исплатио. Фабрика им је давала посла. Она их је примала хиљадама. Она је разлила у породице зараду и благостање незнано дотле. Али под каквом угодбом? Јата напуштене деце расла су онако исто као и чете жена радница. Једна жена која уђе у фабрику на рад, остављала је по троје или четворо деце на улици. Могла су се виђати така деца чопорима као стока, дроњава, гладна, а често и болесна. То се није могло трпети. Љубав према ближњем сазда домове за находе. Ту је склониште, ту матерња учионица, за све малише до основне школе. Ту се деца прибирају, ту се гледају, забављају и уче. То је нешто красно.

Деца су готово свакад боље у том дому него код веселе своје куће. Ја знам матери, које то тврде, и које су могле задржати своју децу при себи да заједно с њима трпе сиротињу, па су их дале онамо где има ваздуха, сунца, простора, непрекидне бриге и друштва за игру и забаву. То је велика жртва за њих.

Јесу ли имале право да то учине? Ко може одговорити на ово питање, не знајући до дна, и у свему, стање сваке породице? Немаштина може бити толика, да оправдава то одвајање; али нека мајка не хита да то учини, да се растане са чедом својим. Нека то учини кад већ невоља преврши. Свагдашња присутност матерна тако је велико добро, да није скупо купити то добро и трпљењем.

Избегавати кућу за находе, ако се само може, али не избегавати школу! Сваком је малиши потребно да је уза своју мајку; али растући, он је мора и оставити, наравно, на кратко време, па да је после школе опет види, и да у њој нађе нежност и заштиту!

Питање које претеже у целом васпитању, али које нарочито журно треба испитати, кад је реч о васпитању првога доба, јесте право одабрати рат за одбрану или рат за напад против непријатељских сила друштва и природе. Зима може дати детету кијавицу; ветар му може донети гушобољу. Мајка ће се постарати да оно не излази кад је студено и кад ветар дува. То је метода за одбрану. Последница се избегла, јер се сачувало од узрока. А несрећа је што то држање у заводу слаби дете, и навика на прекомерно чување квари му карактер, те му најмања студен, ако је узмора отрпети, доноси кијавицу!

Исто је тако и у друштвеном животу. Ако дете пустите у гомилу, што, у прво доба, значи неку јавну школу, оно ће се наћи с неваљалцима који га могу или истући или навести на какво зло. Чувамо ли га код куће, он ће имати само добре савете, пошто других ничијих неће ни чути, сем наших. Он ће научити да буде груб и опор; неће се никад јављати преда ме с надувеним оком, ни хаљином подераном.

То је све истина; али ће доћи време када његова радљива моћ неће имати већ никака посла у соби материној. Онда ће се он сresti са светом, и биће као онај рекрут, кога су онај дан, кад је рекрутован, повели у бој. Ово васпитавање, ово вечито повијање у пелене супротно је добром васпитању. Треба се навикнути и на борбу, јер се треба припремити за живот. Нарочито је човеку потребна храброст. Храброст је оно што најбоље доликује нашој судбини, здрављу нашега духа и нашега тела, а она још најбоље заштићује нашу безбедност. Прво правило хигијене телесне и моралне гласи: очврсните сами себе!

Него уставимо се малко на прагу, пре него што уђемо у школу. Корак који треба да учинимо толико је важан, да о њему треба мислити и премишљати подуже, јер све васпитање и сав живот од њега зависи.

МАЈКА И МАЈКА

Ви и ја, Госпођо, имамо да се одлучимо на велики посао. Дете има девет година, или десет година; треба ли га дати у Лицеј, или га задржати дома?

Жена сељанка као мајка није у стању у ком сте ви, Госпођо! Ви можете сама узети на се старање о васпитању свога детета, или му набавити учитеља који ће га васпитавати пред вашим очима. За тај посао ви имате све што вам треба. Ви сте школована жена; толико сте школована, да можете управљати учење у његову почетку; ако затреба, може вам у том и ваш муж помоћи. Времена имате довољно, а и новаца колико треба. Времена? Та тога имате и сувише. Ви сами нисте знали шта да чините од дугог времена. Три сата за тоалету, три сата за оброке, један сат за наредбе у кући; остало време за похођења и за примање похода, за читање којекаких романа, за ходање по дућанима, куда вас гони једина тешка доколица; а сад вам ово васпи-

тавање детета може бити посао и мио и користан; то је дужност која је уједно и задовољство, прилика да и сами што научите, и да научите другога, што је женама вавек драго: поучити, упутити, дати своје мишљење у оном што се тиче укуса и морала, признајте, Госпо, да је то срећа за вас. Ви ћете наћи хиљаду начина да своју кћер или свога сина задржите при себи. Биће тешко, велите ви, поверити своје дете туђинима! Они ће вам временом ваше срце узети, а још одсад лишиће вас његовога умиљавања; и зато хоћете да га задржите при себи! Колика је то радост затворити се с њим и њега ради; уредити његове књижице, његов мали сто, његове писаљке и хартију; учити га да сриче својим малим, слатким усташцима, милујући његове лепе свилене косе; па наскоро водити га или пратити у његовом читању, те му објашњавати што не зна, и мотрити на буђење млађаног његовога ума, ком је све ново и чудновато! Он само брбља са својим другарима, а с мајком својом он се већ разговара; он има зашто да је пита, и штошта да јој казује, а тако и она њему. Они казују једно другом своје тајне, или их погађају једно другом. Он је осетљив тако да од свачега задркће; најмањи потрес, какво ништа довољно је да га обори, кад не би уз њега била мајка која га

заклања својим крилом. Туђин не би познавао његовога тела, он би га гледао као и свако друго дете, а ово дете има нешто одвојено од друге деце. А у моралном погледу? Ту он има особина које је само од вас, Госпо, могао чути; он само вас и разуме, и срећан је само кроз вас. Ове године ћете му предавати историју, и географију, јер нема историје без географије. Ви ћете му казати све лепоте у историји нашега народа. Казаћете му које је Француска, наша отаџбина, које је његова постојбина. Историја Грчке пуна је лепота, а тако и историја Рима. Па ће онда доћи наука о вери. Ви ћете се нарочито трудити да он веру појми и да је воли. Ви ћете њега приказати и пред другима, још док је малечак, јер је то дика матерна. Он ће слатко декламовати, али само најлепше саставе. Ако би му дали осредње песме да учи на памет — неће бити ништа. Неко тајно осећање одвратиће га од тога. С њим заједно и ви ћете сама загледати у рачуницу. Макар само четири основне радње! Што ће му друго? Он ће отићи у Политехнику, ако хоће да иде даље, и ако га срце вуче, кад му буде седамнаест година. За овај мах, важно је да му се не претовари памет, и да се избегавају послови досадни, који нимало не привлаче. Ви сами, нисте никад били савладали правило о деоби;

али добро знате сабирање, одузимање, и множење; нарочито сабирање кад није веома замршено. А нећете заборавити ни вештине за задовољство. Гласовир је за девојку једна права потреба. А треба и цртања. Ваља одабрати: хоће ли цртати цвеће или слике. Цртати цвеће — посао је диван; а цртати слике — посао користан. Може се цртати слика којег милога лица, премда, истина, ми данас имамо фотографију....

Ви ћете размислити о свему овом, и рећи ћете да у питањима о васпитању знате више од докторâ у Сорбони. Они ће вам може бити узети вашег Херувима, божем да пред њима положи испит зрелости; има, видите, невоља од којих се нема куд побећи; после још, весели младић треба да служи у војсци три године; треба да намешта сам своју постељу, да чисти своју собу и степенице; да носи тешке цокуле, хаљине велике и дугачке, срезане од грубе чохе; да слуша свога бившега слугу, који је већ у војсци каплар; да чува стражу на киши и на жестоку сунцу; да иде на вежбање; да главу држи право, да је окреће на десно, на лево; да иде у реду збијену, у реду размакнуту; да пуца, да гађа. То је лепа допуна васпитању. Може он бити и коњаник, а пре још сеиз код коња. Најпоследње, он ће вам се вратити очврснуо, огрубео, миришући на

касарну читав сат из даљине; тада вам се неће умети представити у салону, или, што је још горе, унеће у салоне начине и језик солдачки.

Људи веле да то све треба, да Француску не би и други пут Пруси победили. Ви сте, Госпо, добра родољупка. Кад глас позове, ви ћете прва рећи свом сину: «Хајде, у бој!» А теже ће вам бити да му речете: «Иди, спремај се кроз три године за бој који, ако Бог да, неће никад ни доћи!» Најпослед, пошто је то потребно отаџбине ради, ви ћете пристати на све кад тај час дође. Али кћи ваша бар нема потребе да носи пушку, да борави у касарни, и да чува стражу. Она припада отаџбини као и брат њезин, и уписаће се у болничарке, где ће научити да спрема завоје и рубље за рањенике. Дотле ће она живети с вама, спаваће у једној соби с вама, или баш до ваше у малој, лепој, белој и пуној цвећа собици. Ви ћете бирати њено одело; ви ћете управљати њеним чешљањем, макар је друга чешљарица чешљала. Ви ћете јој дати поуку, нашарану пољупцима, ићи ћете с њом у шетњу, стављајући је у колима на доње место, као да бисте хтели рећи својим пријатељицама: «Погледајте је!» Ви ћете је одвести на први њезин бал. А много пре ви сте је већ одвели на прво причешће; ту јој

не треба чипака; доста је самог муселина! Цело ово васпитање читава је поема. Та како сте ви, Госпо, могли пређе живети? А и како ћете живети кад се тај ваш задатак сврши, и кад онај човек, човек страшни, дође и узме вашу ученицу, вашу пријатељицу, и одведе је далеко од вас, у земље незнане, куда ћете се ви трудити да продрете, и откуда ће вас свакад одгонити немилосрдна оштрина.

Надничарка која живи далеко од вас, и ако је само два корака од вас, нема да врши оваке лепе послове као ви.

Пре свега, она је надничарка за то, што не може другојаче да живи. Она би и сама волела да ради само за своју породицу, па макар да би радила и мучила се толико исто. Посла би се нашло довољно. Свако јутро треба кућу почистити и наместити. Ви ћете рећи да то није много, пошто она има само две собе, а може бити и тек једну једину. Пристајем; али, што је стан мањи, то је све теже држати га у чистоти. Почистити, опрати, опајати, наместити кревете, донети воде с бунара, или, тога ради, сићи с петог или четвртог боја. Поред тога ваља зготовити доручак, и скувати ручак. Оброци су овде истина врло прости: чорба, и само једно јело поред чорбе. Међу тим она мора ићи месару, воћару, и хлебару; јер не треба мислити да ће ови сви

људи доносити њој на ноге што јој треба. Кувати је и у кујни тешко, а то ли у соби, у којој се спава, па ипак држати и собу и кујну чисто и уредно! Сад долази одело. Рећи ћете да је њој доста да два пута у години оде у дућан код *Јевтиноће*, где ће наћи све што жели, од обуће до шешира. Роба се продаје необично јевтино, а ако се погледа каква је — она је врло скупа, и још је скупља кеси плиткој. Верујте, Госпо, да ће она радити, само ако може, много штошта сама: плешће чарапе, кројиће хаљетке, догонити капе, а ја сам их видео које саме и обућу шију. После кројења онога што је ново, долази крпеж старога, а тога се увек нађе. И прање лежи на њеним рукама. Све ово да свршите ви, Госпо, требали бисте две слушкиње. Додајте још старање о деци, па ћете видети да ли она седи залудна.

Али та жена, коју вам приказах, срећнија је од свих својих другâ. Она само за своју породицу ради. То је једна варошанка. И ако је из посленичке куће, и ако је жена надничарева, ипак сама није надничарка, пошто не ради за надницу ни у каквој радионици, нити по кућама. Узмите као поуздано да је она изузетак, и изузетак веома редак. Опште је правило ово: надничарева је жена и сама надничарка. Јер ја не знам надничара

који би својом надницом могао хранити пет или шест душа. Пет или шест душа! Ту се замишља само троје или четворо деце; а ако их узмете петоро или шесторо, шта ће бити онда? Да не помишљамо за старије, који су могли пасти овима на руке, па се још треба сетити да бива и болестѝ. И тако је и жена принуђена ићи у надницу. И тако је и она, као и муж јој, надничар; још је она нешто више него он, она је слушкиња. Ја не помињем удовицу, или жену која је напуштена, а ситном децом оптерећена, да вас не бих жалостио. И запамтите, да ја вас не уводим међу јаднике, него само међу раднике!

Тако вам живи мајка надничарка. Надничарка у кући или у радионици. Ако је у кући, надница јој је веома мала; а ако је у радионици, она мора радити десет часова, па некад и више, кад је каква журба. Отац и мајка обоје су у радионици, а шта ће бити са децом самом за десет сата? Ми већ не можемо тражити да њих мајка васпитава. Мајка треба да је у радионици два дана по порођају. Ако од тога умре — за њу горе! Један мој пријатељ, Јован Долфи, само тим што је породиљама остављао по пет дана одмора по рођењу, смањио је на једанаест од стотине помор новорођенчади!

Ну ево она постаје мајка! Шта ће сада? Може дете своје дати дојиљи, или га предати у кућу за находе. Дојиља је скупа. За то она мора тражити коју од јевтинијих и, наравно, рђавих. Пре триестину година било је дојиља које су се примале што јевтиније да доје децу, само кад су знале да се могу заклонити од долазака матера које, због веће даљине, нису имале кад долазити да виде своје дете. За то су те дојиље примале по више деце. Дојиље су биле суве, а сиромаси нису могли много ни тражити. Било је села где је тај рад, примати одојчад и морити их глађу и негледањем, био развијен у велике. Ако ли мајка да своје дете у кућу за находе, онда је она сама морала дојити га. Дете је чувано вас дан, али је доношено у подне мајци да га подоји. А је ли се свакад могло имати млека, кад се ради занат нездрав и у месту нездраву. Пре тридесет година ових је радионица било врло много. Шта су мукâ јадна дечица ту видела! Ту је бивало свашта. Власт се мешала и надгледала, па је ипак било зло. У Енглеској и у Шотској мешало се опијума у детињу храну само да деца не пиште. Било је дојиља које своју одојчад стегну у пелене па обесе о клин, да је у соби више места, а што она онамо трпе, њих се не тиче ништа. Одојче бледи, гуши се, и умире! Таке жене биле су добиле

особито име међу својим другима: њих су звали: оне што *граде анђелке!*...

Кад дете срећно прође и кроз то оштро време, и већ пође ножицом, његова мајка, која међу тим може да има друго одојче на рукама, узима га; или бар она му одлази. Сви ови заводи за децу, који су данас тако чести, онда беху врло ретки. Или их није било, или су сва места у њима заузета. А мајка, не заборавите, мора да ради у радионици где се сада ради десет сата, пре тридесет година, радило се дванаест. Шта да се ради са малишом? Он има само две године. Понегде се деси старија сестрица од пет или шест година која га чува. И каква је то срећна и снажна чуварица! Или која суседа; али нема суседе, нити има склоништа за дете од четири до шест година. И тако сте могли видети ту децу да лутају улицом каљава, дроњава, жудна да нађу што да глођу, и која више личе на животиње него на децу. Па баш и кад су за школу, она у школи остају по четири часа, или највише пет кад је општина разборита. Мајка у радионици остаје дванаест, пет од дванаест остаје седам. Седам сата она скитају и луњају се. Многе мајке, не хотећи их оставити на улици, затварале би их кроз тако дуго време у соби студеној и мрачној. Ја сам виђао деце која, овако затворена, беху

као обнезнањена, не мишљаху да се играју па чак ни да говоре. Мислим да је на улици боље па ма шта да им се догоди. Матере су имале да бирају: или смрт од случаја на улици, или смрт од немања крви у овом затвору. А оне, за то време, раде у радионицама, мислећи само о деци својој, и осећајући се срећне када, поред све туге, зараде што да децу нахране.

У то доба није нико ни мислио да одређује девету годину за децу, пре које она не могу ући у радионице. Ми смо се борили да извојемо годину седму. Ми смо мислили да је убиство затворити их од пет или шест година на седам или осам сата у радионице. Нити је то било човечно, нити добро за отаџбину, јер наш сој од тога очевидно вењаше. То се врло добро опајало у рекрутовању. Сваких десет или дванаест година морао се спуштати утврђени раст војника. И при свем том људи су газили закон где год су могли гурајући децу у радионице пре одређена рока. Мајке су то чиниле по нежности, малише нису толико трпеле у радионицама колико по таванима. Радионица је бар била угрејана. Мајка можда није била у истој радионици где и њено дете; али је свакојако била ту близу. С њим су биле друге жене. А баш ако жена и није било, могао се у случају потребе и лекар позвати. Г. Вилерме каже да је виђао ових ма-

лих надничара који нису имали ни толико снаге да се држе на ногама. Имале су кутије у које се они усаде до пола своје снаге, и само им руке остану слободне. А њима су само руке и требале те да могу закачивати, а то и јесте сав њихов занат.

Ово је време већ врло далеко од нас. Оно што казује Г. Вилерме старије је од онога што је видео Г. Бланки, и по томе много старије од онога што сам гледао ја. Ја сам писао *Надничарку* има од прилике тридесет и пет година. Да бих је могао написати походио сам сва индустриска места у Француској, нека важнија места у Енглеској, у Белгији, и у Немачкој. По некад рекнем себи да су ти моји труди помогли скренути пажњу на те јаде и чемере, и то ме малко утеши у овом овако дугом животу иза кога тако мало трага остаје. Моји радови о том већ су поборављени, и претечени радовима мојих последника. За то се нимало не жалим; него се напротив веома радујем. Срећнији од мене, они већ гледају праве преображаје јавнога помагања и јавне наставе.

Још остаје доста боља да се лечи; а колико их је излечено! Радионице наше од године 1850 данас би се показале као тамнице за мучење; у њих је уведен ваздух и светлост; умножене су смотрености да се не би

догађале несреће; заведене су штедионице, и уштеде за старост и немоћ; постављен је надзор за нездраве станове; ја жалим што ови надзорници нису довољно наоружани законом, али јавно је мишљење већ обавештено и скупштина ће се морати скоро у то умешати. Деца, а ми се овде само о деци и старамо, нису више онако упола напуштена јавном влашћу, као што су била пре 1833, па богме и после тога знаменитога доба. Ма да је за децу учињено доста, ипак је то све мало према оном што ће се за њих учинити некад. Красни радови Г. Теофила Русела биће баквановим напрецима. Људи се много жале да је јавна настава претоварена, да је врло скупа, и да је сва световна. Уз те жалбе пристајем и ја: ја желим да је школа здрава, а не тражим да буде лепа; ја мислим да треба оставити оцевима право да бирају: хоће ли школу световну, или школу вероисповедну, и да ће слобода мишљења без слободе веровања бити само смешна бесмислица. Најпоследње, ширити преко мере обавезност наставе, за коју сам се ја толико трудио у Француској, може бити баш супротно самом начелу обавезне наставе. Она је законита и добротворна кад се ограничи само на знања преко потребна. Али пошто смо ово мало и прокритиковали, са свим је право потврдити и припознати огромне на-

претке који су учињени за последњих двадесет година : школе су отворене већ и у најмањим селанцима, све општине имају своје школске зграде, школе су допуњене с једне стране предавањима за одрасле, а с друге стране кућама за находе, склоништима и школама за малу децу. Ја бих желео да је раније и озбиљније поправљено стање учитеља. У многим општинама отворене су школе за женску децу уза школе за децу мушку. Речју, урађено је много и ако није урађено све. Али је покрет учињен и, мени се чини, да се он неће уставити а још мање ударити назад.

Наше надничарке више немају да стрепе за своју децу. Докле њих оставља мајка, те иде на рад тамо где пара све креће, Држава или општина их прибира у куће за находе, у склоништа, и у школе. Ту је њима добро: каква је то утеха за мајке ! Њихова деца добијају наставу, о којој оне не могу пресудити колико је добра : а колико је ту наде за будућност ! Та школа, у коју ви, Госпо, једва пристајете да дате своје дете, права је срећа за ову сироту мајку.

Остаје јој још једна горка туга, и то је што своју децу никад не може дању да види. Ево како она живи читаво пола године. Јутром устаје и облачи се ћутећи да децу не би пробудила пре времена, и већ одлази мрач-

ном улицом да им заради хлеба; у вече се враћа у шест и по сата, а тада је већ настала ноћ. Она је имала недељу, дан када не ради ни школа ни фабрика. Али скоро изиђе један закон, за који се каже да божем заклања надничаре, и који наређује да се надничарима од седам дана један дан да одмора. Закон не вели који је тај дан. Није хтео означити недељу, бојећи се да се не да сувише важности вери хришћанској! Сада, ако газде изберу суботу или други који дан од седмице, јадница надничарка наново пада у све своје невоље; она не може видети своје деце; а у недељу ће деца бити слободна и лутаће по улицама!

Помислите малко и о њима, Госпо, кад вам дође да кунете наше школе. Може бити, Госпо, да ћете научити поштовати их, сећајући се онога што оне вреде за ваше сестре, ваше вршњакиње, жене надничарке!...

КАКО МАТИ ВАСПИТАВА

У Сенжану — Бревлеју, где сам ја растао, никад није било школе. У нашој парохији бешае двоје деце што су одговарала на служби. Њих су звали користи¹, и њима је попа хтео предавати латински, али му је било тешко научити друге оном што ни сам није знао; тек их је бар научио читати. Ја пак, докле нисам ушао у Колеж, у својој осмој или деветој години, нисам имао друге учитељке осем мајке своје. Ја сам толико миловао да читам, да ме је требало за рамена изгурати на поље, и тако ме натерати да се надишем чиста ваздуха. Ја сам читао све романе који су се вукли по кући. Моја мајка није већ знала шта да чини, него их је све побацала у ватру; али ту ја нисам ништа изгубио: све сам их знао на памет! Свакад ми је било жао што нисам био у школи. У школи бих ја научио много штошта потребно, што никад не могах сазнати,

¹ Од *Кора*, где су певали.

ПОШТО ТО НИСАМ НАУЧИО У СВОЈЕ ВРЕМЕ; А У ШКОЛИ БИХ И ЖИВЕО С ДРУГАРИМА, СТЕКАО БИХ МЕЂУ ЊИМА ПРИЈАТЕЉА И НЕПРИЈАТЕЉА, А ТО ЈЕ ПОТРЕБНА ПРИПРАВА ЗА ЖИВОТ. ДОКЛЕ САМ ЈА ПО ЧИТАВЕ ДАНЕ СЕДЕО НА СТОЛИЦИ И ЧИТАО РЂАВЕ РОМАНЕ, ПРИ ЧЕМУ МИ ЈЕ СВЕ ТЕЛЕСНО ВЕЖБАЊЕ БИЛО ДА ОБИЂЕМ ОКО ЈЕДНЕ ЊИВЕ ИЗМЕРЕНИМ КОРАЦИМА, КАО У КАКВОЈ ЛИТИЈИ, МОЈИ СУ СЕ ПОТОЊИ ДРУГАРИ ПОЗНАВАЛИ МЕЂУ СОБОМ, ВОЛЕЛИ СЕ, СВАЂАЛИ СЕ, БИЛИ СЕ, И ТАКО ТЕКЛИ СНАГУ, ВЕШТИНУ, И ДРСКОСТ. ЊИМА СЕ ПРЕДАВАЛО НЕШТО ИЗ ЗЕМЉОПИСА И ИСТОРИЈЕ. НЕКИМА ЈЕ ПРЕДАВАНО И ЦРТАЊЕ, А НЕКИМА И МУЗИКА. БОЈ СЕ, ХТЕЛИ СУ ИМ ПРЕДАВАТИ И ЕНГЛЕСКИ! ОНИ СУ ТАКО ЖИВЕЛИ И РАДИЛИ ОД ТРИ ИЛИ ЧЕТИРИ ГОДИНЕ, КАД ЈА ЈЕДНОМ, САВ УСПЛАХИРЕН, УПАДОХ МЕЂУ ЊИХ. МОРА ДА САМ ИМ СЕ УЧИНИО ОНАКАВ КАКАВ САМ БИО ПРЕД САМИМ СОБОМ — ПРАВИ МАЛИ ГРМАЉ! КАКО САМ ИПАК БИО ПОНОСИТ, И НИСАМ ХТЕО БИТИ СМЕШАН, ТО НИСАМ ХТЕО УСТА ОТВОРИТИ, ОДГОВАРАЈУЋИ С МУКОМ САМО НА ПИТАЊА; ТАКО САМ СТАЈАО У СВОМ УГЛУ, НАПУЋЕН И ПЛАЧАН ЗА НАЈМАЊЕ ШТО. ТАКИМ ДРЖАЊЕМ БИО САМ СТО ПУТА СМЕШНИЈИ, НЕГО ДА САМ СЕ УСУДИО ДА РАДИМ ОНО ШТО И ДРУГИ РАДЕ. ДРУГОВИ БИ МЕ ПРИМИЛИ ДРАГЕ ВОЉЕ, НАШЛИ БИ ПРАВДАЊА МОЈЕМУ ГРМАЉСТВУ, А САДА МИ НИСУ ХТЕЛИ ОПРОСТИТИ ШТО СЕ САМОВОЉНО ТУЋИМ ОД ЊИХ, ШТО САМ СЕ НАПУЋИО И НАТУШТИО, И ШТО ИМ НА СВА ПИТАЊА

одговарам кратко и с муком, што сам, кратко казати, неподобан развеселити друге па и самога себе. То је исто бивало и у школи на часовима: ја сам веома напредовао у језицима француском и латинском, а у свему другом нисам знао ништа. Међутим ја и ово накондих ускоро, и показах се као одличан ђак. Ја сам једини знао што ми управо не достаје. Нечувеним напрезањем и правим досеткама ја сам могао прикривати своје незнање. Од тих рђавих почетака остале су ми неке тегобе и нека збуњеност што ме је бацало у незгоду у много прилика у животу. Ја вам се овде не исповедам, вама моја исповест не треба, и ви не морате да је слушате. Само сам рад својим примером да објасним корист од давања деце у школу; и нарочито за мушкарце то је неминовна потреба.

Ја добро знам да је моја мајка, која је дуго време била моја једина учитељица, имала врло малу спрему. Лепо је, и доста правилно писала, и била је необично вешта у рачуну. Већи број данашњих жена ученица је од ње. Али се ја не жалим на оскудицу наставе, него жалим што нисам имао прилике познати се и свикнути с друговима. Ја знам младих људи које су учили њихови оцevi, веома спремни за тај посао, који су темељно знали све што се предаје у Колежу, који су

предавали добро, и који су ипак од свога ђака најпосле начинили непријатна лутка, автомата који је свакад лепо очешљан, лепо обучен и углађен, који хода по салону по свим правилима вештине, и свира у музици што му се затражи. И у такве деце наћи ћете све, само нећете наћи детета!

Кад ове мисли пишем, не могу да се уздржим да не помислим о *Емилу*. То је књига која вреди много по речитој дрскости неких прекора. Нема спора, она је засејала неке мисли и изазвала нека осећања. Али јој је општа мисао беспутна, апсурдна. Она замишља једнога човека који се одаје да образује једнога другог човека! Једнога човека, не заборавите; кад би се он одао да образује људе, ја бих га разумео одмах, и разумео бих Русоа што му се диви. То би био наставник. А оно није него само један кућевни учитељ. Прва му је погрешка што живи сам у заједници са својим ђаком. До душе, доћи ће и Софија при крају овога чудњачког васпитавања, и друга лица жива или која се чине да су жива, те ће од времена до времена проћи кроза живот ових наших самаца. Али тим не мање људско је друштво сведено за свакога од њих на једнога јединог човека, а то је страшна бесмислица. И шта је изишло? Из свих тих напора изишло је најпосле велико ништа. Емило је

један млад шмокљан поред свих стојичких речи, и једна незналица, поред свега свога углађе-нога говора.

Признајем, девојци је мање потребно него мушкарцу мешати се у вањски живот. Физичко кретање њој не треба у оноликој мери, у коликој мушкарцу. Њена је намена да своје старање и своју пажњу прибере на мали број створења. Она неће, као ми, бивати у пријатељству или непријатељству с гомилом. Многи философи и законодавци мислили су да, пошто њезина кућа некад треба да буде њезина васељена, њу и треба спремити за породички живот кроза сами породички живот. Ја мислим да се некад врло прегонило с оваком науком, па баш и кад бисмо претпоставили да је тако требало у старом друштву, путно је да се та наука измени у друштву новом.

Добро је да женска страна има мужа, или оца, или брата који се стара за њене потребе и пази на њену безбедност. Немајући невоље радити за надницу, или бранити своје интересе с људма од посла, она ће се бавити само о васпитању своје породице и о том да своју кућу учини пријатном. Такав је задатак подесан с њеним природним дарима; у извршењу тога, она налази толико исто среће колико је сама даје. Али се догађа да која нема ни пријатеља ни заштитника, а мора да

се брани од интереса супротних интересима њеним, да управља својим имањем, или да радом заслужује оно што јој треба за живљење своје и дечино. Баш и кад она није у оваким крајностима, него само врши своје дужности као супруга и као мајка, она се не одаје више с оном поузданошћу као некад. Породица бешаше апсолутна монархија, где је жена живела у потпуној покорности и поштовању; а данас је породица нека републичица, у којој жена има бар право савета и прекора. Она се већ не покорави везаних очију. И право је и потребно је да је она обавештена, и, дакле, да је школована. Између оне друштвене науке која жене затвара у хареме, и утопија неких и неких лакомислених жена које сањају да се претворе у људе, па тим да напусте своју милину а да не стеку нашу снагу, има доста места за жену развијену, паметну, осветљену, смерно вредну, добру саветницу, милу помоћницу, и снажну тешитељку. Она ће гледати свет из свога салона; али ће га видети и познати може бити онако исто као муж њезин. Добро је да је она, пре него што дође да живи и ради у свом салону, била у школи. Ја њу нећу пустити са свим, онако као брата њенога, јавној школи. Ја ћу задржати највећи део у управи њенога рада, њених мисли и осећања. Али ћу се јако радовати да она има, још из

рана, какве састанке са светом у школи која би била добро уређена, и добро управљана.

Међу услугама, које чини школа, једна је врло велика што она служи и као правило и као саветница за домаће васпитање. На тај начин она користи не само деци која у њу иду, него и оној која се васпитавају ван ње. Домаће је васпитање било непотпуније док није било других школа, као што су оне које су подигла верска удружења и приватна индустрија, без икаква слична плана, и без икака научнога проучавања и метода.

Врло је дакле потребно да држава сама отвара школе, да у њих призива по избор наставнике, да у својим саветима претресе наставне планове, и методе за предавање. Педагогија је наука која се може узети као практичка примена психологије и морала. Сви философи од Платона и Аристотела њом су се бавили. Рабеле, Монтењ, Лок, педагози су као год и Русо и Кондиљак.

Све што је истинито за васпитање мушкарца, подједнако је истинито и за васпитање девојака. Оне имају иста права као и мушкарци на благодети од државинога старања: то види сваки. А није мање извесно да и држава има исти таки интерес да су оне добро васпитане; и више интереса може бити, пошто

су оне, ма како било, прве учитељице деци својој.

Они који светују да се држава у то не меша, ослањају се на државну немоћ у послу женскога васпитања, и на неку особиту мисао коју имају о задатку женином. Али та државна немоћ, ако претпоставимо да је има, може долазити од рђаве уредбе наставних одбора, и од надзора школскога. Ја разумем да се држава показала под сумњом, како је у начелу искључила жене. Одиста нешто је преко реда да сами људи међу собом претресају свеситнице у женском васпитању. Па тамо се није ни претресало, у оно време, које ипак није било пре потопа, већ само да се огласи како нема места претресању. Један велики човек, кога многи сматрају као највећег међу људма, говораше да жене треба васпитати за задовољство и за службу у кући, а то је двојака поруга. Те све јереси већ су ишчезле. Али је за то требало доста времена. Право на улазак у основну школу изреком је признато тек године 1867, а право за ступање у школу средњу, 1880!

Данас има основних девојачких школа свуда, или готово свуда, и велик број средњих школа : Лицеја, или Колежа. То је непроцењено добро за оне матере које немају што треба па да би своје кћери васпитавале дома.

Ми то више не морамо доказивати ; доказ је очевидан и за породице и за јавне власти. Питање је само да се сазна што ми светујемо матерама довољно спремнима да се могу поуздати у се, или довољно богатима да могу имати учитељицу. Речју, пред нама је ово питање : домаће васпитање, кад га, и где га, може бити, је ли боље од васпитања јавнога? На то ја одговарам одмах : Водите своју кћер у школу !

Ко ће да буде учитељица ван школе? Мајка, или најмљена наставница? Ако то буде најмљена наставница, ја морам поновити све оно што је говорио Русо о спреми и врлинама без којих она не може бити. Она треба да је прва међу свим женама, треба да пристане да се сва ода васпитању ваше кћери за хиљаду и две ста динара. Ако ли је то мајка, морам признати да васпитање добија сто на сто у власти и пажњи. Али што ја велим васпитање? Ја ћу овога часа показати да мајка и кад своју кћер да у школу задржи себи васпитање. Она од наставнице у школи тражи само да њеном детету да знања ; а образовање, васпитање, друга је ствар. То је света старост која се не преноси на другога. Али мајка која нема ни најмљене учитељице, нити школе, није већ само васпитачица, него је и наставница. Зато је ја и морам упитати шта она зна? Она

је била може бити, пре десет, или петнаест година, кака слаба ученица, па је поборавила и оно што је била научила. Разумем да она све то може поново научити. Има доста воље, и то је већ нешто; а има и потпору од државе — што значи много. Али нека нас не варају празне речи. То материно школовање хоће да буде испрекидано, већином случајно, а ја питам што ће да изиђе из тога за васпитање кћери. Та млада мајка, која сама учи толико колико кћери предаје, хоће ли имати кад свршавати тај двоструки рад? Она има својих домаћичких дужности, има дужности и према друштву, према другом свету; а мора мислити и о свом мужу, јер она не може занемарити свога човека за то што има да васпитава своје дете. Ја се врло плашим да она после десет година такога свога рада не увиди да је спремила једну малу незналицу која није ни за што. Послушајте ову напомену, која се чини да не вреди ништа; увек ће нешто недостајати засебном васпитању, ма како оно било добро уређено: недостајаће му: редовност лекција и вежбања! Редовност је једна од најбољих урутака у васпитању, једно од најкориснијих његових завојевања. Бити готов свако јутро, у осам сата, кроз десет година, каква је то срећна тековина! Колико сам ја познавао жена, и милих и пошто-

ваних, и вредних и одважних, које су имале ту једину ману: никад нису могле бити готове? Оне раде све што треба да раде, али оне то не раде у згодне тренутке. Она четврт сата, што се мора очекивати, одузима сву милину њиховој болећивости за посао. Она чини да су њима сви послови тежи; оне раде много, а ураде много мање, него кад би имале ону светињу која се зове уредност, тачност.

Ја нећу ићи дотле да кажем за девојке, као и за мушкарце, да ће им васпитање увек бити крње, ако се не буде, великим делом, добијало у јавној школи. Али, остављајући матери предавање морала, и удружујући је од сата на сат у сваком раду и у сваком вежбању са кћерју, ја држим да је најбоља система послужити се школом, ако се само наблизу има добра школа, и да се треба толико о том старати као кад би човек сам самцит имао да врши ту велику службу.

Ја ово не пишем за жене из народа, или за ситне паланчанке, које не могу имати ни најмљене наставнице, нити времена да саме руководе васпитање своје деце. Ја говорим о имућним матерама, јер оне једине и потребују да се увере.

Жена богата не жури се да своју кћер пошље у школу; она би хтела да без ње остане што се може доцније, и што се може

краће. Она измишљава досетке да вара себе, и оне око себе. Она добро зна да нема оне подобности које има наставница, али она дубоко познаје нарав своје кћери; она ће се постарати о самој њој, место да је да се васпитава по општим методама које могу саме собом бити добре, али које нису подесне с нарављу, са својствима, и недостацима њене кћери. У том може бити доста и истине, ако се и меша доста обмане. На место те опште методе, која се не хоће за то „што моја кћи није дете као што су друга деца”, не узима се метода боља, него се уводи васпитање од дана до дана, које сваки час мења начело и правило, или које врло често нема ни начела ни правила, него се управља само по ћуди. Ако би се баш и могло тако радити првих година, то ће бити врло тешко кад настане средња настава. Мањ да је мајка каква жива енциклопедија, иначе она мора имати око себе стручне учитеље: за историју, за стил, за енглески језик, или за немачки, за цртање, и за музику. Толико је учитеља и у Колежу, у школи, али су они добро изабрани, после испита и утакмице, добро се надзиравају, стоје под централном управом, и задахнути су једном вољом која с висине упућује њихову наставу, и приморава их, самом њиховом коришћу, да се брину из све снаге за

солидност своје наставе, докле у лекцијама које се дају дома, они мисле само о оном што је њихова струка и журе се да приме свој хонорар по часовима. Они се покоравају мајци која то сматра за велики добитак. А боље би било да се и она малко штима, те да учитељ буде прави учитељ, па би сви од тога добили: најпре он, што би осећао своје достојанство и своју одговорност; па дете које би се покоравало једној научној методи, и, најпосле, мајка, која не би била остављена својим ћудима.

Овде се сретам с једним најкрупнијим питањем, које ми ваља на по се расправити: то је мешање државино у васпитавање; избор између лицеја, манастира, и курсова; избор, такође, између интерната и екстерната; део личнога материнога учешћа у свему што се тиче моралнога васпитавања. Ја држим да није добро да сама мајка руководи васпитавање; али у исто време верујем да би било жалосно, ако би она од њега дигла руке, ма то било и за један часак. Она треба свуд да буде и свуд да ради, премда свуда треба да прима од другога помоћи, савета и упута. Пре него бисмо проучили њезин лични задатак, дајте, ако је по вољи, да прегледамо, баш ње ради, ону потпору коју ће она наћи ван своје куће.

Француска данас има довољно и одличних школа. Туга нас је и помислити да смо били допустили да нас претеку многе државе; али смо ми од постања Републике толико напредовали да смо све празнине попунили. Одлуке наших великих скупштина које су наређивале да се свуда у близини деци отвори школа, биле су мртво слово читаво једно столеће, али су данас све извршене. Реформа од године 1833 дала нам је много школа; а реформа од 1885 дала нам је све школе које су нам требале.

И не само да имамо школу, већ ми данас имамо и кућу за школу. Општине нису више принуђене узимати под кирију какву страћару за школу, где би све зависило од ћуди газдине. Оне, готово све, имају своје зграде. Нико не може порицати велику корист оваке уредбе. Општини треба: судница, школа, и црква. Ја велим црква, не заборављајући да ми више немамо државне вере. Ми више немамо државне вере, и ја се тому радујем; али ми веру имамо, и ја се тому радујем још више!

Могло се рећи да су се општине и држава сувише пожуриле да набаве куће за школе. Време, вељаху многи, није удесно за то. Одиста, може и бити да се у неким местима с том ревношћу и претерало у школ-

ским трошковима. Али се ја тому не чудим. Свака општа мера, кад се извршује с неком журбом, има по неке незгоде у појединостима. Дати школама зграде, био је, у основу, рад добар, и требало га је урадити, па се и радovati треба што је урађен. У том послу неке су општине већ прегониле у трошењу око украса зграда. А за школе је допуштен луксуз само за здравље, за просторију, и за светлост. Сви други украси су излишни и чак беспутни. Зграде за средњу наставу досад нису још у такој милости. Многи колежи, па и лицеји смештени су у зградама врло неудесним. У Паризу, лицеји, који су грађени за седам или осам стотина ђака највише, имају их по хиљаду седам стотина. Подграђе Сент-Антоан, Берси, Белвиљ немају ни лицеја ни колежа за се. Породице које бораве око језера Сент-Фаржоа (Saint-Fargeau) имају по пет километара од лицеја Шарлемањина.

Ми смо имали једну дугачку неправду спровођу девојака да поправимо. Скупштина уставотворна, скупштина законодавна, и конвенција јасно су прогласиле да девојке имају иста права која и мушкарци. Не само да су женске школе обећане, него су оне и узаконене, само нису начињене. Таљеран, у свом дивном извештају (који је писао свештеник Дернод (Desrenaudes)) наговестио је мисао

да се девојке боље васпитавају дома него у школи, и да држава треба да остави мате-рама старање о образовању грађанака. Владе које су дошле за Републиком, и за које реч грађанка и све мисли које су се за ту реч везивале, беху нека сумња и бојазна, изјављивале су, једна за другом, да је васпитавање девојке посао веома нежан, а у исто време и врло важан, те за то се и не може ником другом ни поверити, осем матери, да управља њиме.

Од тога изиђе са свим природно да је свештенство под Рестаурацијом постало потпуни господар у том васпитању. Г. Гизот је у свом закону целу једну главу наменио девојачком школовању. Али скупштина, која се много старала за школовање, старала се не мање и за буџет. Она се уплаши од броја самих школа за мушкарце које је створила. Два милиона динара годишњега трошка на основне школе учинише јој се врло много. А школе за женску децу ту би суму још удвојиле. А да ли су ове школе баш биле преко потребне? Зар се не би могле поправити мешовите школе добрим надзором, и, поврх свега, зар се не би могло ослонити на матере? Оваки разлози претегоше разлоге Гизотове. Скупштина се ослони на матере, што донесе уштеде милион динара, и женска деца

још једном осташе без својих школа. Овде ћу казати да ја нисам противан школама мешовитим, само да се оне поверавају женама. Ми нисмо Турци; ми немамо харема у својим кућама, с тога и не видим потребе да се деца мушка и женска држе одвојено чак до осамнаесте или двадесете године. Ја чак држим да мушкарац до своје десете године само може бити на добитку ако се налази под управом паметне жене. Синови наших краљева остајали су под женском управом до своје седме године. То је за то што су се они врло брзо развијали. Они су бивали пунолетни у четрнаест година! Ми други који смо пунолетни тек у двадесет првој, проћи ћемо врло добро ако будемо под управом учитељица до десет својих година; боље ћемо бити гледани у детињим болестима, и боље спремљени за живот овакав какав је. Ако се не варам, школа Монж тако и ради. Њени се ђаци накнађују, кад се ослободе овога првога периода; они се онда одају ревно на сва вежбања која крепе тело и вољу. Понављам дакле да нисам противан, с неким и неким угодбама, мешовитим школама; али тим не мање сматрам као преку потребу и отварање нарочитих школа за женску децу; јер, најпосле, пријатељи моји, човек не остаје до века у својој десетој години! Тек године 1867,

за министарства Диријева, општине које имају више од пет стотина становника, бише обвезане да отворе и женску школу. Ја онда бејах сенски посланик у скупштини, и помагах што могох више да се тај закон прими.

То бејаше добро за основну наставу; али није ништа урађено за средњу девојачку наставу. Г. Дирије је мислио и о њој, и ми ћемо мало час видети што је он смислио. И ми смо о њој мислили и захтевали смо је без престанка. Ми смо наишли на двојаку сметњу, да и не говорим о буџету који је вечита сметња свакој новој установи.

Прва сметња нам је долазила од оних који су говорили: „Наши стари били су у том врло паметни, јер нису тражили да им жене читају, него да лепо живе, и да својом иглом, својим концем и напрском спремају дарове својим кћерима.“

Ми смо се смејали оваком говору, а смејали су му се и наши противници. Они су гласно говорили: „жена треба да је обавештена о свачем“. Међу тим да не буде преучена, јер су они стрепили за мир у кући, ако би жена била толико школована да би се могла пустити у разговор с њима о неком питању из књижевности или из философије. То су они исти људи који хоће веру за жене, не зато што је вера добра по себи (они не

верују ништа), или за срећу жена (о којима се они не старају), него за сигурност мужевљу, што је њима главно. С њима нам је било лакше, јер оно учење које се још не може да призна у свој својој опоритости слабо се може и да брани.

Друга сметња била нам је тежа. Она је долазила од свештенства које, и ако се одрекло жена, сматраше њих као своје наследство. Васпитање је њему увек било оно чиме хоће да влада. Пре Револуције готово само оно испуњаваше све колеже и све универзитете. Бивало је бојева међу конгрегацијама и световним свештеницима; али, осем медицине, сви професори, или готово сви, беху људи свештенога реда. Кад Бунапарта основа универзитет; он хоћаше да му буде католички и светован; и прва угодба да се ово добије, бејаше да наставно особље буде католичко и световно.

Нећу рећи да је он нашао католика колико их је хтео. Он се задовољавао онима који су се звали политички католици, који не верују ништа или верују чешто врло мало, али који живе и беседе као и да верују. За световне пак који би хтели предавати било је са свим другојаче. То је сој који се не може наћи и набавити у часу. Лаканал је мислио да може створити професора кроз неколико месеца. Бунапарта се у том преварио

као и он. Много му је лашње било тако брзо стварати ђенерале.

Револуција је расула конгрегације, и протерала свештенике. Многе је и побила. Највише њих било се прикрило или стругнуло преко границе. Сви се ови јавише чим гоњење пре-ста. Закони о прогонству још су важили. Они се нису вршили, или су се вршили овде онде. Школе све беху затворене за време Терора; деца су се учила како су могла. Бунапарти, кад установи универзитет, највећа оскудица беху световни наставници. Он узе старе свештенике више по невољи него по избору. Узе их, јер само њих и имаше при руци. Они му беху погодни као људи без жена, као озбиљни и послушни; његов би идеал био скуп наставника световњака, али уређених онако како су уређени манастири, озбиљних као духовници, и који се не би женили.

Универзитет је трзан час на једну страну час на другу и уредбама и наставничким особљем, које је готово све било састављено од старих раскалуђерених калуђера, или од старих рашчињених свештеника. Често се каже да су Лицеји за време Царства били касарне, а Колежи за Рестаурације семинарије. Али не треба заборавити да су у тим касарнама предавали они који су остали још од старога краљевства.

Кад Рестаурација позва свештенство да управља университетом, оно измени само управно особље, а особље наставно било је и пре састављено од свештеника.

Неки од ових професора узеше наново на се свештенички чин, чим видеше да то могу учинити а да се не боје глави својој; а други, као што бејаше Дону и Ларомигијер, осташе у свету, сачувавши од свога старога чина нежењеност, и озбиљност одеда и навика. Професори за доба Рестаурације образовали су се по том примеру; они су узимани колико из реда свештеничког толико и из нормалне школе, која онда бејаше нова и под сумњом. Чак и они између њих који не беху свештеници, личили су више на каквога оратора-проповедника¹ него на световњака. У Колежу Ванском ми смо имали међу осморицом професора петорицу свештеника, па и сами професори световњаци беху више свештеници него световни људи. Васпитавање мушкараца већином се измаче из руку свештеника после 1830 године. Они нису били искључени, него су само удаљавани. У високом савету за наставу већ није било ни владика, нити игумана. Свештеници су мало по мало ишчеза-

¹ Проповедник - Оратор из онога реда који је основан у Италији 1548, а у Француску уведен 1611. Превосћ.

вали из Управе и из наставе, и ако није било правога прочишћавања (управо изгоњења). Ја сам само две године био професор у Колежу. У Каену, где сам започео служити, бејаше ми старешина свештено лице, Абат Данило, који је доцније био ректор, члан краљевскога савета, и владика. У Версаљу, куда сам доцније премештен, били су, по спољашности, све сами световњаци; али је један од наших другова у младости био свештеник. То се казивало шапатом, додајући да је он то већ заборавио. Један мој учитељ у нормалној школи, г. Маблен, био је Абат Мабелини. И он је такође био заборавио много штошта. Свештенство се борило колико је могло против университета који већ беше постао светован. Није могло оборити начела, јер је начело било уписано у Уставу. Оно доказиваше да Држава не треба да даје наставу, једно што она, настављајући сама, уништава слободну наставу, а друго што она, не имајући својега утврђенога учења, може предавати само скептицизам — неверовање. Ова је борба трајала за све време Луји-Филипове владе. Универзитет је побеђивао у скупу, а појединце је трпео и поразе. Свештенство се узалуд трудило да добије један универзитет за себе помоћу својих семинарија. Побеђено на овој страни, оно основа слободне колеже, који се не могаху мерити ути-

цајем и успехом са службеном наставом. Ну њему беху остала деца женска, а то је довољно. Макар да је овде онде био по који световни пансионат, опет се може казати да је сва настава женске деце била под влашћу свештеничком. Свештенство држаше друштво помоћу жена, које стварају нарави.

Манастира је било свуда, а у свим манастирима било је школа, и уз многе од ових школâ били су још и интернати (то јест, школе где ученице и бораве).

Борба је била жестока између свештенства које је желело одржати ову драгоцену клијентелу, и университета, који је рад био отети му је. Свештенство је имало двојаку добит у основној настави: прво, оно имађаше своје школе, а друго — имађаше школе комуналне, где год је општински одбор хтео да прими учитељицу, манастирску питомицу. Свак се борио својим оружјем: свештенство проповедањем, а Университет законом и управом. Университет је доказивао да ученице манастирске (конгрегацискиње) немају подобности за учитељице; он је тражио степене и сведочанства. Конгрегацискиње устукнуше пред испитима! Пријатељи универзитетски кликнуше од радости. Али, одговараху конгрегације, не бежимо ми од испита са свога незнања, него за то што је једној учитељици

тешко доћи и сести да је испитују и оцењују као какву ученицу. — Лепо! одговори им се, учитељице које су већ у служби, нека остану и даље; а испите нека полажу оне које тек траже учитељство. С њима ће се поступати као са световним лицима. — Није тако, одговори се с противне стране, јер ће световнима и суђаје бити лица световна, то јест, они што припадају универзитету. С тога се јави искање две ствари: мешовити испитни одбори, који ипак беху пуни незгода макар се како састављали, и сведочанства од игуманија, која би замењивала државну контролу.

Свештенство је једну за другом губило све стади у основној настави: најпре та сведочанства манастирска, која бише укинута; па онда мешовите испитне одборе, који су трајали неко време за школске степене, али никад за сведочанства ради основне наставе, и, најпосле, ону корист коју су имале учитељице после извеснога времена службе. Законодавац је отишао још даље: он је уништио право које су дотле имале општине да могу узимати учитељице или васпитане у манастирима, или у световним школама. И тако конгрегационице бише са свим изагнане из јавних школа. У колико су придлазиле нове да их замене, у толико су оне из школа удаљаване. Кроз две године не оста у школи ни једна.

Конгрегацијама сад оста само да се боре својом рођеном снагом, то јест, са свим приватним школама против бесплатних школа државних.

То је исто било и у средњој настави. Али ако овде не беше никакве разлике у законима, бејаше их две врло важне у самим делима.

Прво : Университет, до године 1880, није ни имао средњих школа за девојке. А друго: девојке које су тражиле средње школовање припадале су имућном грађанском реду и могле су плаћати. Те тако ту није било, као при основној настави, оне сметње коју чини бесплатност уређена Државом. Пансионата, у којима су девојке добијале потпуну наставу до своје седамнаесте или осамнаесте године, бејаше много и врло напредних.

О пансионатима се, у противничком стану, говорило с неким презирањем. То је само, говорило се, основна настава, нешто мало појачана, са доста вештина за задовољство, са музиком, цртањем, и играњем. Ове критике нису имале основа. Велике конгрегације, међу којима ваља на првом месту поменути Конгрегацију Светога Срца, имале су прекрасне школе за књижевност и за историју. Тамо се при мало васпитање са свим потпуно. Главни прекор могао би им се учинити да нису биле приступне танким кесама.

Ја сам казао да пре установљења лицеја, манастири нису имали супарника за средњу наставу, осем неколико пансионата, које су држали световњаци, за мали број врло богате деце. Међу тим се и Држава упе. Она уреди предавања, која није управљала сама, али која је заштићавала и потпомагала од сваке руке. У том јој је предњачила засебна индустрија; Г. Дирије прихвати ту установу, препоручи је, даде јој стан (бар у Паризу), и за свога министровања придаваше јој доста велику важност. Та предавања трају и данас, премда им је отварање лицеја и колежа за девојке са свим природно знатно наудило.

Ова предавања нису школе. Ово нису ни предавања онака каква су на факултетима, где професор сам говори. Она немају општега програма, него сваки завод саставља свој програм како зна, према подобности наставника или према захтеву породица.

Има седамнаест предавања у Паризу; а у Блоу их је четири. Она немају сваки дан часова, као што имају школе; већина их је недељна. Слушаоци се уписују за једно или два предавања: права слобода! Готово свуда професор даје ученицама предмете проучавања за лекцију која долази, па их, после осам дана, пропитује о оном што су схватиле. Ја велим пропитује, а бојим се да та реч није сувише

свечана за неколика питања помешана с објашњењима. Професор даје и задатке па их после и исправља јавно. Мајке су свакад ту; то је једна особина овога учења. Оне бележе, оне се уче, као год и кћери њихове. Оне ће њих упућивати по напоменама професоровим у спремању лекције која долази. Оне су прави наставници; професор је само директор учења. А могло би се још рећи да је професор прави наставник коме матере служе као понављачи (репетитори). Дакле излази да је овде врло много слободе, можда и колико не би требало, и свагдашња припомоћ од матера: две ствари — обе прекрасне. Једна лекција на недељу врло је мало. То изгледа као опште правило, али нема правила без изузетка, а ми смо овде с овим предавањима у земљи изузетака. Таквих је предавања било у педесет наших вароши пре рата. Нека су доцније ишчезла. Париска предавања држе се у згради која је уза Сорбону. Њима је управљао Г. Милне Едвард, и онај добри Емило Егжер, који бејаше велики педант, а имаше толико духа и толико знања и поузданог и свестраног. Данас њима управља мој пријатељ Емило Левасер, о коме не могу сит ни да искажем, колико је велики учитељ у том малом универзитету. Ја верујем да он ту чини велико добро. Имена настав-

ника не дају ми о том сумњати. Како је дакле могло бити да се с њима, некад, води онако жесток рат, у место да им је помагано, а и данас се води против њих тајна опозиција? Ја бих желео да се дела, као и људи, потпомажу међу собом. Добро је свакад добро, макар га чија рука створила....

ПРОГРАМИ

Световне школе вишега реда и од праве вредности беху тако малобројне, и стајаху тако скупо, да се нису могле рачунати као опште васпитаонице. То се исто могло рећи и о добрим верским школама. Обични манастири давали су наставу врло различиту, према свом реду, и према местима где су, и нису ишли даље од основних знања. Може се рећи да су девојке добијале тек основну наставу, и та је зависила од случаја приватне индустрије. Кад је која мајка хтела дати својој кћери странија знања, она ју је водила на предавања која је основао, развио или храбрио г. Дирије. Тих предавања било је у малом броју наших градова; она нису била уређена по једном утврђеном плану, него су се уређивала готово случајно, по ћудљивој жељи породица, или по нарочитим подобностима предавача; њих нико није надгледао; она су давала ретке лекције, нека једва по једну лекцију на недељу; она су претпостављала педагошку спрему у матере

и њено настојавање. Оне мајке које су имале много деце, или су имале посла изван своје куће, или које су саме мало школоване, нису могле из ових предавања извући никакве користи, и морале су се обраћати или манастиру или школи основној. У таким приликама, могло се с правом рећи да средње наставе за девојке није било у Француској.

Г. Камило Сеј родом је Елсашанин, који је у Страсбургу темељно изучио права, и који је, пошто је привремено вршио дужност главнога секретара у министарству унутрашњих послова у опсади, Париза, за учињене услуге, нарочито за оне страшнога дана 31 октобра 1870, био награђен звањем потпрефекта у Сентденису. То није никакво велико место ; али њега траже многи што је близу Париза, а онда, нарочито се ишло на то да се околини париској поврати живот и физички и морални. Он је тада имао око тридесет година. Желео је, и по свом укусу за правне студије, и по независности свога духа, да буде посланик. Стекао је љубав и поштовање својих суграђана ; као кандидат, у истом округу, он нађе топлих пријатеља и, после велике борбе, би изабран. Може бити да и ја сам нисам био без учешћа у његову успеху, јер сам за Царства у том истом округу бивао посланик. Дошавши у Скупштину, Г. Камило Сеј се показа

онакав какав је био свакад, човек усталац и који све темељно проучава. Вредноће имају наши посланици, али су им знања често површна. А ово бејаше један правник са свим темељан. Припадао је умереној левици, и ту одмах стече, да не речем сјаја, јер тога није тражио, него озбиљнога уважења. Злочесто стање у ком животараше од револуције 89 девојачка настава, бејаше од двадесет година, најмилији задатак сваке наше опозиције. Ми смо се о том жалили и у Скупштини и у књигама; ми смо имали састанке, он је на њих долазио с нама заједно. Он се ухвати за то питање; он га претресе, он проучи оно што се ради у суседним државама и, једнога лепога дана, он бејаше готов поднети Скупштини пројекат потпунога закона, који установљава за девојке средњу наставу не онаку као и за мушкарце већ еквивалентну с њом. То је било године 1878. Покушај тај чињаше се сувише дрзак. У опште се мислило да се то иде далеко, да такав закон тражи врло много труда и врло много новаца. У осталом том послу се није давало више важности него једној интерпелацији, која може да обори једнога министра, или каквој ситници из закона изборнога. Али се једногласно признавало да се нешто мора радити, и да, кад се једном то питање постави, не може се на њега одговорити одбијањем, јер би то било

одрицање једне дужности. Састављена би једна комисија, и он јој беше извештац; његов извештај бејаше са свим научни извештај, исцрпан и доказан. Ту је било великих сметња, и великих отежавања. Износила су се породична права, као да Држава има права и дужности само за мушкарце. Најпосле закон би издан, и готов да ступи у живот 1880. Он се обично зове *Закон Камила Сеја*, што и јесте са свим право. Његов творац њега не напусти ни пошто га је створио и дао свету. Он мотри на сваки његов развитак, као да би сам био велики старешина овога новог Университета. Он основа један часопис: *Преглед девојачких школа*; а написао је и више књига. Данас је државни саветник. Узет је у управни савет девојачких Лицеја у Паризу. Он је однео победу више пута у сукобима с Университетом. Он црпе сву своју власт из услуга које без престанка чини, и из свога права што је основалац. Још ћу овде, узгред, казати да је он синовац великог професора Ђермана Сеја, који је једна наша слава у сувременој медицинској науци.

Закон је тај почео важити нема више од десет година, и ми већ имамо двадесет и седам Лицеја, и двадесет и шест Колежа, који скупа имађаху, у новембру 1888, шест хиљада, сто тридесет и четири ученице. Најпре су се

морали узимати људи за професоре; али од краја године 1888, жене су већ могле дати за Лицеје и Колеже наставно особље од седам стотина двадесет и три наставнице разнога реда. Одбијајући од тога броја сто четири учитељице цртања, гимнастике, женског рада, и певања, остаје шест стотина деветнаест женских које врше дужности професорске, директорске, и надзорничке. Једна школа у Севресу за спрему оваких наставница ради већ у најбољем јеку.

То нас је стало јаким сума: 11,666.666 динара државне потпоре 1884; 10 милиона, исте године, колико износи деоница градова и департамената; 10,987.612 динара за 1885, и то је половина од Државе, а половина од градова; 4,400.000 динара за париске женске Лицеје. Све скупа износи некаквих 37,054.278 динара. То је само почетак, јер ми не можемо никако остати на двадесет и седам Лицеја и двадесет и шест Колежа. Толике вароши већ наваљују или да траже по који Колеж, или свој Колеж да претворе у Лицеј.

Прва варош, која је стекла Лицеј за девојке, јесте Монпелијер; друга је — Руан; Лион долази тек на пето место; Париз на шеснаесто, с Фенелоновим Лицејем. После тога Париз је основао друга два Лицеја: Лицеј Расинов и Лицеј Молијеров. Ова имена узета су

за Лицеје и за Колеже да се обележи ступањ нових школа. Оне, без разговора, припадају средњој настави. Речи имају свој утицај на судбину ствари. Ми називамо средњим школама за девојке Лицеје или Колеже; катедре у њима заузимају женске од којих је велики број стекао универзитетске ступње, оне исте које имају и људи, добијене пред истим судијама и после истоветних испита, као што су: Башлијери, Лисансије *ès lettres*, и Лисансије *ès sciences*. Чак су створена два реда тих супленткиња: супленткиње у науци, и супленткиње у књижевности. Не знам да ли ће се створити и женски називи за ове нове степенарке, а врло лако и то може бити. Већ се говори: Докторица, репетиторица. Може бити да ће се рећи и Башлијерица. Провизор и професор теже се могу преокренути на женски облик. Ја много не марим за ову сличност имена. Бар бих се чувао од њих у нарочитим стицајима. Та слична имена као да хоће да означе и истоветност наставе, а то је озбиљна неприлика. Још кад је Наполеон основао школу Сенденишку, он је дао право да учитељке могу носити орден почасне легије. Хајде и нека то буде са сребрним крстом, или са крстом златним који се носи на прсима; то није ружно, и чак пријатно дира. Али лента око врата, или велика лента преко рамена нешто је са

свим необично. Та је велика лента смешна и кад је носе људи у грађанском оделу. Орден који о њој виси, по начелу, треба да пада на балчак од мача. Судије, и владике, које имају тај орден, не носе га преко рамена. А настојница Сенденишка га носи. И сиромах је орден одиста на чуду кад пада на сукњу, место балчака. Треба се увек чувати од онога што би се могло узети као сојтарија. Моја је прва жеља, улазећи у који Лицеј за девојке, пошто се он већ зове Лицеј, да могу рећи да он никако не личи на Лицеј за мушкарце. Кад је основан онај Лицеј у Монпелијеру, који је био први, и који даје углед другима, онда се озбиљно претресало по новинама питање о униформи. Тада сам био у великом страху да се ученице не обуку у какво особито одело, а наставницама да не пропишу какве четвртасте капе!

Учење није подељено на осам година, поврх којих би још долазила по једна година за реторику, за философију, и за стручну математику: то је срећа. У тим школама има две деонице: деоница нижа од три године, и деоница виша која траје две. Ја не рачунам онај течај од године дана за девојке које се спремају за учитељице, или за школу у Севресу. Угађало се да нижа деоница траје од дванаесте године до петнаесте, а деоница

старија од петнаесте до седамнаесте. Претпостављало се да ће деца најпре свршити основну школу, и да ће за тим ући у Лицеј кроз један разред кога програм нешто малко подсећа на пети разред мушког Лицеја. Али се опазило у пракци да је много боље не цепати на две поле васпитавање једнога истог детета предајући га до дванаесте године основној школи. Додати су Лицејима и Колежима основни разреди тако да се цело васпитање данас врши у једном истом духу, и под једном истом управом. То су одиста разреди основни, али они сами собом не би били довољни као основне школе. То су припреме за средњу наставу. Та је мисао тако исправна, да је у једно исто време сваком пала на ум; и само једини Лицеј у Огзери (Auxerre) нема тих основних разреда. Још поздравом не знам да ли их и сад нема, или да ли није готов усвојити их.

Уђимо сада, ако милујете, у разред где се почиње средња настава, то јест, у прву годину прве деонице. Да су ово назвали петим разредом, ја бих био веома задовољан. Први, други, трећи, и т. д., назвања су и јасна и проста, и ту нема ништа педанско, нити универзитетско. Ученица има дванаест година. Ево програма и, боље рећи, ево разних програмâ које она треба да испуни.

Најпре иде програм из језика францускога и из књижевности, пет часова на недељу.

Ево његове садржине, њу нема свак пред очима; за то ће сваком бити драго знати је:

»Читање на глас, објашњавано и тумачено на часу (стихови и проза).

»Рецитовање француских писаца.

»Француска граматика, гласови, речи, делови говора.

»Вежбања усмена и писмена у језику и у правопису француском. — Граматичке анализе. Диктовање разних поучних предмета.

»Основно вежбање у речима и постајање речи. — Именице постале од прилога и од глагола; прилози постали од именица, од глагола, и т. д.; глаголи постали од именица и од придева, и т. д. — Проучавање неких предлога и наставака. — Да се нађу речи постале и речи састављене с глаголом, с простом именицом, и да се сложе у кратке реченице, итд.; примери од сродних речи, и т. д.

»Писмени састави онога што је испричано на часу, и што су ученице најпре усмено пропратиле.“

За овим иде списак писаца и књига, у ком сам опазио ово: »Појмови из историје књижевности о писцима који су проучавани.“

Баш бих волео да кажем шта мислим о овим предлозима и наставцима, о овом срод-

ству речи, о овим прилозима посталима од глагола и од именица. Ја бих хтео: да је сав програм читање, диктовање, по која прича, испричана најпре усмено, па за тим писмено. Само да оно што се проучава буде добро изабрано, и ја бих био врло задовољан и ученицом од дванаест година и њеном наставницом. Али ја јамачно, говорећи тако, само показујем своје незнање. За то нека иду и предлози и наставци, и речи постале, и речи сложене. Тек ја не могу не казати да је овај програм претоварен за пет часова. Предлози ће потрошити добар део времена, тако да ће остати врло мало за читање и диктовање, што је целом послу темељ, по мом мишљењу. Али хајде да видимо и друге програме, јер ти њих имаш доста, драго моје дете!

Нема програма за морал, јер се морал не предаје ни прве ни друге године. Држи се да деца не могу схватити ту наставу пре дванаесте године. Пођимо даље!

Ево програма из историје који обухвата народну историју, и кратке појмове из историје опште. То је много, пошто је ту све. Програм је развијен до ситница. Он има тридесет и седам параграфа, од Старих Гала до пада Цариграда под Турке. Гали, Франци, Араби, Шпањолци, Немачка и Италија, Карло Велики, покоренење Енглеске, Крсташки ратови,

Јерусалимско краљевство, живот Јованке од Арка, и све то хоће се за годину дана да сабије у мале мозгове са појединостима о језику, књижевности, уметностима, и наравима. Сад још треба географија, тропски ветрови, плима и осека, земљини обрти, реке и језера, планине, људске расе, животиње, знатније биљке, имена држава са њиховим престоницама и главним трговачким пристаништима.

Обичајно право остављено је за последњу годину учења. А ми имамо у дванаест година, нешто мало рачунице. Најпре четири основне радње. Каже нам се да ће се деоба показивати само практички, што ће рећи да ће нам философију показати само за три правила. После ћемо проучити обичне разломке, десетичне бројеве, и метарску систему, и с тим ћемо се за ову годину одужити према рачуници. Показаће нам се мало и геометрије, али је то тако мало да не вреди о њој говорити.

Нема Физике, нема ни Хемије, па ни Зоологије, ни Ботанике.

Од живих језика предају се само немачки и енглески. О италијанском и шпањолском нема ни помена. За тим долази цртање, два часа на недељу и, мислим, шивење и вез, за које не видим оделитога програма. То је јамачно моја грешка. Мора да сам га превидео, а њега ће морати негде бити. Мислим да је довољно

израђена работа за девојчице од дванаест година. Треба ту потрчати да се доспе до краја. Историја ће ту бити у штети, а у штети ће бити и друго све. Философе у историји особито варају опште мисли; а децу, жене, и људе живе уобразиље заносе појединости и причице. Причице, анегдоте, јесу месо и крв историји; оно што је опште само је историји костур. Ви кљукате много штошта у памћење својих ученица; ништа од тога неће остати, јер оне ништа од тога не милују. Ви нисте разумели два главна правила у васпитању, а то су: да се образује укус, и да се даду методе. Ви градите од нас педанте, ја се врло плашим, а ми треба да будемо људи писмени. Ви не обрађујете наше миле особине, нити развијате дар наш. Ви само кљукате, кљукате и кљукате; држећи се оне методе по којој се васпитавају мушкарци. Бар за њих ви се изговарате да хоћете да начините од њих речнике: намера глупа, али је тек намера. А жене, драги пријатељи, ако их будете васпитавали онако као мушкарце, онда ћете спречити да не буду жене. Истина у вашим програмима овде онде помиње се и књижевност; али су свуда предлози и наставци. А верујте оне неће заборавити ни једнога од ваших граматичких термина. Оне ће њих знати на изуст; оне ће бити претоварене њима, али

тим неће учинити ништа, јер се тим никад и не може учинити ништа. Књижевност, која није тако велика формалискиња, у њих ће зависити од прости њихове среће.

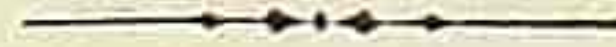
И упамтите да сам вам све ово говорио о ученици од дванаест година; а идући даље, ја бих нашао других чудеса: обавештавања о индустрији; историју о трговачким уговорима; напредовања демократских идеја: «Испричајте ми, госпођице, и објасните ми напредовање демократских идеја.» Она ће нам још казати историју о Реформацији, показаће нам како се католичанство предругојачило после протестанства. Она ће научити обичајно право, геометрију у простору, магнетизам, електрицитет и оптику; и све ситнице из физиологије животиња и биља; историју уметности, домаћу економију (е, ову поздрављам из свега грла свога), кување, и то врло мало. У Енглеској младе мисе (девојке) кувају недељом пошто сврше лекције. У Француској су за старога доба потоње херцегинје кувале редом, као што то можете видети из интересних Мемоара кнегиње од Лиње, које је штампао Луцијен Переј.

А шта на све то вели Ј. Мануело? Ко је тај Мануело и шта ће сад он овде? Е! то је Јевђеније Мануело, Мануело поета којег ви добро познајете, и од кога знате на памет Ха-

љину, Мајку, Дете, Голубове Републичке, и толике друге стихове који су сви такви као да су ради ваше сласти написани. Тај велики поета у исто време је главни инспектор универзитета и, као такав, има важан задатак да председава у испитној комисији за наставу из књижевности у девојачким лицејима. «Наше кандидаткиње, вели он, много боље одговарају на питања из језика и граматике него из књижевности и критике.... То је зато што средња девојачка настава, до данас, својим жилама тоне у основној настави, где, као што се зна, граматичка знања увек заузимају велико место, наравно на корист језику и правопису и, све да кажемо, на корист речи; али уједно врло често на штету књижевнога осећања и самих ствари.... Остаје се при спољашњем облику језика и при одељу мисли, а не прозре се довољно унутра да се позна какво живо тело покрива та хаљина, и колико су форма и садржина, у најсавршенијим делима, спојене и нераздељиве.» И даље: «Идеје су одвећ често апсолутне, а не личне; оно што се утврђује нема доказа; у вежбањима где су ред, поступност, једноставност у развијању од највеће потребе, сретате непрекидна одступања, праве странпутице, које као да се и не опажају да су странпутице.... Оне имају пре утиске него науке; оне осећају добро, а

суде непотпуно; појединости њима боље падају у очи него укупност: то је као нека особита кратковидост. У философији, оне брзо губе корак.»

Да, одиста, има и програм из философије, или барем програм за морал, придодат свима овим програмима. То је једини о ком ја нисам говорио, за то што хоћу о њему да говорим на по се. Тај програм ће ми дати прилику да се повратим на оно што је најважније у настави, то јест, на васпитање.

М О Р А Л

Њему је двадесет и две године, он је свршио Нормалну Школу. Добио је ступањ *агреже*¹ философије. Шаљу га за професора у неки Колеж у унутрашњости. Јуче ђак — данас наставник. Сви смо прошли кроз то.

Кроза своје три године у Нормалној Школи, он је имао два учитеља философије. Један је био професор праве философије, а други му је предавао историју философије; али ја вама казујем једну исту наставу само у два различна облика. Професор историје узима системе једну за другом да их пореди са својом системом, и то је управо његова философија коју предаје.

Ми смо, у своје време, имали једнога професора. То бејаше Виктор Кузен. Он се звао Адолфо Гарније у првој години, Дамирон у години другој, и Виктор Кузен у трећој. Али како су Гарније и Дамирон предавали Кузена ја зато и велим да је Кузен био једини професор.

¹ Као у нас супленат професорски на Великој Школи.
Превођ.

Не треба тако да буде данас. Ја не знам ко би могао бити Кузен. Ми имамо доста великих професора, а нема ни једнога који би могао бити професор свима другима, и који би, сјајем свога дара и своје духовне надмоћности, остао њихов учитељ. Два професора у Нормалној Школи именовано је Университет; али Университет је час университет Диријев а час университет Феријев. Један даје превагу у питањима философским Равесону, а други Жанету. Наша два професора могли су бити постављени под разним консулима. Ту се човек може кладити са сто за један да они немају једну и исту методу.

Философија је била нешто са свим ново у време Кузеново; наравно није било ништа ново у историји и у свету, него у новој Француској, која је излазила из Француске Револуције. Ко не зна историју Г. Роаје - Колара, постављенога за професора философије у Сорбони, што је, кажу, прва катедра у свету? Овај човек шетајући се једном обалом сенском нађе у једном дућану књигу Томе Рејда, купи је, однесе дома, и узе је разгледати на доколици. Књига му омиле као јеванђеље и он поста њен апостол кроз петнаест дана. Кузен у то доба бејаше професор реторике у Бурбону или у Хенрику IV. Кад га поставише за професора философије, он је знао само

Роаје-Колара, то јест, Тому Рејда и духовита предавања свога колеге Ларомигијера. Кузен пређе од Рејда Дувалду Стеварту и другим Шотландским философима; он је, кроз две године, пронашао школе немачке, нашао је Канта, Шелинга, и Јакобија. Нити је ко о том мислио, нити се о том старао онамо за Рајном. Кузен је предавао Немце као и што је предавао Шотланце, и он пронађе, тако гредом, да пре њих свих, има и један Француз на име Декарто, и други Француз који се као грађанин броји у Немце, а именован се зове Лајбниц. Па онда далеко иза Декарта, пењући се чак на изворе грчкој и латинској цивилизацији, он нађе Платона, кога после никад није ни остављао. Он се сам називао еклектиком, зато што је тако пролазио све школе једну иза друге. Ја мислим да се он у суштини враћао ка Декарту, као најмудријему, и да је марљиво читајући његове списе, црпао суштину својој малој књизи која се зове : *Истина, Лепота, и Доброта*, и која садржи сву философију. Он је кроза све школе пролазио својом незаситном радозналошћу; али је имао у *Истини, Лепоти, и Доброти* свој најсветији део. Он је у то веровао, а друго је све тек гледао и дивио му се. Он је оставио својој школи да се држи суштине тога, и да то шири као наук његов.

А шта је та његова школа? То није била школа као школа Платонова, куда су се збирали млади људи да се наслушају Платонове речитости, и где су се држали о сили његове науке, без икаквих других веза између учитеља и ђака. Кузен је имао глас и важност као човек необично даровит, а уз то је имао и власт коју даје највиша стада у Управној служби. Он је имао све што се имати може. Он је у једно исто време био и идол својих ђака и њихов суверен. У целом Универзитету предавало се оно што је он називао својом науком, то јест, науком његове мале књижице, и онога који би се од ње удаљио, он би сматрао као што су некад сматрани јеретици у богословским школама. Такав не би био спаљен, али би зацело био анатемисан и протеран.

У та, дакле, стара времена била је једна државна философија којој је Кузен написао Библију. Али се јато расу после његове смрти. Сваки је теглио на своју страну. Што млађи учитељи беху умови оригиналнији и јачи, то се разлике лакше објашњавају. Они нису доспели да оснују школе. То су све војводе без војника, али су зацело војводе.

Почнимо Нормалном Школом. Сваки од двојице учитеља који се у њој налазе, војвода је за себе, и има свој наук за се, што

чини да ученик има два војводе, и два наука. Ако је ученик Парижанин, онда је и онај професор кога је он слушао у Лицеју, зацело војвода за се. И тако колико је таквих школа. толико је и тих војвода. Сада нашем младом ученику Школе Нормалне остаје да бира за којим ће поћи.

А и што би бирао? Већ четири године има како је проучавање философије његова главна студија. Он зна старе школе; зна школе нове; он држи да је већ и сам доспео да може бити војвода. И за то он неће да предаје наук, или доктрину Жанетову, Левескову, Нурисонову, Вадингтонову својим ђацима, него ће им предавати доктрину своју.

Хтео бих да сам једном главни надзорник свих Лицеја у Француској. Ја бих у њима јамачно нашао неку сличност, јер сви имају један програм, претресен и прописан од вишега савета. Али је то програм питања, а није програм решавања. Сви ће философи говорити о Богу, и говориће о њему на истом месту, али ће сваки говорити о њему на свој начин. Ја не верујем да има и један безбожник међу нашим наставницима, и уверен сам, ако би се и један десио, да би њега главни надзорници нашли и учинили да сиђе с катедре; али ван извесних грубих одрицања, има системâ бескрајних разлика које не може да умотри служ-

бена контрола. Био би врло дрзак онај који би узео на се да изложи философску наставу Университета. Готово сви наставници мисле да су позвани да буду шефови школа, или апостоли једне школе. Ниједан се не сматра као радник ком је просто поверено да предаје младим, који су готово још деца, врло мали број догма, које је већина мудрих умова примила, и на којима се темеље наши закони. Ова је служба врло важна, и врло поштована. То је нека врста апостолства, као год и што је служба проповедничка. Она се може, и мора допунити читањем неких изврсних списа, и добрим лекцијама из психологије и логике. Мени се чини да би наставник, који би се пео више од овога, сам себе смањивао, јер за речи једнога шефа школе, ваљају други слушаоци а не ови од 16 година који су у Лицејима, и слобода много шира него што допушта средња настава. У факултетима и у Колежу де франс и наставник и ученици имају свет пред собом.

Лекције из философије у Колежима и у Лицејима садрже лекције морала: психологију, логику, теодицију, морал, и историју философије. Само ово набрајање треба да обавести младе наставнике да су они пре Катихете него философи. Морал је сабијен у осам или десет лекција. Он треба да се ограничи, колико год се може, да прибере и истави наставу о по-

родици, и да припреми доцније студије марљиво прегледаном библиографијом. Нека ради како ко хоће, ја ћу се увек плашити од младића који тек има двадесет и две године, а даје му се да решава најважнија питања која се тичу друштва и отаџбине. И што је он даровитији, то се ја више од њега плашим. Професор права кога ће ови ученици слушати на годину држаће се што се више може правних предања (традиција). Ако има какве мисли личне и нове, то ће он једва оставити да се оне могу опазити у његовим лекцијама. Он својим слушаоцима треба да изложи, објасни и разложи закон онакав какав јесте. Он задржава за своје књиге своје особите и оригиналне погледе.

Признајем да се Г. Кузен нама чинио, пре педесет година, са свим досадан, кад је хтео наметнути нам своју философију као философију државну. Ја, који сам био његов ђак, и који сам био његовога мишљења, бар о доктринама које су чиниле део нашега службенога учења, негодовао сам што предајем по заповести оно што бих и по убеђењу предавао, да ми је остављено на вољу; ја сам говорио сам себи, кад бих се ја разликовао у неким тачкама, ја бих пре оставио службу, него што бих пристао да будем гласник мишљења које није моје. Тако сам мислио, и за

ТО ШТО САМ ТАКО МИСЛИО, ОСНОВАО САМ ЈЕДАН часопис после неколике године, и назвао сам га «Слободна мисао»; ми смо разумевали под овим крупним именом, које онда бејаше доста ново, слободу мислити другојаче него што мисли Г. Кузен. Али онда кад сам ово чинио, ја већ од две године нисам био у средњој настави. И сада тврдим: висока настава нарочито треба да је слободна, а настава средња треба да крепи да, што оно веле „сазидава“.

Ја желим да мој син буде башлијер. Он неће бити примљен без добре белешке из философије. За то треба да он у својој шеснаестој или седамнаестој години слуша лекције из философије, и да их слуша у Лицеју или у Колежу који ја имам под руком. Професор који ми учини услугу да га спреми за испит треба да му предаје науку која је у опште примљена у породицама, у Држави, у суду пред који он мора стати. Ја нећу да му он предаје своје личне проналаске, који ласно могу бити његове личне заблуде. И ја имам своју доктрину, своју науку, и докле год ја имам управу над својим дететом, ја ћу желети да му је предам. Ја нећу да његов професор то руши. То је питање много важније од бакалореата. Оно се тиче саме душе детиње, душе очине, начела слободе савести, природе нашега друштва, овакога какво се

склопило после наших револуција. Кад бих ја хтео исцрпсти овај ред мисли, који сад тек помињем, ја бих показао да иста правила важе и за питање о одношајима између Цркве и Државе, за Устав, за судове, за живот јавни и засебни. Али се ја ограничавам само на питања која су довољна за оно што у овај мах имам на уму.

Није само да се морал налази у средњој настави. Он се налази и у настави основној. У сваком програму има и моралних поука. Само што се ту не држе лекције из морала као допуна лекцијама из философије. Не. Философије нема у основној настави. Ту се морал јавља засебно. Међу тим, и тај морал, ако се успредаје догматички, потребоваће неких философских појмова. Врло је тешко одредити оно што је дужност, а да се не одреди што је разум, и да се не претреса што је слободна воља; или говорити о пожртвовању а да се не дотакне Бога и живота онога света. Све оно што сам рекао мало пре о свом страху од младога наставника, и од тога тешкога и опаснога објашњавања дужности и човечје судбине, то овде понављам још јачим гласом. И каква учитеља ја имам пред собом? То није више човек који је призован за ту наставу, који је спреман кроз више година у најбољих учитеља, без прекида удуб-

љен у те студије, који на то троши све своје време, и сву своју ревност, на кога пазе марљиве старешине, врло разумне и врло снажне и које његову будућност држе у својим рукама. Не, то је тек један ђак Нормалне Школе у наставном плану које морал је добио много мање места него писање, правопис, земљопис, историја, и т. д. То је малени делић њене наставе, и мали делић њенога живота. Јамачно се он у свом предавању држи упута који му је дан. Ја га хвалим за ту верност и послушност том упуту. А ја бих дрктао кад би он имао жеља да пређе даље. Остаје да се зна какав је тај упут.

Некад, и не врло давно, то бејаше упут хришћанскога морала. То није био сав Катихизис, јер на прилику догме о вечном осуђењу, о искупу, о очишћењу, могу припадати само откривеној вери. Али ако сав Катихизис и није ту, све оно што се ту садржи подударно се с Катихизисом. Моралист је изостављао неке доктрине, али је за то пространије излагао оне које је задржао. Тај моралист, узгред да речем, имао је дужност, на другом једном часу у школи пропитати и Катихизис. Ова последња служба била је у неку руку механичка. Он је тражио да се нешто каже на изуст, а други се старао да се то све разуме. Али између тога Катихизиса који се го-

вори на памет, и овога упута у моралу који се час доцније објашњава, само је она разлика коју поменух мало пре, нема ту ни опозиције ни противуречности. И проповедник и учитељ предавали су и један и други стари морал наших оцева. И то је онај стари морал који је нама предаван још од колевке наше, који смо ми налазили у нашим кућама, када смо се враћали из школе, који се могао прочитати на свакој страници наших књига, и који се понављао у свакој лекцији наших учитеља. Ми смо живели њиме и с њиме. Он нас је прожимао са сваке стране. Он је био за наше умове оно што је за наша тела био ваздух којим дишемо. Никад нам ни у памет није долазила мисао да о том претресамо, или да му противуречимо. То бејаше предање, традиција, закон, породица, отаџбина. Ми смо га трпели и ми смо га волели.

Не треба крити од себе да је оно друштво поверљиво, друштво једнородно, коме се односе успомене људи који су данас под седим власима, готово са свим ишчезло. Било је, и после Револуције, бораба између духа католичкога и духа критичкога. Бораба није свакад било у теорији. Оне су постале битке за интересе и битке у правом смислу речи. Нарави су се, с временима, ублажиле или су се умориле. Данас се више не убија, или се

убија ретко. Али се и данас прогони. Свака партија у своје време одржи победу; и свака партија злоупотребљава победу, а то потпаљује мржњу и одгађа тако потребно стишање. С једне стране не разумева се да се стари јарам не може вратити код оволике нове светлости, и да треба оставити велики део слободи; а с друге се хоће да се све потчини хладноме разуму, и не води се рачуна ни о својим слабостима, чак и у најобразованијих умова, нити о својој немоћи над другима.

У суштини, не може се скрити да нови дух, који је управо критички дух, чини напретке. Лаковерности нестаје, поверење се тупи. Сваки хоће да се бори под својом заставом, и да се бори за себе. Идеал и љубав ишчезавају да учине место математици. То морал осећа јако; сваки има свој морал, и зида га према свом интересу. Он је за педагоге веома важан; то је прва настава. Они стављају морал у све своје програме, и на чело сваке друге наставе. Они би хтели да тај морал буде, пре свега, морал независан. Они хоће да он буде оштар, јер они знају што је то дужност и, баш кад се варају, они воле оно што је добро. Али онај морал који не хоће традицију за сваку је школу другогачији и у свакога учитеља. Он треба да замени важност очевидним доказима, који се

мењају према разлици васпитања и духа у настави. Он може бити лажан у многим тачкама. Његова је главна и непоправна мана што је немоћан. Пошто такав морал вреди само по разлогу, то кад се разлог заборави, онда наредба нема више вредности. Некад се заповест или наредба даје, тако рећи, са свим гола, без икаквих доказа. Тада се она држи само на учитељевој речи. Учитељ некадашњи није био само човек, већ је био цело човечанство. То је био човек који је говорио у име свих људи. Данас је то само једна личност, која је са сведочанством изишла из Нормалне Школе, која трепери пред кметом, и која о моралу мисли тек по својој дужности и са свим узгред. — О чем се говори, драги пријатељу? О том како треба умрети за своју отаџбину. — Умрети? Е то је врло опора лекција. Откуд она долази? Она је записана у упуту! — А шта је тај упут? — То је службени упут; он је одобрен у некој безименој комисији која за сваки течај одобри неколико таквих упута. Морал који се тако предаје мене не греје ни оним што садржи, нити оним што он може. Он не може ништа, а садржи може бити какво зло.

На девојачку наставу, што се тиче морала, гледи се као и на наставу основну. Тамо

се казује морал, али се он не припаја уз философију.

Тај ће морал морати подлећи утицају моде. Оно бејаше мода, пре осам година, удаљавати се што се може више од Хришћанства; сад се опет к њему повраћа. Тај хришћански морал, онакав како су га поимали и вршили у Француској у XVI и XVII, па чак и у XVIII веку, независан је и ако је хришћански. То није морал аскетички, то је морал световни. Он васпитава народ паметан и поштен. Зато што је овај морал напустио, XVIII век је пропао на крају свом, и пао у моралну анархију, најгору међу свим анархијама. Ваљало би се у моралу као и у књижевности вратити к великој француској традицији која се почиње од Декарта. То је онај исти морал који се, предаван у облику ласно доступном, у дућанима и у земуницама, назива благословеним именом *стари морал наших оцева*. То је неки јарам, али јарам веома добротворан и веома благ! Декарт, са својом философском сумњом, није се издвајао из људскога друштва. Он је стављао на по се, као у неком светом ковчегу, истине верске и моралне. Онолико независности, са колико се задовољавао овај геније, може бити такође довољно и нашим девојкама. Ради среће њихове и среће наше, ја тражим да се оне не одвикавају од веровања и од нарави

очинских. Оне су створене за путове утврђене, а не за рапаву самоћу.

Кад се мени говори о настави, ја увек тражим наставника, пошто мајка неће имати ни довољно знања, ни довољно чврстине. А кад је реч о моралу, ја се обраћам ка претежности оца и мајке. И ја то захтевам. Тражим припомоћ и од свих наставника и од свих наставница. Хоћу да настава цела целцата буде настава у моралу, да мајка о том мисли и ради дан и ноћ, да марљиво слуша шта предају наставници те да их остави одмах, ако они у том погледу ударе странпутицом; нека она контролише њихова предавања, њихове најмање разговоре; нека не пусти никакву књигу у руке своје кћери докле је не прогледа и не припита. Наставници и наставнице треба такође да хватају сваку згодну прилику да даду добар упут, добру поуку. На часу, у одмору, у шетњи, они ће имати на уму да свуда и свагда препоручују врлину и част, а да жигошу порок. Нека се мудре изреке и на зедовима запишу. А нека се врло марљиво бира оно што ће се давати за читање. Ту ће бити као нека завера за борбу противу злих склоности (инстинката), и за развијање лепих својстава. Кад се с таквом припремом дође до предавања из морала, онда ће он поздравно бити стари морал наших оцева. Чак

он тако може бити још чвршћи. Он ће обући у облике и навике већ напуштене. По начелу те лекције треба да даје управница; али свакојачко њих треба да предаје наставник који ужива највише поштовања, и који сам највише поштује друштвене дужности. Ја много више ценим поуке које се дају у интимности него програме и испите. Ја бих радо на врата Лицеју девојачком ставио овај запис: *«Овде сви, па чак и слушкиње уче моралу, а нико морал не проповеда!»*

ИНТЕРНАТИ

Г. Камило Сеј, предлажући да се отворе Колежи и Лицеји за девојке, разумевао је добро да ће, као и Колежи и Лицеји за младиће, ови нови заводи имати и екстерната и интерната.

У скупштини екстернати бише добро примљени, али не би тако са интернатима.

Против њих устадоше двоји непријатељи: они, који у то време, то јест од 1875—1880, устајаху против интерната и за мушкарце, и они који су хтели да врате породици све девојачко васпитање. Сетићете се да је та мисао била дизана против Гизота, 1833, и против Таљерана четрдесет и две године пре тога. И Таљеран је морао уступити пред том струјом, па је најпосле и сам тврдио да васпитање девојака треба да се врши уз домаће огњиште.

Што се мене тиче, ја немам никакве нежности према интернату ни за девојке нити за мушкарце. Мени се интернат чини нечовечан.

Ја сам био у њему, истина врло мало; али га се врло тужно опомињем.

У Лоријенском Колежу, где сам се ја у почетку учио, био сам ђак екстерни. Ми смо долазили у школу у седам сата из јутра, чак и зими, с кришком хлеба, завијеном у лист хартије. Богатији су уз то доносили и нешто мало скорупа или сира. По један сат бисмо провели учећи у хладној соби. У осам сата било је пола сата одмора; па онда два сата у школи, а ватре нема ни у школским пећима; још сат и по бавили смо се учећи, па су нас онда пуштали кући. У један сат већ се требало вратити. Један сат се спремамо, па два сата у школи, један сат одмора, па три сата учења. У осам сата пуштали су нас да идемо кући на вечеру, пошто многи између нас није јео ништа сем оно мало суха хлеба у јутру и нешто мало млека у по дне. Као што се види ту се нису васпитавали нерадници и уживаоци. А ми смо још жалили оне сиромаше, другове наше, који су у вече у осам сата улазили у своју трпезарију, студену као леденица, ту злочесто јели, ћутећи, пред оштрим оком г. Жикела, подуправника, па одатле у собе за спавање, да сутра понове то исто.

После тога, ја бејех и интерни за једно шест месеца, али је то било у једном пансиону уз Вански Колеж, који није имао ин-

терната. Тај пансионат држао је попа Доде. Говорило се да је он Лазаревац¹, али је личило, у колико се сећам, да он тај пансион држи за свој рачун. Међу његовим надзорницима, којих бејаше два или три, нахођаше се и неки отац Бујино, који је јамачно био језуита.

Између Вана и Лоријента супротност је била потпуна. Лоријент, који је спремао младиће за мрнаре, био је некако навијен на војнички начин. У њему је дисциплина била оштра, заповедање озбиљно. Мало личних одношаја између ученика и учитеља. Ми смо живели по неком реду који се није смео ни савити ни прекршити. Ми, међу собом, имасмо неко честољубље као у војсци. Оптужити свога другара, или га опасти ником није ни у главу долазило. Исто тако нико није лагао. А у пансионату Додетову, бејаше са свим други свет. Ту су ђаци држали полицију. Један је ђак пазио на спаваћицу, други на степенице, а трећи на лекције. Нас је било сто педесет у једном разреду. И отац Бујино могаше сам да нас чува, јер је за сваким столом имао по једнога позорника, или, ако хоћете шпиуна, који му је јављао што год ко скриви. А не треба ни да казујем да смо се често молили Богу. Отац Бујино нас је јутром будио гово-

¹ Члан једног духовничког реда, који је завео Свети Винентије Депол.
Превосђ.

рећи својим лепим озбиљним гласом: *Benedicamus Domino!* Сто педесет гласова на то му одговоре: *Deo gratias!* Сад смо се облачили па слазили доле, и најпре се молило Богу и то врло дуго. За тим је долазило кратко проучавање да би се могла чути размишљања Оца Бујина. Иза тога смо ишли два и два у Колеж, који није био далеко. У Колежу се прво одстојала служба заједно са екстернима. (То је било за Реставрације. Тада се служба служила сваки дан).

Имали смо многе дане за одмор, осем четвртка и недеље; а ишли смо на службу и у нашој оделитој капели: вечерње сваке недеље, литије и друге велике богомоље. Вечерња сваки дан за време месеца маја, који се звао Маријин месец. Живот је за цело био мање монотон него у Лоријенту, и дисциплина мекша. Ваљало се чувати и од свога најбољега друга, јер је био ред све казати старијему што сазна друг о другу. Било је две пензије или хране: они који су имали прву пензију, добијали су једно јело више, што им је служено на истом столу с другима. То се, веле, чинило да се сиромаси привикну на „смиреније“ и понизност!

Ја сам, дакле, видео пансионате у два облика. И ја не рачунам у срећне дане оне своје године које сам провео у тим тамницама. Ја

сам био несрећан и у Лоријенту и у Вану само на два различна начина; али кад сам једном ја стекао своје синове, закleo сам се да их не шаљем на те муке. Двојицу их имам, и оба су били екстерни кроз девет година у Бунапартином Колежу, који ви зовете Лицеј Кондорсетов. Кроз девет година, ја сам два пута на дан, некад сам, а некад с њиховом мајком, њих одводио у Колеж, и ишао да их прихватим и доведем кући. Међу тим бејаше једно време њихов рад олабавио, те сам их морао дати у полупансион у једнога професора из Колежа, Г. Масимверта. Признајем да је врло тешко човеку оптерећеном пословима наћи времена да буде понављач (*repétiteur*) својој деци, али за то ја сам им био наставник у моралу. Из далека сам с неким страховањем гледао како се приближава година у којој се предаје философија. Ми смо имали доброга професора, и то ми је била срећа; али да видите несреће: он се премести за време одмора. Био сам у Риму са синовима кад добих писмо од Министра који ми јави за ту промену. То ми је био пријатељ, али сам ја срдит био на њега дуго време за тај поступак. Марљиво пазећи, знао сам све што с њима бива на часовима. А да су били интерни, и тим стављени ван мога домашаја, ја се не бих могао утешити.

Сва ова деца, потчињена овако оштрим правилима, и држана као робијашаши, имају обично робијашко лукавство и робијашке пороке. Дисциплина је тачна; а моралу се има да забави. Нема оца који то не би знао, и, поред свега тога, има тежња дати своју децу у пансионат већа у нас него игде на другом месту. Ми врло милујемо да све ослободимо на власт. Баш и онда кад су засебни пансионати бољи и по старању о здрављу и по управи предавања, људи воле јавне заводе. Да ли се то чини да се избегне одговорност или каштига? Узалуд је доказивати оцу, да ће се његов син најбоље васпитати у њега, оца свога, он њега води у Колеж, а чим га онамо приме он је спокојан за десет месеца.

Али кад Г. Камило Сеј узме говорити да и девојке затвори у интернат, отпор се јави готово са свих страна. Мајке нису хтеле пустити своје кћери, и, различно од оцева, већина њих могаху да их не пуштају. Оцеви им одобраваху ову одлуку. Они, с разлогом, мисле да на кћери још марљивије треба пазити и ако су њихове склоњености боље. Оне имају у неку руку обавезност да буду савршене. Држава, са своје стране, узмаче пред бременим које јој се хтело натоварити. Каква брука кад се деси у Колежу за мушкарце, велика је несрећа. А каква брука у Колежу

за девојке, то је катастрофа, то је права трагедија! И не само за власт, него и за све девојке васпитане у тим истим кућама. Кратко да кажем: да не буде интерната које би држала Држава. Највише што се уради, то је — допусти се општини да може имати интернат уз Колеж или Лицеј, али не у Колежу. Биће управница интерната, независна од управнице екстерната. Ову ће постављати школска власт, а она друга биће тек примљена и трпљена; мислило се да ће ови интернати бити тек изузетак; да ће породице које су далеко од главних градова, смештати своју децу у пријатеља, а можда и у манастирима.

А то се окрете другојаче. Јави се готово одмах она иста расположеност за интернате девојачке као и за интернате мушке. Молбенице од градова долажаху гомилама. Оних брука, од којих се свако бојао, не би нигде. Последице беху повољне. Школска власт наскоро опази незгоду од овога двојакога живота: с једне стране школски екстернат, а с друге општински и засебни интернат. Она је мислила да је најкраћи пут пресећи трвења између двеју управница — поставити једну управницу за обоје! И данас, после неколико година пипања и оклевања, сви Лицеји и сви Колежи имају власт припијати себи и по ин-

тернат, и може се рећи да је и делом и правом парница интерната добијена!

Такав последак, тако брз и тако потпун, без поговора је доказ корисности или, боље рећи, неопходности те установе. Међу тим ја опет кажем, да и сина и кћер не треба давати у интернат, мањ кад се другојачије никако не може. Мајци је много лашње задржати своје дете при себи. Интернат за мушкарце има то добро што их припрема за живот јавни, за живот заједнички. Вештина песничати се и примати буботке саставни је део тога васпитања. Мушкарцима је и потребно да не буду сувише заштићени, него да се умеју бранити сами, и својим лактовима крчити себи пут. Девојке напротив имају судбину са свим различиту; оне нису створене за оваку борбу, ни за овакав заједнички живот, нити за живот ван куће. Оне не треба никад да чују неке и неке речи, неке и неке мисли, нити да виде неке и неке слике. Мајка има кад да пази на најмање ситнице, а учитељица, која има двадесет или тридесет ученица, нити може све предвидети, нити отклонити. Ове две семинарије, једна за мушкарце а друга за девојке, спремају, свака са своје стране, чељад која сувише личе једна на другу. Ја знам да је морал један и за људе и за жене. Али поврх овога морала, ком се свакад треба покоравати,

има и један сувишак морала за жене; има дужности преко оне опште за све дужности. Да се оне науче том моралу, моралу потпуном, ја се не уздам ни у наставни план, нити у наставника. Ја њих поверавам Колежу да добијемо жена образованих, али их поверавам њиховим мајкама, да имамо жена честитих. Можете, ако је прека невоља, сместити своју кћер и даље од вас, али је никад не треба да остављате. Походите је свакад, кад се само може походити, па и чешће. Мислите о њој дању и ноћу. Не пропустите дана да јој не пишете. Питајте је за њене мисли и за њена осећања. Дописујте се с њеним наставницама. Будите пријатељица њезиних пријатељица. Удаљивши је од себе, преко своје воље, ви нисте нимало смањили свој задатак; напротив, ви сте га удвојили. Опет вам кажем: можете је удаљити ако вам другојаче не може бити; али ни Бог ни људи не допуштају вам оставити је. То је и прва и последња реч у васпитавању девојака!

ИЗБОР КАКВОГА СТАЊА

Сада кад је васпитање моје ученице довршено, мени остаје да расправим још једно велико питање: остаје ми избор каквога стања.

— Избор каквога стања! Јамачно хоћете да речете избор каквога младожење?

— Па и избор младожење, ако је по вољи! Ја признајем да је најбоља угодба за срећу једне жене, да нема друге старости на свету, осем да свога човека усрећи, и да добро васпита своју децу! Ја вам јамчим да она не може дангубити ако добро врши овај двојни занат. Ја виђам жена претоварених оним што се зове светске дужности: проходати по дућанима, читати нове књиге, гледати представе у позориштима, чинити походе и примати их, излазити у модне шетње, бивати на баловима, забавама, на водама лети; и те су жене свуда, само нису код своје куће; оне су обавештене о свачем, само нису о својим пословима. Ако оне чине све то не рачунајући какву корист из тога могу имати њихови мужеви, онда ја не

знам какву су добит оне њима и донеле, мањ то што они управљају жениним имањем, и троше га на поправку имања својега! Ако жена иде у свет да свом човеку набави клијената или заштитника, она је користан члан кући: муж мора да иде у берзу, а она иде на бал. Она тамо иде у интересу куће. У таком случају, њене су тоалете неки посао. Може се у кућевном савету претрести: да ли изгледу на добитак довољно оправдавају те издатке. Тек ја признајем да не марим за оваке жене.

Светумила, са свом важношћу коју она даје лакомисленим поступцима и стварима, мени се чини да је најпотпунија слика људскога ништавила. Она није ништа, не ради ништа, и не служи ни на што; и поврх те три зле среће, она има и четврту, што се држи да је нешто озбиљно! Жена трговкиња није жена; то је трговац у сукњи од цица или од атлаза, с којим се треба опрезно владати. Прва ми је досадна, а ова друга ме плаши. Срца немају ни једна ни друга.

— Али ким хоћете да их замените?

— Са свим просто, хоћу да их заменим женом природном, која много воли свога мужа и своју децу, која о њима мисли увек, која о њима говори ретко, и која, не заборављајући ни једну дужност, налази начина да мало воли

и ближњега, да се овда онда покаже и у свету и да и тамо буде мила.

Видите, Госпођо, жена која се не стара да буде и мила крива је спровођу друштва; она која заборавља интересе свога мужа крива је спровођу породице, а она која не ставља поврх свега дужности материнске крива је спровођу природе. Треба спојити три карактера у правичној мери, чувајући се добро да се не помешају дужности светске са дужношћу правом. Кажите својој кћери да муж треба да буде у једно исто време и мио друг кад се излази у свет, и вешт управник кад се отправљају кућевни послови, и красан човек да одговара озбиљном и дубоком нежношћу њезиним осећањима спровођу њега.

Има пет хиљада година, како се људи питају: је ли бољи брак по рачуну, или брак по љубави? И од пет хиљада година младићи, од петнаесте до тридесете, већином су за брак по љубави, а родитељи су за брак по рачуну. Ова два брака нису ни један добар брак. Добар је брак онај у коме је и рачун и љубав. И то је тако има већ пет хиљада година!

Ово пророчанство које ја сад изрекох (а то је други пут што га изричем у овој књизи), тако је старо да ја осећам потребу малко га поправити казавши да за брак не треба ни

сувише љубави, нити сувише рачуна. Хоћу да кажем да је сваки брак довољно путан и паметан, само кад није непаметан ; и да се више ваља ослонити да добро расположење, основано на поштовању и на сличности осећања, него на страст ; јер, по природи, добро расположење расте, а страст се, по природи, разлети, и ишчезне. Допустите, Госпођо, да вас замолим, да много не слушате ваше обичне проповеднике, који су драмски писци. Кад они граде *Севилскога Берберина*, увек претпостављају да је љубав вечита, јер њима та претпоставка треба за пети чин ; а кад граде *Фигарову Свадбу*, онда претпостављају да љубав траје само годину или две дана, јер им је та претпоставка потребна у почетку комада. Ја имам још нешто противу њих ; то је да су само крајности драматичне. Мудрост је веома лепа ствар, али она није занимљива на позорници.

Не налазите ли и ви, Госпођо, да је то нешто чудновато, што је брак, који је у суштини једна иста ствар у свих народа и у сва времена, на тако различне начине уређен ? Брак је јамачно удружење човека и жене да једно другом учине живот пријатнијим, и да заједнички васпитавају децу. Има, Богу хвала, и нешто више у хришћанском браку ; али ја овде гледам на природу, без икакве мешавине ми-

стичке идеје. Посао о ком је овде реч, један је од најкрупнијих послова. И тај интерес један је од најжурнијих интереса. Мора се веровати да још људи нису доспели да брак уреде како треба, ма да се о том старају већ пет хиљада година, јер сваки народ има о том своје особито законодавство, и то се законодавство мења и догони сваки у Бога дан.

Ево вам прво многоженства. О многомуштву нећу да говорим, јер је то изузетак веома редак. Многоженство има форме веома различне — тако да вас ја молим, Госпођо, да их све не морам овде ређати, јер мислим да ви нисте Муслманка. Ви бисте одиста могли бити и Муслманка, ма да сте Францускиња; али да сте Муслманка, не бисте од мене тражили обавештавања. У хришћанском свету један муж не може имати две жене у једно исто време, а тако и жена може имати само једнога мужа. Највећа разлика између законодавства једнога и другог у хришћанском свету у томе је: да ли има, или нема развода брака. Моје је лично мишљење да је брачни јарам лакши за ношење кад је брак нераскидљив, и то није једини разлог због кога ја одбијам разводе. Али овде се не ради о преображају законодавства; него се само ради да се проуче нарави, и да кажем своје мишљење о начину како се бира младожења.

Наше нарави у Француској обележене су двома чињеницама, а те су : девојке се држе затворене, и удаваче носе мраз.

Кад велим да се девојке држе затворене, ви ме онда добро разумете. Ја не говорим ни о манастиру, нити о интернату. Наше се девојке не одвајају од својих матера, и то је врло добро. Кад се одвоје, онда мајку замењује уз њих кака гувернанта, што је такође добро, али много мање добро, него оно прво. Девојке иду врло мало у друштва. Кад и оду, оне тамо не говоре ништа, а и њима не говори нико ништа, или врло мало. Оне породичких одношаја имају само са својим родитељима. Врло се будно мотри шта оне читају. Мало их воде у позоришта. Строге породице не воде их никако. Неки и неки разговори никад се пред њима не воде. Чак се мисли, ма да се то и не верује, да оне такве разговоре не би ни разумеле. Ова система, по којој се с таквом строгошћу не поступа у другим земљама, или која се никако и не држи, јамачно има неких добитака, користи. А има, богме, и незгодâ. У Америци су девојке слободне; а жене мужатице стегнуте су у оштра правила. Онамо се мисли да је девојци потребно да је слободна, те да може тражити, и бирати; а жене мужатице, пошто су наше

што су тражиле, и пошто немају више шта тражити, могу се закључати у своје куће!

На Истоку, где су жене истински одвојене од људи, младожења и не види своју невесту докле се сви свадбени обреди не сврше. Ми не терамо дотле. Наше се девојке могу гледати, и ако се с њима не може говорити. Чак се с њима може и говорити на каквом балу, јер тамо њих мајке и воде да би нашле муштерије. Ту се њима, за време играња, рече да је бал врло леп, и оне на то одговарају: — «Да, Господине!» ивичицом својих усана, или баш с убеђењем. И оне саме после тога говора веле: «Ево овај би човек био срећа моја!» То је превећ кратко!

Ја знам, Госпођо, да, пошто се старији сагласе, и брак постане вероватан, онда се неко време допушта момку и девојци да се чешће виђају и састају. Чак се каже, ако се не варам, да се то чини да они познају једно друго! Али се тада ово двоје младих који се пре нису познавали, а сад су већ верени једно другом, осећају нешто укочени једно спрам другога. Ни једно, ни друго некако није вољно; не могу ни једно ни друго, да се покажу каки баш јесу; они се по малко притварају, баш и кад то не би хтели. И у исто време на њих гледају сви из окола, и то увећава њихову забуну. Ако се посао поквари, онда је штета

нарочито за девојку. Може се догодити да девојка баш тада замиљује младића, а родитељи се међу тим не угоде. Не мислите ли ви, Госпођо, да би нешто мало више слободе у односима с друштвом било боље од овога времена сада за познавање? Ја не тражим слободу без граница. Да ли се сећате оних речи краља Луја-Филипа кад је разгледао једнога дана слику како Луји XI прима Херцега Бургоњског. Луји XI бејаше сам, онај што говораше с краљем примети: „Овде нема страже!“ рече он. — Има, има, одговори Луји-Филип; само се не види!” Слобода, о којој говорим ја, слобода је умерена. Ми овде немамо никака посла с политиком.

Има много разлога за мираз. На првом је месту родитељска нежност. Хоће одмах да се да кћери оно благостање које је имала јуче. Отац одваја део свога дохотка: да се она не би патила. Не да се ни замислити ништа дирљивије. Он не може уживати сласти коју даје богаство, ако кћи његова сиротује!

Мираз, кад је повеличак, помаже да се учини бољи избор. Узима се младожења због својих врлина, не гледајући колики су његови приходи.

Велика је разлика, у овом послу, између нас и Американаца. Они се више журе, и мање пипају и пропитују: журе се да се ожене, да

се посао сврши; а мање пипају и пропитују из два узрока: у њих је ласно раставити се са женом, и они, и њихове жене прилагођавају се ласно са сваким стањем. Друга је разлика што ми у нас имамо гомиле чиновника. Њих у Америци или нема са свим, или их је врло мало. Наши чиновници имају тако малу плату првих година своје службе, да једва крај с крајем могу да саставе. Они не би могли хранити жену која не би донела мираза. У неким редовима мираз траже баш правила самога реда. Један потпоручник може се оженивати само девојком која доноси тридесет хиљада динара мираза!

Међу радницима нема мираза, а ту би требало да га има. У њих се мисли о остављању рада, о болести, о старости, а о миразу се не мисли. То је једна празнина. Ја бих хтео да мираза нестане међу варошанима, а да се нађе какав начин како би радничке кћери имале мало мираза. Ево за што.

Рука је доста, и може их се наћи колико се хоће, с тога је надница мала. Радници, да би имали рада, спуштају своје захтеве према својим потребама. Један радник и његова жена, саставивши обе своје наднице, живе доста лепо, докле се не јави дете; али се тада њихови трошкови увећају, а рад женин, мора, за неко време, престати. Оскудица већ уђе у

њихову кућу. А ако се народи деце петоро или шесторо, онда је у њих немаштина така да се подносити не може. Кад најстарије дете доспе у тринаест година, и почне и оно тражити надницу, онда та надница, ма колико да је малена, помаже породици живети. Од тога доба, сваке године, јавља се по један мали радник више тако да после четири године та породица већ може живети лепо. Ама то лепо живљење треба да се купи са десет година сиротовања! Кроз то дуго време, радници су се морали задуживати, и то им је било и врло мучно и врло тешко; врло мучно било је с тога, што су узајимали на оно што им је преко потребно, а врло тешко им је било за то што су узајимали на веру.

Шта најчешће бива у такој невољи? Бива то да се они старају немати деце, а то је несрећа и за породице и за цео народ. Зна се како се споро множи наш народ; сви народи око нас у том су напреднији од нас, и скоро ће доћи време да ће у нас на годину више умирати него што ће се рађати! Ако ми не нађемо помоћи том стању ствари, Бог да прости нашу Француску! Већ је један немачки скупштинар могао да каже у Рајхстагу: «Што се толико печете о Француској? Почекајте само петнаест година. Она сваке године губи по једну битку!» Ја мислим да се,

тражећи, може наћи један начин да се уреди нека позајмица на дечин живот. Од тога би било две помоћи за растење народа: једна — што би рађања било више, а друга — што би се умирање смањило марљивијом пажњом и разумнијом хигијеном.

Ја знам добро да и варошани, као год и радници теже да имају мање деце. Зато се и враћам на оно што сам рекао мало пре о миразу. У варошана мираз смањује број деце, као што тај број смањује ниска надница у радника.

Школа Леплејова приписује смањивање рађања равној подели наследства. У Француској, сва деца имају једнак део у наслеђивању очинства, не гледајући јесу ли мушка или женска. Родитељи, као што је већ ушло у пословицу да се каже, неће да рађају просјаке, зато имају једно или највише двоје деце. Јамачно би ове бриге нестало бар у неколико, кад би се узаконило право првородства. И не само, говораше Леплеј, да би то помогло да се број народа увећа, него би још из тога дошао преображај народнога карактера, пошто би сва млађа браћа, невољом гоњена, старала се о себи и о животу свом.

Обновити право првородства у Француској не може нико: том се противе и друштвени

разлози, и разлози осећања. И политички разлози сами самцити довољни су да то не буде. Уништење мираза било би лакше. Ово ношење мираза, само собом, није толико корисно девојкама колико се чини да јесте. Истина девојка носи мираз, али се момак њиме користи. Брачни обичаји нису пробитачни ни вођевини нити младожењи. Или пре се може рећи да само мужевља власт има неку повластицу, и та повластица, дајући мужу право да рукује жениним миразом, гради од мираза само једну корист за мушку страну.

Ја вас разумем, Госпођо, ви нећете да се мираз укине. Ви сте имали свога имања кад сте се удали, и ви хоћете да ваша кћи не прође горе од вас, кад се уда. Она разглашена вредноћа коју показује зет који нема никака имања него се узда само у се, вас ни мало не греје. Ви од истине држите да се ја уздам у оне обичне побуде за брак по љубави, а овамо је читав бездан међу браком оних што немају нигде ништа у земљи где има мираза, и једним општим обичајем кога се сви грађани морају држати, и који преображава све друштвене одношаје. Узалуд ћу ја вама доказивати да би многи газдица, који има педаљ своје земље, која га не може да храни, живео угодно обрађујући веће туђе имање, које би узимао под аренду: ви сте

пуни францускога духа, француских предрасуда, ви не знате моћ рада, па се плашите од свакојаких случајности. Не бојте се ; ви ништа не ризикате, и ваше ће се кћери удати као и све друге по обичају.

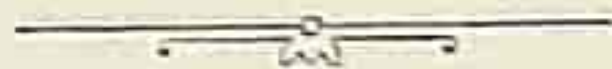
У мојој постојбини, Госпођо, остало је још доста општина, у којима су жене задржале своје народно ношиво. И тај обичај није свуда једнак. Он је у сваком срезу другојачији, а некад ни у два села није исти. Жена из Племира не одева се онако као жена из Сенжан-Бревлеја, нити се жена из Роскофа облачи као жена из Карнака. Нарочито им је различно убрађивање главе. Готово све носе празником хаљину од зелене или црвене чохе. Та је хаљина оивичена сомотом, сребром или златом. Сомотска ивица значи, ах ! да жена нема мираза ; она што носи хаљину опточену сребрним ширитом, има свога имања хиљаду динара. Ако су три ширита, пришивена на прст даљине један од другога, то значи да она има три хиљаде динара. Ако ли су ширити златни, то тек значи да је газдашица. Три златна ширита значе три хиљаде динара прихода ! Права Пактола ¹, Госпођо !

Ја сам знао разумних, вредних и штедљивих девојака које су се, за мога доба, удале

¹ Пактола је мала река у Лидији која носи песак сувога злата !

с простим ширитом од сомота, за момке вредне и штедљиве као и оне што су, и те данас могу пришити на своју хаљину и по пет златних ширита, кад би то само хтеле, а оне вршњакиње њихове, са сребрним ширитима, дочекале су да им се распродају ствари за дугове, и да иду у најам да би се могле хлебом хранити!

Али, понављам, не бојте се, мираз ће остати, нико неће поћи за мном! Само вас молим да, поред мираза, буде и рада. Ви ћете наћи својој кћери доброга мужа, то је добро. Дајте јој и добро стање, добру прилику. Ово ја вама говорим, Госпођо; не говорим ни вашој настојници, ни вашој собарици. То ћу вам објаснити, ако зажелите, у ком чланку који долази после овога!

КАРИЈЕРА

Удај се, кћери моја! То је срећа, јер је то пут да постанеш мајка. (Љубав је само прелазно пјанство). Теби треба какав заштитник. Погледај људе: најслабији човек тебе може оборити једном песницом. Теби чак треба какав господар. Узалуд је твој разум фини и вешт, свакад ће њему, у тешким тренуцима, нешто недостајати: недостајаће му карактерне снаге. Он се скрши после једнога напора, и подлегне после какве муке. Њему треба да нађе потпоре у кога ван себе.

Ти си налик на јунакиње у романима; ти верујеш да љубав вечно траје. Вечито може трајати само пажња, узајамно добро расположење; али љубав да траје вечно, то је обмана, коју подупиру романописци. Љубав ишчезава заједно с лепотом, извором својим. И ти сама немој желети да те човек љуби са лепоте твоје; то је врло слабачак темељ за срећу. Него треба тежити да се две душе сложе. Лепота душе у толико је претежнија

од лепоте тела, у колико се она временом увећава. У свем и у свачем тело је слуга. Доста је да тело не постане каква ругоба, и да добро служи. Душа ће њега, кроз дуже време, улепшати. Она ће на њега ударити свој печат. Само о њој и треба да мислиш.

Чувај свога драгана. И он се мења. Може се десити да је то човек уморан пре времена који тражи само каку дадиљу или болничарку за себе, или је какав зеленаш који тражи тековине у којој си ти тек нешто узгредно.

А богме пази и сама на се. Немој се шалити да га у чем било вараш; јер онога дана кад он сазна истину, он ће се претворити у твога непријатеља, а тај непријатељ је твој господар!

Докле си још девојка која се спрема за дужности у животу, немој нипошто заборављати да брак ублажава, олакшава све тегобе у животу, а не уништава их са свим. Главна ће твоја старост бити да угодиш свом мужу, и да добро васпиташ своју децу: о том треба да мислиш свега живота свога; али има и задатака узгредних, који могу постати задатак главни, и за то треба да си спремна. Ја ти говорим онако озбиљно као што би ти говорио отац твој: треба предвидети сваку тегобу, по и несрећу. Ако је твоје васпитање начинила

од тебе само чељаде сјајно и мило, оно те је заклало. Ти ниси створена да будеш некакав идол, и идолски занат, кад траје подуже, претвори се у понижавање и у досаду. И ако је твој човек господар кући по природи и по закону, опет ти имаш дужности и виших и оштријих него што их има он; и ако је то тако, онда си ти у самој ствари, прва у достојанству; јер у породици, као и у држави, достојанство се мери о количину и о важност дужности!

Пре свега једно ваља имати на уму: ваља се сећати смрти. Она те може однети пре него што би ти своју децу потпунце спремила за честит живот: то је страшна мисао, која те гони да минута не губиш у васпитавању своје деце. Она сваког часа може зграбити и однети и твога мужа. Он је од тебе старији десет или петнаест година. Он је мрнар или војник. Али ма какво да је његово занимање, он је дан ноћ у борби. Кажу, и са свим право кажу, да је једној жени теже састарати се за себе саму, него човеку за целу једну породицу. Имај увек на уму како живи жена удовица оптерећена децом!

Ти можеш остати удовица оптерећена породицом на много начина. Пре свега и најприродније то може бити смрћу твога мужа. За тим болешћу душевном, или немоћу те-

лесном, која ће тебе не само лишити његове помоћи, него ће ти натурити терет да се о њему стараш. Најпосле тебе муж може и оставити. Ја знам жена којима је мужева нестало тако да им се не зна ни гласа ни трага; а знам их које су мужеви оставили отворено; и најпосле, неке су остале распуштенице, те опет без мужева, по закону о разводу брака.

О свему томе, ти нећеш мислити, кћери моја, ако будеш заслепљена љубављу, или те занесе прекомерна жеља да промениш своје стање. Оно што гледаш данас, заслониће од тебе оно што ћеш видети доцније. Све ће ти се учинити мило и трајно. А човек се често у милини вара; и никад не може јамчити за трајашност. Треба да се, међу поукама које ти дајемо ми, нађе и она опора поука коју сам живот даје о несталности свега у животу. Тебе чекају две смрти кад се већ удаш: смрт твоја, и смрт мужа твога.

Један обичај који је дуго владао на Истоку, готово до нашега доба, допуштао је па чак и заповедао удовици да умре заједно са својим мужем. Хришћанство јој заповеда да мужа надживи, и да узме на се терет који се измакао из његових самртничких руку. То је неко тешње и светије освештавање браку. Ништа није од њега лепше, а ништа није од њега ни

теже. Ти нећеш хтети, кћери моја, да ти ова страшна власт допадне изненада.

Живот је у суштини једнак за сва људска створења. Сва имају једне потребе телесне, умне и моралне, и једнаке изворе за подмиривање тих потреба. Људи су се сложили да бацају на тај вечити фонд копрену која га мења. Пази добро, кад ти се говори о моралу, онда разлике ишчезавају или се смањују. Краљица је онако исто као и просјациња одговорна за тело и за душу своје деце. Оне могу, и краљица и просјациња, бити, истоветним делима, и под задахом истоветних осећања, једнаке јунакиње или преступнице. Хришћанска ће ти вера рећи да су те две жене равне зато, што су обе искупљене крвљу самога Бога, и то је дивна мисао. А Стојици би рекли да је свет као велика позорница на којој сваки од нас игра улогу која му је дана. Него овде није важна улога, колико начин како се она игра.

Из свега овога ваља нам извући велику свест о достојанству и о одговорности људској, и врло јасно схватање трошности свих наших наређења и уредаба.

Ти си радникова кћи и, по свој прилици, бићеш и жена и мајка радницима? Знај, кћери моја, да си ти, пред очима Божјима и, ако се после Бога сме и чије друго име изгово-

рити, пред очима мудраца, са свим равна са царицом, па чак и већа од царице, ако покажеш више јунаштва и више добродетељи. Кад се представа сврши, то јест, кад час самртни дође, кад ви вратите свака своју улогу, ви се нећете разређивати на оном свету ни по чем другом, него по заслугама сваке од вас. То пак теби не даје право, докле радите на позорници и једна и друга, да се њој не покораваш, по драматурговим наредбама, и да према њој не вршиш оне дужности које личност твоја има према личности њеној!

Ја не идем, драга кћери, тако далеко као Стојици, који веле да избор улоге мало вреди. Улога много мање вреди од дужности, јер је дужност вечита и тиче се вечитих интереса, а улога је нешто са свим прелазно. То је једино истинито, и то баш нас и теши и крепи. Стојици, који веле да је бол само једно име, једну своју претераност хоће да објасне другом; а ја исповедам да је бол врло тешко трпети и, макар да је он једна случајност, опет је то случајност на коју ти имаш право жалити се. И жалити се, кћери моја, неће ти много помоћи. Много је важније употребити сву своју снагу, сву своју умешност, да се својим стањем могбудеш користити што се може више. Ако си ти болесна, немоћна, те не можеш да зарадиш хлеба деци својој, ти

си опет сестра моја, ти си мени равна, али сестра веома злосрећна. Ја не знам другога лека бољци твојој, осим оне помоћи коју ме наморава љубав према ближњем да ти дам, него да те поверим милости Божјој. Он једини зна колики су твоји јади, он има и мелема да ублажи горки живот твој.

А ако си ти радница, кћери моја, здрава и снажна, а удата за честита човека, немој да сматраш себе као несрећну жену у свету. Врло је погрешно сматрати као несрећу и муку потребу радити. Можеш се тужити на рад ако је претежак, и ако одвећ дуго траје; а рад сам собом, рад одмерен према подобности и снази радника, јесте прави Божји благослов. Помисли, кћери моја, шта би било од тебе, кад би ти се једнога дана рекло: „Више не можеш радити!“ Така пресуда не би била страшна само зато што би те лишила користи од рада, него што би те оставила без самога рада! Бити снажан, а осећати се осуђен на нерад — то је тек права мука! Душа наша, удружена с телом немоћним и нерадним, оно је исто што и жив човек кад се веже за мртваца.

Радити, кћери моја, значи то исто што и пословати и производити. То је употребљавати своју снагу и уживати је. Разуми ме добро, кад велим снагу; ја ту разумем подјед-

нако и дар и спрему. Није природно придавати радњи дара појам о тешком напору и о умору. Нерад замори много више него умерени рад. Ако би се имало бирати између претераног рада, и непрекиднога нерада, сваки би паметан човек претпоставио, за здравље тела, за здравље духа и за морал, и сувишни рад непрекидну нераду. Али овде и није говор о претераностима, о сувишностима. Свакад, кад сувишан рад буде натоварен једном људском створењу, оно има право тражити да се тога ослободи, и други имају дужност да га у том помажу. Ја говорим о раду подешеном према подобностима и примереном према снази; и велим да је такав рад радост, да је он благодат, коју треба примити са захвалношћу, и одавати му се с весељем.

Некад се догађа, да при марљивијем испитивању кога лица, нађе се да оно осредње ради један посао који му је дан, а други би радило много боље. У таквом случају путно је потрудити се да се то лице стави на своје право место. То је услуга том лицу, а услуга и целом друштву. Све друштвене школе муче се да расправе ово питање: сваком раднику дати онај рад за који он има највише подобности. Фурије је развио овај задатак са много уобразиље и много досетљивости. Никога нема да му противуречи. Али ко ће да буде пре-

дузимач тога заната? Ко га може добро извршити? И ко ће наморати људе да приме рђаве улоге? Ето те три тегобе до данас још нико није савладао. Већина социјалиста прелазе њих мучком, али то није решење.

Пријатељи правде, који су у исто време и пријатељи слободе, и који се од социјалиста одликују овим последњим карактером, труде се да пруже сваком на домак наставу и средства за рад. Они мисле да ће с овом помоћу свачије подобности имати велики изглед да се саме собом нађу свака на својем месту.

То је истина, и ја мислим да никад није много труда за ширење наставе, и за достављање свих средстава за рад. Међу тим опет има једна црна тачка, и баш против ње, кћери моја, ја се сад старам да те спремим. Та црна тачка јесте оно мишљење: да је једно занимање само собом боље од другога, а није по подобностима онога који то занимање врши. С овога погрешнога мишљења, сви наши напори за олакшавање уздизања оних који су подобнији излазе на то да стварају само оне које смо раније назвали *избачени*, и који су права несрећа, и узрок свим несрећама од којих друштво пишти.

Тако, дакле, кћери моја, ти си радница, и радница добра. Ти се можеш још дотерати,

и постати радница једна по једна. Ти ћеш бити срећна у том стању, пошто си и створена за њега. Друга нека твоја пријатељица некако ништа не уме рукама: што год ради то је хаљкаво и неваљало. То није њена кривица, јер она није створена за то. Њезин рад немио је њој самој, пошто га рђаво ради. А док је била у школи, она је необично лако све схватала. У старијим разредима, одмах је дошла међу прве. Сјајно је положила испит који јој даје не право, него могућност, да буде учитељица, ако би имала срећу да се нађе какво празно место, и да се то место њој да. Желети је да њу та срећа снађе. Она ће бити врло срећна и врло корисна као учитељица, почем је она, у неку руку, створена и дошла на свет зато; докле ти, која си одлична радница, осећаш да си срећна тим што си радница, и никад се не би осећала на свом месту да си нешто учитељица у школи.

Али шта бива? Учитељица је Госпођица. Она носи шешир, и о благим данима, може бити, и свилену хаљину. Не ради ништа рукама. Има намештен салончић у стану школском. Њу свак зове Госпођицом, и она се удаје за каквога чиновника. Она је веселим сужетним девојкама срећна изнад свих срећних друга. Зато се упињу да уче и ако их срце не вуче, и, после великога труда, издржавају

испите. Кад то сврше, оне крећу и небо и земљу да добију место. Кад место добију, и кад почну радити, оне тек опазе да ту службу не милују, да им је тај рад досадан, и не могу ни да напредују у њему. Њих коре и рђаво оцењују школски надзорници, родитељи се ђачки на њих туже отворено, па богме се жале и саме ученице. Госпође у њима виде само надничарке, прерушене у друго ношиво и не примају их у своје друштво. Њихов је живот низ понижења и обмана. И то су оне срећне које су добиле места! Толике друге проведу свој век тражећи места и не добијајући га, а не могу мудро да се склоне да своје сведочанство гурну у фијоку, па просто да потраже себи рада.

Ја немам доста речи да покажем колика је разлика између једне добре раднице која је задовољна својим стањем, и једне рђаве учитељице која је својом службом незадовољна. Оној се првој завиди, а ова се друга презире. Не само да је радница срећнија, него је више и поштована. Чувај се, кћери моја, од свилене хаљине. Знај да се теби продаје место свилене крпе крпа од свиле и од памука, у којој је памука више него свиле. Права Госпођа таку хаљину не би дала ни својој собарици. Вунена хаљина теби ће много лепше

стајати! А ништа није јадније ни тужније за гледање него лажни луксуз.

Ја сам некад поучавао младиће који су излазили из радионица или школа да се упишу у војску. «Ја желим сваком између вас, децо моја, говорих им ја: — да дођете у дужност коју можете испунити. Ономе који је школован и који има у мозгу свога суда ја желим да буде капетан. Он ће бити срећан. Биће раван са својим друговима, и биће њихов пријатељ. Он ће такође бити пријатељ својих војника, који ће имати у њега вере, и ићи ће за њим, што оно веле, у ватру, у воду. Али ономе који никад неће разумети како се саставља један одред, и кога се сва подобност састоји да лепо очисти и углади свој пантруташ, да маршира дуго а да се не умори, и да врши најобичније послове у служби, ја чак не желим ни да буде наредник. Јер би његови другови говорили за његовим леђима: «Наш је наредник будала»; они му то не би рекли у очи због дисциплине; али би он то све могао прочитати у њиховим очима, и у њиховим покретима. Он ће чинити погрешака које могу стати главе његове другове. Он, који би могао бити добар војник, кога би свак живи поштовао и волео, овако је рана и стид целој регименти. Децо моја, нека је сваки на свом месту, и све ће ићи добро.»

Ја сам њима још говорио : „Немојте моје мишљење мешати с мишљењем аристократа који хоће да човек који је рођен ниско, и остане довека у низини, и да су сва одлична места намењена само племићима. Има синова посланичких или сенаторских који су праве незналице. А врло је вероватно да ће њих њихови оцеви дати у какав Колеж и потрошити много новаца да би они једном били матуранти. Па после? Незналица је био пре сведочанства, па је незналица и са сведочанством, и ово је још већа брука. Он ће се, може бити, некако докотурати да буде адвокат или лекар: тешко клијентима и болесницима! Ја се само тешим што држим да од тога неће бити ништа. Његов је отац био човек, и овај да има памети туцао би камен, пошто није ни зашто друго, и, радом и владањем могао би бити поштован и користан грађанин.“

Ти пак, кћери моја, можеш ући у ред госпођа без сведочанства и без испита, само да се удаш за каквог господина! Али је ту велика опасност за тебе. Врло је ретко да те брзе промене бивају на добро. Ти ћеш бити мила сваком у својој цицаној сукњи, а свак ће ти се смејати кад те види у хаљини с карнерима и чипкама. Међу тим ја ћу пристати и да ће се наћи од хиљаде једна девојка, која ће бити на свом месту и после ове промене.

Ради ове једне, али само ради ње, ја желим да се и ово чудо испуни!

Али знаш ли ти, кћери моја, што је теже од пењања на више? Теже је силажење! И ова ће несрећа поздраво снаћи оне које су циљале врло високо. Оне слазе и сваки живи се радује њихову паду, који се узима као заслужна каштига њиховој мало оправданој жудњи.

Признајем да има невероватних несрећа. Али послушај добро ово. Несреће су ретко тако невероватне као што се чине да су. Погледај оно што нам бива у нашем здрављу. Колико тога здравља ми трошимо беспутно у младости својој! Онда се нама чини да не можемо никад бити болесни. Уза сваку несмотреност коју учинимо, ми се смејемо својим саветницима. — Видите ли ви шта ја могу! — Једнога дана болест нас шчепа, и већ више никад нити има снаге ни среће! — Ох, да сам ја то знао! — Али си ти то знао! Узалуд се правдаш! Сам си јурио у своју пропаст с отвореним очима.

То је исто и с имањем. Од чега оно зависи? Њега може какав ништаван узрок да сатари. Има чиновна који се дају на цео живот; па и ти чиновни нису трајни; то ми виђамо сваки дан. Ови чиновни на цео живот, које

творци устава тако марљиво чувају, и који се сматрају као љуставата таласима демократије која расте сваки дан, падају један за другим: њих или обарају или им се смеју. Сама државна глава, није више тако заштићена, за трајања њене власти, од гомилина гњева. Често се с висине пада ниже него иначе. Оно што је човек био јуче данас је несавладљива тегоба да се постане наново. Мисли ти о том кћери моја! Ти имаш две улоге да играш у овом послу; прва је, саветом, докле се пад не би извршио; а друга је, после пада, са радњом и потпором. Многе жене говоре, мислећи да добро говоре: „Ја се не мешам у политику”, и онда светују којекак кукавичлуке. Оне говоре својим мужевима: „Ви припадате својим породицама“! А то није тако; они, као чиновници, припадају прво држави, а као људи припадају части; породица долази тек после ових. Велиш да се не мешаш у политику. Има великих линија које види свак живи, и које ти прва мораш видети, кад се ствар тиче дужности и части. Буди готова и на пропаст, по што ћеш ти можда морати њу и световати, па и тражити је. Може доћи дан, када ћеш ти рећи: „Ви треба да ми дате двоје: насушнога хлеба, и части једнога имена које је опште свима нама! Ако би требало бирати између хлеба и части, ја бих изабрао част: радите

и ви тако.“ Ако ти немаш срца да у прилици можеш овако рећи, онда се чувај што боље можеш да не пођеш за човека који се меша у политичке послове. Мери свакад своју жељу о своју слабост!

Али, рећи ћеш ти, моје је имање утврђено на вековном темељу; оно не зависи од људске ћуди, оно је тако стално као и само начело о својини, која је врело и ограда друштву. За то се не тражи да си милионар. Није најбогатији онај човек који има највише новаца и земаља. Него онај који може да подмирује своје потребе и своје жеље, а да не потроши све своје приходе. Ти си тај срећни човек, или боље да речем, ти си жена тога срећнога човека. За вашу имовину стоје добре све силе друштвенога реда. Она ће ти остати, и ако изгубиш мужа. Она ће остати твојој деци, ако ти умреш. Ти имаш највећу гаранцију и највећу сигурност, каква се може имати на овом свету. Ти можеш изгубити своју срећу, јер она зависи од других узрока; али нећеш изгубити своје стади, своје позиције. Она је изнад сваке људске ћуди.

Све је то обмана; то је све било и прошло! И некретна имовина није некретна. Ја не верујем да ће њу ко укинути. барем је неће укинути тако скоро. Тек ништа није тако померљиво, тако променљиво, као њезин дохо-

дак. Друге врсте имовине не заштићују нимало боље. Може вас какав човек упропастити са свим, и у место све накнаде потегнуће те се убити. Која је вама корист? А то виђамо сваки дан. Па чак не мора бити ни те катастрофе! Редовна игра наше финансијске организације сваки у Бога дан гради милионаре и руши их. Отвара се запечаћено писмо, и из њега се сазна неочекивана новина да је тај и тај пропао. Ваш муж умире усред богатства и помпе свакога обиља. Судија дође; претресе све; вредности је нестало, а дугови су се стекли муњевитом брзином; у тренут ока ви прелазите из сјајности у сиротињу и у јад. А ваља живети и вама и вашима. Где вам је снага? Где вам је нада?

Има две врсте просјакиња. Има их које иду од врата до врата, примају одбијања и псовке, и које могу врло лепо умрети од глади на улици; а има их које иду да моле поверитеље, или да моле за какво место, какво издржање, или за какву продавницу дувана. Људи не знају шта ове просјакиње трпе и како где пролазе, јер оне то крију.

Ја не могу, кћери моја, изменити друштва. Још мање могу ја изменити човечанства. Ја ти ово казујем да будеш спремна да трпиш и, ако затреба, да радиш. Избери начин живота, и ако си богата. Буди готова послушати

сама себе, а послушати и друге. Научи добро своју улогу да је играш вешто на корист своју и оних које пазиш. А особито теци и обрађуј својства која су ти потребна ма каква да ти је улога, и која ће ти остати баш да ти се улога и промени. На живот гледај, кћери моја, врло озбиљно. Не треба да бркамо обичаје људске са законима природним, нити притварања са дужностима. Мисли о Богу, јер без њега твоја ће те слабост издати. Не слушај оне велике умове који сматрају као добро дело да униште веру у оних који је имају, па чак и у злосрећника који само њу и имају. Дај вере и деци својој. Дај им то оружје против њихове судбине и против њихових страсти. Старај се да их научиш још нешто поред улоге коју ћеш играти. Види њихову душу кроз њихово стање. Настани да је утврдиш и уздигнеш. Живи за њих, и живи пред очима Божјима. Увећавај себе, увећавај њих љубављу и пожртвовањем. Само је пожртвовање нешто велико. Само је љубав нешто снажно! —

ПРЕЂАШЊА ХИГИЈЕНА

У опште се строго суди о жени XIX века, ја говорим овде о светској жени; и критике које се упућују на њу нису свакад неправедне; она игра своју улогу у свету, али улогу, која се, веле, подудара нарочито са спољашним демонстрацијама од којих само њезина таштина и жеља показати се могу имати каква добитка, она живи више за друге, за туђине, а мање за своје. Она зна оно што би требало да не зна, а не зна оно што би требало да зна; она себе више сматра као украс друштву, него као васпитачицу, саветницу, и тешитељку куће своје, породице своје.

Све што ради некако је упућено на једно: да се сама истави, да се покаже. Пре свега она хоће да се свуда умили, и да јој се свуда диве; њена је прва брига да се нагизда; она иде по дућанима, бира тканине, иде кројачици, и тамо остаје читаве сате; и понајвише се покорави укусу и ћуди оном што је у моди; она у то име трпи муке свакојаке; рада је да

се онај модел, који је за њу изабран, не показује ником другом, пошто хоће да га она прва понесе, и да га покаже тек у свом салону; она чини небројне походе, јер је рада да буде у одношајима са светом; она тражи људе који су на гласу, и призива их к себи, она множи према њима све дражи своје лепоте и све вештине своје дипломатије; јуче их ни знала није, а сутра су јој они најбољи пријатељи; она говори о свом утицају на свога одличнога пријатеља, Г-на Имерек, и на свога сјајнога пријатеља Г. Н...; она хвали те своје одношаје свакад врло нове, и често врло слабачке, као какав еспап којим се она поноси.

Она води све човекољубиве послове и уверена је да чини неко добро онима које заклања, и да веома мости свом гласу; она долази на све прве представе, не толико да види комад, колико да свет види њу; она милује музику пошто има своју ложу недељом у Консерваторији, а она поштује и уметност, пошто ни зашто на свету не би пропустила своје глеђеисање. Она зна и за књижевно кретање, она чита рђаве романе који дижу хуку-буку; она то не признаје, али је читала роман о ком се говори; она мање тражи да украси свој разум, него што жели да задовољи неку и неку радозналост више или мање за покуду; она већ не ради као некад што је рађено да

успе какво велико дело, она прима суд и утиске каквих помодних новина. Она проводи зиму по забавама, баловима, и позориштима; она не би живела овако уморно и расипачки кад би јој се то наметнуло, него је те обвезе сама на себе натоварила, и сад не може да их се отресе, јер би, без тога, била заборављена.

Њу је сву спутао тај лажни и тегобни живот, који је целу целцату вуче под точак задовољстава и измишљених дужности, на које се она жали како хоће да сустане под њима. Сама је отворила пут, сама је ишла њиме, јер она има салон у ком се не говори о музици, о уметности или о књижевности него у ком се примају жене оних људи које су кад у важности, где се измењају по нека мала оговарања, где се све чини према њеним антипатијама, њеним страстима, и њеној срдњи, где се оговара онај који није доспео онамо куд је хтео, а хвали се онај који је добио што је желео, где се несрећа ружи, а срећа уздиже и слави.

Ето за такав се салон она мучи и сатире.

Ту се хоће да се толика задовољства у један мах имају; хоће се да се човек подвргне толиким теретима; хоће се да се сажеже тако брзо овај живот, и да се толико бујне радости исцеди из ове младости која је увек веома кратка — да се живчана система умори у то-

ликој борби, у којој је она сваки час у опасности да буде побеђена.

Светска је жена некад била анемична, малокрвна ; а данас је она нервозна. Некад се она није кидала нимало, или тек нешто мало; а данас, она се кида сувише. Она тражи у лековима уметничку помоћ да низ својих светских уживања може терати до краја, а да не остави никакав бал, нити и коју прву представу.

Иза тога она нарочито чита све извештаје медицинске Академије, она зна научна имена свих живчаних болести, и имена свих лекова њихових, она им чак и дозе зна! Откако је медицина нашла, у новим открићима, чиме да уништи болове, или бар да их смањи, жена се служи свим тим лековима и злоупотребава их ; она прогута пре него што пође на концерте, по који прашак соли, и врло је срећна кад то чини зарад свога здравља, а не чини то зарад своје лепоте!

Мучила се и трудила кроз осам или девет месеца, сад треба да нађе одмора и да прибере снаге за другу зиму. Ево месеца јула; све живо је отишло, или се бар нигде не показује ; пристојност, добар тон, и опет мода а богме и жега вас терају или на воде или у приморје. Е, али и сад се не траже воде

где се лечи и опоравља, него воде где се проводи, где се у малом налази опет живот париски : пре свега су тамо глумци Француске комедије, који путују ; па онда друштво оних који су и дошли да се проведу, концерти у касини, па трке, па разговори по вилама!

Прекратити све то може бити опасно за неку нервозну болест, која се боље лечи весељима него водама. Воде су само изговор. При свем том оне мало смање тај умор. — Ви велите да је то светска жена ; ви прегоните ; ви сте насликали једну од оних жена које су изузетак. И ви сте генералисали оно што је тек појединачки случај.

— Нисам ја генералисао, ја сам само представио верно, прекоре који се упућују жени XIX века. Ја сам сликао једну, а оваке су готово све.

Али мала варошанка која не може да има ни задовољстава, ни расипања ; она која живи у својој кући ? И она има свој салон, где се воде незнатни разговори, и она иде у театре, она даје забаве, она има, као и друга, мало таштине, и она се гизда и жели да се покаже у свету, и тако је често слаба копија велике даме.

Нисам мислио њу корети за то ; кривим васпитање оно што је она примила, оно које

је дано девојкама које су сад жене и матере; и ја бих хтео да жене XIX века, чије ће кћери бити жене века XX-^{га}, имаду снаге да учине за своју децу оно што се за њих није чинило.

Рецимо да је слика коју ја нацртах у не-чем и нетачна, упитајте жене, оне које добро схватају своје материнске дужности, да видите неће ли се оне горко јадиковати на своје васпитање! Оне ће вам казати да се њима предавала књижевност, историја, географија, рачун, нешто мало кројења, не много из правописа; али јесу ли оне тим приправљене за оно што треба да знају и да раде матере? Оне које треба да нам даду људе снажне, крепке, грађане отаџбини, знају ли бар најосновнија правила хигијене? Да ли су бар на-зреле прве основе оне науке, која је за сваку жену наука над наукама, коју оне морају знати пре сваке друге, науку која њих припаја за домаће огњиште, која њихову материнску улогу чини још милијом, која може стишати страховање и зебњу срца њиховога, која их чува да се не нађу као данас обезоружане својим незнањем пред мајушним створењем које је болно?

Упитајте те младе мајке из добрих кућа, да ли могу опростити онима који су им предавали историју о Сезострису, а нису им показали како ће чувати и неговати прво чедо своје!...

МАЈКА И ДОЈКИЊА

Ви се сећате, Госпођо, да сам вас познавао још онда кад вам није било ни петнаест година. Онда сте слушали лекције. Ако се не варам, ви сте слушали лекције о стилу, лекције о историји, лекције о рачуну, и лекције о цртању. Родитељи ваши беху вас поверили једној учитељици Енглескињи, ви сте писали француски одлично и чак с неким, тако да речем, кицошењем; знали сте врло добро све знамените догађаје у нашој историји, и говорили сте енглески као каква Енглескиња. Ви сте били из једне одличне куће, из једне од оних породица које много држе на то да им кћи добије солидно васпитање, и да се лепо представи у свету, и које имају све што им треба да могу красно живети. Ви сте ишли, неколике године после тога, на вечери, и на забаве, јер је већ требало мислити о вашој удадби, а као да је најлакше по вечерњим забавама, после неколика кови-

тлаца у валсу, наћи младожењу. Сећам се да сте ми сами говорили врло често: „Ја желим да се удам, јер обожавам децу.“ Ви то нисте заборавили, ви сте их толико миловали, да сте се по цео дан забављали децом ваше пријатељице, старије од вас. Ви сте се играли с њима готово онако како се игра с луткама, ви сте им мењали хаљине, ви сте их голицали под грлом да се смеју, ви сте често започињали с њима разговор који је био само један монолог, јер и ако су она била толико разумна да вас разумеју, још нису била толика да вам могу одговарати.

Ви сте њих толико пазили да сте ми се једнога дана овако исповедили: „Ако ја не бих имала свога детета, усвојила бих које туђе дете!“ Ви сте већ били читава мајка кад сте стекли своју лутку, и онда сте се веома старали да је чувате, да је ни о што не ударите, да је не узнемирите; ви сте је облачили, и завијали кад хоће да изађе куд, и ако се нисте имали бојати ни кијавице, нити запаљења у плућима; ви сте имали према њој сву смотреност и сву пажњу материнску.

Удали сте се; пошли сте за човека разумна и вредна. Постали сте и мајка. Кажу да радост плаши! Ја се сећам онога великога дана; ви сте били толико радосни, да нисте о себи ништа мислили него о беби, и ви бе-

јасте двојако срећни: постали сте мајка, и мајка кћери, јер сте баш и желели имати кћер. Хтели сте да је све једнако држите на рукама, и нисте хтели слушати лекара и бабицу који су вам световали да се стишате, и да се чувате од великих потреса, ви се нисте дали усветовати, ако се беба заплаче, ви одмах зовете и питате: што јој је, мишљасте одмах да њу нешто боли!

Хтели сте сами да је дојите. То вам се забрани; их, ала сте тада јадиковали! Тако лекари забрањују многим Парискињама, које рђава хигијена и светске навике зло спремају за овај сувишак терета. Ви сте били мајка преко мере нервозна. За то се морала наћи дојкиња. Вама то није било право, чинило вам се да вам та дојкиња поткрада део љубави чеда вашег, ви њу нисте волели, и хтели сте да је обедите да рђаво врши своју дужност. Ви то нисте могли знати, јер вам нису допуштали да је видите; али је беба плакала, и ви сте у својој материнској слепоћи мислили да она не би плакала кад би њу њена мајка дојила!

Међу тим вама су свако вече доносили вашу ћерчицу. Ми смо је били измерили први дан; бејаше у њој нешто више од три кила, три кила и сто двадесет грама, ако се добро сећам! То за вас није значило ништа, могло

вам се рећи да је у њој два кила или четири кила, ви нисте знали која је тежина у детета најбоља. Ја сам вас умирио рекавши, да има тежину прекрасну, да је она једно лепо дете, и ја се зачудих кад ми ви рекосте: „Зар и децу треба мерити?...“

То бејаше почетак ваше материнске Одисеје, али ви већ лако појмисте да мером можете најбоље сазнати живахност и напредовање вашег чеда.

Једнога дана ви ме журно дозвасте, биће на три дана по рођењу детета. Мислио сам да сте слаби, али нећу никад заборавити вашег ужаса; ви сте измерили бебу и нашли сте да је сада лакша! „Ја сам видела, говорасте ви: — да је дојкиња рђава, ето дете опада!“ Бејасте се облили сузама, и дојкињи сте већ казали да иде још то вече, што је, са свим природно, рђаво порадило на њено млеко. И ви сами били сте у грозници.

Ја се не могах уздржати да се не насмејем, поред свих ваших суза: „А зар ви не знате, рекох вам ја: да за прва два дана дете копни, и да оно почиње једрати тек после прве недеље? Сад је тек четврти дан, чекајте да прође недеља, а дојкињу задржите, јер је врло добра.“

Ваша се дојкиња била престравила, кад сте јој рекли да изиђе; напомињем вам да

таки потреси у ње могу бити од штете вашем детету. Онда сте ви дубоко уздахнули и рекли ми: „Ах, да сам ја то дете дојила, то не би било!“ Били сте нестрпљиви, и једва сте дочекали другу недељу, да видите напредак свога детета. Тих последњих дана дојкиња је имала мање млека и млека слабијега, јер је слабо јела, а и ноћу је била немирна због оног вашег напада, у осталом са свим неправедног и, ваља право казати, све с вашег незнања.

Дете није напредовало, остало је на истој мери; ја сам вам био напред казао да то може бити; ви то нисте веровали, него сте опет кривили дојкињу и љутили се на њу.

„Ето видите, докторе, сад сте се и сами уверили, да ову дојкињу треба отпустити.“ Ја се не бејох нимало уверио, и навалио сам да се ви отканите своје намере. То бејаше први пут кад смо се ја и ви споречкали; ви бејасте упорна, а ја још више, јер сам ведро видео како ће се ређати дојкиње једна за другом пред нама; а ви сте и о том послу погрешно мислили: она дојкиња бејаше мала, а ви сте хтели какву жену голему, божем је у големе дојкиње боље млеко! Ја се ту оштро одупрех и, не угледајући се на оне лекаре који се приклањају молбама, казах вам отворено и оштро: „Задржите дојкињу, ваше је

дете здраво; ако је отпустите можете се намерити на какву слабу или рђаву; него ви овој купите какав дарак, она ће се задовољити и развеселити, и ви ћете ми казати да је ваше дете читаво кило теже треће недеље.“

Ви сте се срдили. Опажали сте да ја имам право, али вам је било криво награђивати дојкињу, коју сте хтели отерати! Па ипак сте морали попустити, и нимало се нисте кајали за то.

КОЛЕВКА И ХРАНА

И сад вас гледам каква бесте онога дана кад је вашем детету било три недеље. Ви бејасте у својој дугачкој наслоњачи. Дошле вам беху две другарице од детињства, а ви бејасте малко бледи. Хтели сте да се у вашу собу донесе колевка, колевка коју сте једва и запазили док сте оно били слаби.

Ту колевку вам је дала мајка ваша! Она је била на великој муци кад ју је бирала! Сирота жена! Знала је да ви волите кћер, па за то је требало да завесе на колевци буду црвене, ружичасте; а узела је колевку са завесама плавим из предрасуде, и нарочито да вас приправи за случај ако не буде оно што ви желите. „Рећи ћу јој, говорила је она, да сам плаве завесе изабрала за то, што се надам мушкарцу, коме се веома радујем; на тај начин мање ће се она потрести, кад види да није оно чему се надала!“

Ви сте ми показали колевку, Госпођо, и ја сам јој се дивио; грађена за мушкарца,

она дивно љуљушкаше малену девојчицу, а ви бејасте и поносити и срећни. Ви сте хтели да се и ја онако радујем као ви; али, бистра ока као што сте, ви опазисте да сам ја равнодушан, па ме упитасте: „Јел'те, докторе, је ли добра ова колевка?“ И питали сте ме очима узнемиреним.

Дарнути у колевку, која уједно представља и символ и традицију; у колевку која је једна од установа и најстаријих и најтврђих, бејаше као нека крађа светих ствари! А мали анђелак у оном лепом обиталишту, заслоњен завесама, чипкама и тракама, којима сте га ви окитили, спаваше слатко и опоравно.

Колевка је освећено обиталиште, и готово као каква богомоља, уз коју мајка често пада Богу на молитву. И нисте сама ви, Госпођо, што колевку волите, и што не можете да се надивите њеној лепоти и украсу; тако је колевку гледала и ваша баба, која је на њој видела васкрс својих младих година! — Знам ја, Госпођо, да је колевка постала нека врста вере, у коју је веома несмотрено дирати; али баш макар и узнемирио ваше убеђење, и пошао на супрот вашој навици, ја ћу казати што мислим са свим отворено, макар да се ви и насмејете мојој простоти; казаћу да бих волео мали креветац, без икаквих завеса, где ваздух може пролазити са свим сло-

бодно: јер оно мало створење, које ви толико завијате и затварате у собу и у колевку, потребује ваздуха, а ви га заклањате и од дана и од светлости!

Али се тако оно не би могло љуљати, велите ви? А зар је то штета? Ја никако то не мислим. Ви бебу тако још од малена учите на навике од којих ће имати муку да се одвикне. Јер њој ви стварате ту потребу. Чим је љушнете једном, ваљаће да је љуљате све једнако после; она ће плакати, и љутити се ако престане то љуљушкање. Осем тога, утуйте ово добро, ваше је дете у дојкиње која нема ни ваше нежности, ни ваше болећивости; она ће га некад љуљати да га преврне, а једна вам је пријатељица већ причала како су јој дете, љуљајући, истресли из колевке, те се убило и осакатило. Детенце је слабо и од себе, а ви га мећете у стан који се љуља као чун на узбурканој води; после ви спуштате дете у колевку пошто је сисало, и љуљате га, некад још убрзано, мислећи да ће тако пре заспати, а мислите ли да варење тога љуљушканог млека у желуцу још невешту неће бити узнемирено?

Ја поменух речи дојити и сисати, а ви већ подигосте главу. Ја мислим одиста да ви можете за понешто кривити себе: Беби јуче нешто није било добро; она је јако плакала;

да бисте је утишали, ви сте јој дали да сише; у ње желудац није сварио, али ви нисте на то ни гледали, пошто је њој данас боље.

Ви сте млада мајка, прстодушна и невешта; ви сте ушли у нови живот без претходнога обавештења; ви сте се ослонили на дојкињу која, свога мира ради, вели да треба детету дати сисе, јер је гладно. И вас две незналице, пошто ваша дојкиња не зна у том ни колико ви, нашле сте да треба детету дати сисе да би се смирило. Оно то није могло сварити, и разболело се. Ви сте, Госпо, боловали горе него дете; ви сте дуго размишљали, и питали се: да ли нисте били како треба спремни за своју улогу, да ли свака млада жена мора увек да има при руци лекара да је поучи и упути, кад није пре удадбе проучила све оно што ваља малом детету? Вама није предавано од тога ништа, баш ни прва најпотребнија правила, и како ви у мени имате пријатеља, рекли сте ми с неком забупом: „Помозите ми, светујте ме, обавестите ме!“ И тако сам ја за вас постао више професор Хигијене, него лекар! А вама баш Хигијену и нису предавали кад сте били девојка, и ако вам је она била најпотребнија да се спремите за улогу коју ћете играти у свету. Одиста је важна ствар уредити дојење детета; то сте ви и сами опазили, али нисте

могли управљати својом дојкињом, него је она управљала вама.

Знајте, дакле, Госпођо, да треба детету оставити времена да добро свари сваки оброк, да, у прво време, сису детету ваља давати ређе, а и да не сише много, и то колико се год може треба уредити да бива на утврђене рокове: десет сисања на двадесет и четири сата, биће доста; а сваким месецом даље сисања морају бити обилнија ако и не бројем а оно количином млека. Ви се нарочито морате чувати да не прегоните у ревности по којој неке мајке толико децу доје да долазе у опасност да искваре детињи још непривикли желудац, и да навуку болест.

ПРВИ ЗУБ

Ви сте ми се исповедили, Госпођо, и ја вам за то захваљујем; ви се нисте устезали с оним погрешним честољубљем с кога човек греши баш за то да не би признао своје грешење, своје незнање. Ви сте рођени да будете матери, и ви сте једна од најбољих матера, ви сте се толико и тако живо старали да је радост вашег материнскога срца малко омрачена дневним немирима и тегобама. Осећање материнско тако је дубоко усађено у ваше срце да сте се ви увек бојали каквога случаја који би могао помутити вашу срећу. Ви сте били као војник који иде у бој, а све мисли да није довољно наоружан. Моје вас присуство храбри, али се ви питате шта чине матере које се не могу поуздати у себе?

Нећу да вас узнемирујем, али кад бих вам казао да врло често, због оскудице старања, и особито због незнања, хиљаде мале деце пропадају, ви бисте се престравили!

Кад би се нашим кћерима предавала прва правила из Хигијене, кад би њима била по-

казана прва старања која оне треба да чине за своју новорођенчад, ми бисмо сваке године сачували многу децу, и данас не бисмо гледали својим очима страховиту несрећу: како нас нестаје! Али ја сад немам да вам дајем предавања. Ви сте мајка, и ви мислите само о свом чеду. Све су мисли ваше о њему, а за другога никога ви не марите. Ви не подижете дете за друштво, него га подижете само за себе!

Досад сте се само старали о дојкињи и дојењу, али ја видим да ми на исповести нисте баш све казали, а нисте се ни могли сетити свега у почетку. Сваки дан вам долазе многе и многе мисли, и питања вам се стављају све друга и друга у колико дете расте и напредује.

Допустите да вас подсетим колико сте се зачудили кад сам вам казао да треба да имате термометар у детињој соби, те да топлоте буде око двадесет града. Још сам вам световао да дете купате сваки дан, да га у води никад не држите више од пет минута; а ви сте и сами били свикли на велику чистоту, те сте га преоблачили после сваког купања. Рекао бих да је то било све што сте ви знали. Ви сте хтели и да га повијате, и ту сте се покоравали обичају, а и баба је живела за владе повоја и пелена; она се на то била свикла још од свога

детињства. Зар вам није говорила да је повијено дете заклоњено од назеба, и поред тога, не могући се служити ни рукама ни ногама оно неће учинити ни другу каку несмотреност у одсуству матере и дојкиње? Ја сам се смејао тој сувишној смотрености; ви сте послушали мајку, а ја се нисам одупирао из поштовања према илузијама које су вама биле врло драге.

Ваша кћи већ има неколико месеца, ви сте оставили прародитељске пелене, пустили сте дете да се креће слободно и добро сте урадили.

Добро беше с повојем, купањем, и термометром; а сад настаје друго старање. Пелене као одело, и млеко као храна ствари су просте. Сисати и спавати посао је малом детету; рекло би се да је улога матерна лака, а ви се сами сећате колико сте муке имали за првих месеца. Али ваша беба расте, и ви морате кроз још теже невоље да прођете; ви признајете да сте се бринули о повијању; нисте знали ни кад, ни како треба хранити малу бебу, нисте знали кад и како да је учите да прохода, нити како је треба одевати.

А све то било би вам врло ласно, кад би вам из раније било показано што треба.

Ваша мала има већ пô године, и почиње да вас весели; она гледа, смеје се, даје ру-

чице, мрда ножицама, врло је весела што нема пелена у које би је мајка ваша увила из поштовања према старима; јер честита мајка ваша, коју ја много волим и поштујем, мисли да ми у Хигијени нисмо нимало напредовали; она се још држи доброга старога времена, када се марљиво чувала темењача на детињој глави. — Сећате се колико је викала на мене кад сам вам рекао да меканом четком протрете главу детету. Ја сам уступио пред повојем, али нисам никако хтео пристати да тако празноверно чувам темењачу детету на глави.

Она је хтела да дете увек има капицу на глави, ја се нисам сувише одупирао, али сам световао, да се глава не стеже много, јер се за првих месеца ласно може нагрдити; и нај-после сам одржао потпуну победу кад је капа отурена. Ваша мати не могоше да се утеши, што мала још нема косе; она ми поверова и отури капу, кад сам јој казао да дете треба да испарава, и да треба дати коси ваздуха, ако се хоће да не опада, а главу не треба покривати, ако се хоће да се избегне кијавица. Ја сам хтео да узмем малу и да је метнем на земљу, на какав ћилим. „Мала је она још, докторе, вељаше преплашена ваша мајка: — Богме ми нашој деци нисмо тако брзо давали толико слободе! Помислите, њој је сад тек пола годинице!“

Знао сам и ја то, али ова мала створења потребују кретања за развијање својих рибића, за јачање апетита, и за олакшавање спавања; оставите је мало нека се ваља и ако може нека лази по ћилиму, видећете да ће, после тога, мале њене ручице и ножице бити чвршће. Морам признати, Госпођо, да сте ви без отпора примили ову поуку, јер сте радознано и са дивљењем пратили све арабеске које је беба градила на ћилиму лазећи по њему; ви сте гледали како она поима, божем да се дигне, али још не може; а та гимнастика првога доба вама је као мајци била и радост и поноситост. „Гледајте, гледајте, колико се помакла!“ викали сте ви. А баба је говорила да је сувише напредна за њено време.

Дани су пролазили тако рећи без бриге, дете је сисало на утврђене сате, јело је од времена до времена какве супе, — јер га је требало спремати за одбијање од сисе, — спавало је дању, спавало је лепо ноћу; дојкиња је постала дојкиња за углед, откако јој је дана хаљина, и како су јој дане толико дугачке траке да су падале скоро до земље кад она изиђе с дететом у парк, те разбуди завист у дојкиња̂ из других кућа где су госпође тврђе руке!

Ево нас у осмом месецу; једнога дана ви ме журно позвасте да дођем; дете, које је за два последња месеца било весело, у кога су очи биле отворене, које се ваљало по ћилиму, постало је сад невесело, зловољно, трепавице држи у пола затворене, слабо сиса, и често плаче. Та нагла промена вас је уплашила; дојкиња га је нукала да сиса само да не би плакало, и оно је сироче сисало, али би за тим све повратило; ви сте гледали његов језик, гледали сте му десни, и опазили сте на ивици једну белу тачку.

Дођох одмах, и одиста бејаше једна бела тачка, то је био први зуб. Ви се сећате тога првога зуба, Госпођо; рекох вам да узмете једну кашичицу, и да кљцнете у ону белу тачку; више нисте сумњали. Доле беше нешто тврдо, то је први зуб. Још не бејаше изишао, и то је вас једило, зато ме узнемиренним погледом питасте: «Она ће много патити, слатко моје дете.» И толика мука па да се опет тај зуб мења! Баш и та природа није знала шта је радила!

Ја сам вас оставио да се срдите на природу, и осећао сам да вам је већ лакше.

— Али кажите штогод, докторе!

— Умирите се, одговорих вам ја: — ми смо сви имали зубе млечњаке. И тада вам

дадох нека обавештења о првим зубима да вас не би изненадио какав обичан појав.

«Нема утврђенога правила за ницање првих зуба; ваша кћи ће имати своја два доња прва зуба у осмом месецу, а имаће четири горња од девет до дванаест месеца, за њима ће доћи остали. И ви можете рећи да ће двадесет зуба млечњака са свим понићи кроз двадесет и пет месеца.

«Али ових осам или дванаест првих вас нарочито интересују, јер у то време пада одбијање од сисе; рачунајте дакле да ће мала имати својих осам до дванаест зуба кроз петнаест месеца.

И за то време треба да продужите давати јој само млека.

Ова моја кратка лекција није вас потпунце задовољила. Ви сте видели, два дана пре тога, неку своју пријатељицу која вам је причала зубну одисију у њенога детета. Она вам је казала да зуби бивају узрок проливу, кијавици, и грозници. Ваша је уобразиља врло брза; ви сте одмах прочитали у новинама санитетску статистику, па сте се препали од броја смртних случајева од пролива у деце. Већ сте се почели пачати и у лекарске науке. Ви нисте ништа научили, ваше знање се темељило на статистици и на незнању ваших

пријатељица које су вам казивале некаке бапске разговоре. Сећам се да сам био врло опор према вама, јер и ви сте хтели да ми се одупирете. Ми смо досад нашу малу девојчицу гледали по Хигијени, сад ви нећете да верујете Хигијени, кад вам ја рекох: „Зуби нису у опште узрок проливу, и кијавици; они чине слабост и умор, и то због болова које изазивљу, и располажу дете на већу осетљивост спровођу хладноће те с тога и спровођу пролива и кијавице; зуби нагоне да се мотри и некад умери храна, да се чува од студени и од влаге.“ Ви сте се наљутили и одлучили сте да су зуби узрок свим болестима! Али сте ипак радили по мојим саветима, и то је врло добро. Боље сте покривали дете, умерили сте му храну, и оно од чега сте се највише плашили, прошло је без икакве штете. Кијавице није било и пролив се није јавио. Ви сте разгласили да сам ја најбољи доктор. А ви сте могли бити толики доктор колики сам и ја, да сте знали ону науку коју сте толико презирали. Истина, после неколико недеља, ви опет повикасте да ја нисам никакав доктор, пошто ваше дете има црвене образе, и неки осип у устима: „Тада сте рекли да дете има мале богиње.“ Није вам се могло доказати, јер једна ваша пријатељица, коју сам ја видео у вас, вама је рекла пре неколико месеца: „Мом је сину боље (она своје дете већ

зове „мој син”»), јер он има само неки осип по деснима.” Ваше дете имаше тај осип по деснима.

Данас вам могу казати да сте ме много узнемиривали, али се нимало не љутим. Вас је ваша материнска љубав била заслепила. Ви сте се тада срдили на све и на свакога: на свога мужа, на свога доктора, на дојкињу, на природу, и особито на природу која ради свој посао, и која не да нама радости да имамо деце, а да не окусимо никакве горчине. Зар бисте ви децу доцније, кад порасту, волели толико, да нисте препатили толико мука док су била мала?

А те ваше муке не би биле толике да сте се ви били спремили да будете мајка. Ваша се љубав још увећава после сваке детиње болести, када га, пошто је било жалостиво, малаксало, очију упалих у главу, сагледате весело, насмејано, а очи му живе и са свим отворене; тада вам је оно још драже, јер вам се чини да сте у тој болести ви боловали више него оно само.

ОДБИЈАЊЕ ОД СИСЕ

Ала сте се радовали, Госпођо, гледајући своју малу ћерку, како напредује већ на крају прве своје године! Та једна година за вас је била читав један век. Шта га сте ви претурили преко главе у тих дванаест месеца? И већ сте почели мало по мало да завидите вашој дојкињи, јер је ваша мала њу врло миловала. Ви сте ми то казали, и ја сам вам сваку сумњу разбио; ја рекох нешто од чега ви скочисте с места: рекох вам да је дете као мала животиња која се прилепи за груди које га доје, и да ћете ви врло брзо вратити к себи срце кћери ваше. То ми нисте хтели веровати, али сте хтели да што пре дете одбијете од сисе, те да час пре отпустите дојкињу, на коју сте сумњали да присваја вашу материнску љубав. Ја сам вас разбио рекавши да одбијање није никако такав посао који се чини по вољи и ћуди материној, јер оно производи читаву револуцију; и како вам се ова реч учинила чудна ја сам наста-вио: «Несмотреност би била учинити то пре

времена ; то није, као што мислите ви, убрзати посао природи, него је то изложити опасности детиње здравље. Помислите само : одбити дете значи на место једнога начина храњења узети са свим други, који ће детињи органи усвојити у толико лакше, у колико су они развијенији. Не треба дете одбијати зато што је дуго дојило, него према тому колико му је зуба никло. Немојте се, дакле, поводити за једном жељом детињастом и још може бити опасном.“

Ваља да сам ја био врло речит, јер сам вас убедио ; ја бих разумео вашу бригу, кад дојкиња не би имала млека ; онда би се, пред таким случајем, морало чинити све ; али срећом вашом, у ваше дојкиње бејаше довољно хране, и ви сте рат могли чекати да се јаве осам првих зуба.

Међу тим мала цурица већ напуни своју прву годину, а ви сте слушали да се по навршеној првој години, дете може одбити. Чинило ми се да ви не схватате колико је одбијање важно. За то вам испричах нешто, после чега се ви мало замислисте. „Дете једне моје пријатељице, рекох вам ја, одбијено је после прве године, дојкињу су му отпустили и место млека почели су га хранити супом, жуманцем, и скропцем. Дете је пиштало из гласа, не имајући своје дојкиње ; што год по-

једе није му се варило, јер је желудац његов са свим изненада добио ову другу храну. Дете је мршало, венуло, тужило, и није могло заспати. Морали су опет узети дојкињу и дати детету сису. Сироче дете, коме образи беху бледи и упали, испуни се брзо, зарумени се, поста весело, и спаваше слатко.“

Ви сте дакле урадили како сам вам све-товао ; дете, на свршетку прве године, сисало је већ врло ретко ; овда онда јело је чорбице с млеком и јаја. Прелаз се спремао без потреса, желудац се поступно навикавао на нови рад који га је чекао, и ви се сећате, како мала и не опази кад се у тринаестом месецу са свим прекиде сисање ; ви сами нисте то мислили, јер ми једнога дана рекосте : „Па кад ћемо је одбити ? Ваљда нећете чекати док буде удавача ? Кћи моје пријатељице одбијена је у дванаестом месецу, а мени се смеју сваки дан, како ћу оставити своју кћер да две године сише. А она је, чедо моје, као што видите, врло напредна. Здрава је и крепачка.“

Смејао сам се, слушајући тај ваш разговор. „Ја знам, Госпо, одговорих вам, да има матера које се поносе тим што своје дете рано одбијају, оне доцније плаћају за ту своју несмотреност и заблуду. Ако је кћи ваше пријатељице одбијена, то ће бити за то што је већ имала својих осам зуба, а ваша је кћи

одбијена данас, јер и она има својих осам зуба, а скоро ће их имати и дванаест.“ Ви то нисте очекивали. То страховито време које плаши толике мајке прошло је као и свако друго време неопажено, јер смо ми поступно остављали млеко а примали скробац, и супу, и желудац то није ни осетио. Преврат је извршен мирно, није било отпора, ни борбе; и дојкиња је, по свршетку своје службе, остала још неко време да се дете не узјазби од туђих, незнатних лица. Јер, не варајте се, оно је примало супу од дојкиње много радије него да му је даје ко други. Ах, Госпо, Госпо, колико сте ви мука избегли само тим што сте поступали смотрено. Приставши на ово поступно преображење, ви сте одржали читаву победу. Вама би требало неколико недеља да је добијете, погледајте око себе колико је победа изгубљено само зато што се од једнога начина храњења прешло на пречац к начину другом. А колико је жртва однео дечин пролив!...

Ја сам, Госпо, имао једнога учитеља кога ви добро познајете, то је г. Герман Сеј, који је слава науци по својим пословима, и чија необична вредноћа сваке године доноси по нов камен у зграду Терапевтике која би, без њега, била заостала; ето и он вам не би световао да ту промену учините на пречац у желуцу свога детета.

И како смо ја и ви узели да хранимо новом храном вашу малу кћер, ја се зарекох да позовем пред вас знање и глас тога учитеља који је толико проучавао у својој књизи о неварењима (диспепсијама) неварење у деце. Ја ћу да се заклоним за њега и, да ви не бисте рекли да прегоним или мењам мисли славнога професора, ја донесох књигу и продиктовах вам реченицу коју молим да често прочитавате: *„Озбиљне последице тек се појаве на једну, две, или три недеље после промене начина храњења, и то баш онда, кад се мисли да је све у реду, болест букне.“*

ВАСПИТАВАЊЕ ЖЕЛУЦА И ПОСТУПАОНИЦА

Не хтедох вас плашити, желео сам вас само обавестити, и то сам добро урадио, јер ви припадате оној школи која мисли да децу треба кљукати, па да се испуне и да расту. Ви нисте знали ни једне речи из Физиологије, и за то ми говорасте: «Треба малу добро хранити те да напредује!» Толико сам пута слушао ту реченицу, да ми је већ постала нека врста аксиоме: треба да се дете користи; али оно се може користити само ако сварује, а оно не може варити, ако му желудац претоварите, ако му дајете да једе и што не треба, и ако у храни прелазите меру.

Поменух претоваривање желуца, па се ту малко удаљих у поље педагошко поменувши вам колика се војна дигла против претоваривања у нашим Лицејима. Претоварава се разум и памтиља наше деце знањима и многобројним и различним. Кљукају се млади мозгови књижевношћу и науком толико да то не могу да сваре, него само трпају без

икакве користи за своју интелигенцију, а то не бива без штете за здравље, и ја вам казах да ће ваша система прекомернога хранења, без реда, без методе, учинити од детињег желуца оно што чине лицејске лекције од млађаног мозга.

Па је ствар важнија са стомаком, јер он заповеда свима органима; и као год мозак он треба да добије васпитање према својој подобности; и он има своје лекције, и не трпи да му се чини сила, он се прво васпитавао млеком, сад прелази у васпитање друго, оно са супом и јајцима, са скропцем и млечницама; па ће отићи на васпитавање више, оно с месом, рибом, и сувим варивима! Он се не сме претоваривати, нити пре времена хранити оним што још није за њега.

Васпитати желудац, значи и сада и у будуће обезбедити његов добар рад, а то је обезбедити здравље. Желудац здрав, желудац крепак, желудац који вари лако, желудац који може примити свакојака јела, и сва без муке сварити, то је као тврди град, пун оружја и пун муниције, који се дуго време може одупирати непријатељу с поља. Ох, кад бисте ви знали, Госпо, улогу коју игра добар желудац у животу, и важност коју треба приписивати лакој варењу! Знате ли, да добри желуци граде добре карактере! Они граде веселе на-

рави, које потпомажу подобност за рад; они граде укус за задовољство, које одржава слободу духа и снагу тела!

Ја сам знао људи који су рђаво поступали са својим желуцем, који су у њега трпали више него што треба, па су с тога постали диспептици, то јест они у којих желудац рђаво вари. Ти су људи страховити; они никад ништа у животу не уживају; они су тужни, они су зловољни; њих свагда обузимају црне мисли које трепере око њих као легиони сенки, као слике каквога страшнога сна, које на силу завлађују њиховим умом, које га гњече, које му не дају ни мира, ни покоја, које њих терају у осаму усред друштва, које убацују у њихову душу малаксалост и чак пудљивост, које их граде таким саможивцима да прекидају сва своја пријатељства.

Ти људи не милују рад, јер не могу да га предузму, не маре ни за задовољства, јер су немоћни да их подносе; они су осуђени да се брину само о себи, да претресају своја осећања, и да бораве само у својим јадима којих тиранију морају да трпе.

Велику, дакле, одговорност имате ви материце. Ако је одбијање од сисе један велики прелом, оно време које долази за одбијањем још је важније.

Ви сте то појмили, Госпођо, ви сте, слушајући мене, све схватили, и све разумели. Држећи ћерку на крилу, ви јој давасте млечницу или скробац, и она је то сваривала врло добро. „Она би јела више, говорасте ми ви, замислите да она има петнаест месеца!“ Баш вам се хтело да јој пре времена пружите батачић!

Ја вас разбих, још није било време за батачић. Ви сте је успављивали после по дне, и она је слатко спавала своја два сата, па сте је посађивали на њен ћилим, и она је лезила, ваљала се, и превртала се; ослањајући се на своје ручице, она је огледала да се подигне и да побалу. Боже, да ли се може усправити? Ви сте упирали очи у њу, и питали сте се са жељом и страхом. И она је вас гледала, смејала вам се, јер је дојкињу, која је пре неколико недеља отишла, са свим заборавила; ви сте задобили опет то дете чија је љубав према дојкињи вас онолико узнемиривала.

Мала сад није никуд хтела без вас. Ви се на то нисте тужили, а међу тим она је некад тражила више него што треба, на прилику, кад се расплаче само за то што ви изађете из собе да што заповедите. Али вама не бејаше тешко то ропство; сад је она била најмилија, сад је већ гукала „мама“. Ох! Кад

је изговорила реч „мама“, ја се и сад сећам, ви сте поцрвенели од радости, и били сте срећнији тада него онда када су вам први пут рекли: „Госпођо“! С том речи „мама“, мала вас је могла натерати да учините сваку несмотреност, могла вам је извући и сувишан тањир супе, или какав слаткиш. Та треба је наградити. То бејаше као кад је добила својих дванаест зуба, чини ми се да сте ви хтели онај час пружити јој батачић да се вежбају два бела ножића, који беху никли из њених десни. Али се догоди нешто необично, кад једнога јутра, после савеснога упињања, мала се усправи у дубак, ви се убезекнусте од радости: та ово је читава девојка; истина да она одмах ђусну на стражњицу; али она још не мишљаше да је побеђена, она продужи ове операције гигања час тамо час овамо, и тако домили до једне столице, прихвати се за њу, и усправи се лепо, поступи неколике кораке, па опет седе. А каква радост беше, кад она напуни шеснаест месеца! Она је већ поступала, ви сте хтели да је наградите, и донели сте јој малу лутку, и покрили сте је пољупцима својим.

Ваш живот прође, кроз шест месеца, са свим мирно; мала је редовно јела своју супу, своју шољу млека: ви сте јој давали у јутру мало млека, у по дне супе, у три сата млека,

и у шест једно јаје или опет супе. Она се врло лепо свикла с овим начином храњења, она је ходала, трчала, месо јој је било чвршће, рибићи се развијаху које храном, а које вежбањем. Ви сте били отурили колевку и, врло паметно, узели сте креветац, да би она имала више ваздуха.

Ала сте се поносили својом ћерком! И кад младе пријатељице долажаху к вама и говораху вам: „Колико је она порасла за своје године!“ Ви бисте се испрсили, као да бисте хтели рећи: „Имате право, одиста је тако!“ И кад оне додаваху: „Она личи на вас; ово је створена ваша слика!“ Ви се обично осмејкивасте; а када, окренувши се к малој, говораху: „Она ће, море, бити лепа!“ Ви сте се руменили, и још додавали: „А да ви знате како је разумна, она све разуме; она је тако мирна, тако добра; она никад не плаче, никад се не љути!“

Дете за углед, јел'те? Ви сте играли своју улогу материнску и у исто време улогу творачку.

А како сте је кицошки одевали! Дошло вам је у главу да је деколтујете, и да јој пустите голе руке и голе ноге. Ја сам се томе одупро. „Али, за Бога, говорасте ми ви, та то једном треба да буде; ја имам једну пријатељицу Енглескињу, која врло добро васпи-

тава своју децу, и у које су сва деца снажна и здрава, па она њима оставља голе и руке и ноге?» — Ја знам, одговорих вам ја, да у Енглеској прилично опором васпитавају децу, да се не боје изложити их хладноћи; она се некад одупиру, и врло су чврста; али их има врло много која не могу то да издрже, и плате главом; дете, својим саставом, не може да се бори против брзих промена које бивају у нашој клими; оно нема у себи толико снаге да се може одупирати, за то му и треба дати топлије одело. Признајем да се и у нас прегони топљењем деце, и то је погрешно; њих треба још из малена навикавати да их доцније не сналази гушобоља, и кијавица, али у почетку треба их и причувати.

Мала ћерчица ваша већ бејаше близу да наврши две године, Госпођо; она вам показиваше своје беле зубиће, и тим вас увераваше да може изићи на крај с каквим батачићем. Тада вам ја допустих да је храните и месом. Ви сте одмах хтели да поступате с њом као с одраслим чељадетом, али вам ја рекох, да њен желудац тек сад ступа у више разреде, за то треба радити врло смотрено. Рекох вам да у месу има онога што ви зовете жиле, а ми то зовемо тетива, и оно што ви зовете скрама а ми велимо кожица, е то се

неће да вари, за то треба месо да очистите од тих жила и од тих кожица.

— Али, докторе, ми једемо и те жиле, и те кожице, рекосте ми ви, па треба ли и куварици рећи да то све одваја и да баца?...

Ја вас пресекох : „То ми не једемо, него га измешамо с другим јелом, и кад га прогутamo, опет га не сварујемо, и наш желудац који је већ снажан, зна то избацити онако како га је примио, а ваша ће кћи појести све што јој се да и, као што сам вам већ толико пута говорио, њен ће се желудац претоварити оним што му не треба, и мора се напрезати; он је још врло млад, и врло невешт за тај посао, па га треба чувати дајући му храну коју може без муке сварити. Његово васпитање није још свршено кроз ове неколике године, и тек доцније ви ћете опазити користи од свога стрпљења.

Био сам већ, то признајем, задобио потпуно ваше поверење, јер вам је искуство показало да моји савети нису били рђави; чинили сте ми примедбе, али сте се ипак покоравали; налазили сте да прегоним, и говорили сте о прошлим временима кад су људи били мање пажљиви и мање тачни, па су им опет деца, по вашим речма, расла готово сама; кад о том почнете говорити нисте умели престати. Мене сте кривили да хоћу вашу малу

да завијем у памук, а за пример ми показивасте дете ваше куварице, врсту ваше ћери, које једе што год хоће. Ја не бејох тако бездушан да се користим својим оружјем: а мене су три пута звали да спасавам ћерку ваше куварице, која већ трећи пут падаше у болест од неварења! Ваша куварица, добра иначе жена, али на свој начин васпитава своје дете: она га учи да све једе, а то баш и јесте оно што хоћете ви. Она, сирота, не зна да ко хоће да спреми свом детету желудац који би могао све варити, тај треба да га учи мало по мало на то, па тек доцније да може варити свашто. Ваша је куварица хтела, сећате се, да њена беба може све јести одмах, и за то јој је дете увек било слабо тако да су му доцније нека јела са свим забрањена. И њено је дете слабо, а ваше је здраво, и за то што смо пазили на васпитавање њенога желуца он јој је сада такав да може сварити што му год дате!

До душе, Госпођо, ви имате право кад помињете да су до скоро многе матере остављале своју децу да расту сама, оне су их предавале дадиљи, и онда сте могли видети мушкарчиће од пет-шест година, и девојчице тога доба, да једу све, и да им је то главни посао. Та деца нису имала, нити су марила да имају оброке за јело; она су јела кад год

што дохвате, још кад могу да се прикраду у ћилер и уграбе каквих слаткиша, онда су јела без мере и реда. Време им је истина било знано кад да једу, али се није гледало колико да једу!

Малени се желудац пунио јелом различним и питним; још није свршио један посао, а долазио му је други; и тако је све једнако отпочињао ново варење пре свршетка старијега, и тако је увек био у прекомерном послу. Та за Бога, дете треба да једе да расте!!

И ви сте, Госпо, били примили ту предрасуду, али сам вам је ја толико побијао, да сте је, најпоследње, оставили. Ја сам вам говорио да детету не прија количина јела коју узме у се, него му прија и количина и каквоћа онога јела које оно добро свари; — да неко дете може много јести и опет мршати, а друго може јести мање, и једрати као лубеница; да напор треба да буде онолики колика је сварљива моћ, а та сварљива моћ има границе које је врло опасно прекорачавати; да између свакога obroка треба да има једно време за одмор желуцу, а никако да се он товари сваки час, те да најпоследње буде претоварен и покварен.

Истина се је у пређашње време мање пазило него данас на храну деце, али ви не рачунате колико је било смртних случајева, а

колико болесне деце. Желуци су пролазили кроз та искуства пошто су платили свој данак; ви сте имали толика запаљења, толике диспепсине (несварљивце), органи за варење рђаво су радили, ви сте морали после да се враћате и лечите желудац који сте најпре сами помогли покварити; Хигијена је онда била некаква презрена наука; данас је она у великом напретку, али се опет радо заборавља, и све ослањајући се на реч: наши су стари мање пазили на себе, па су опет били здрави и живели су дуго. Говорећи тако, ви имате на уму оне који су могли да издрже, и који су преживели, а заборављате оне који су се осакатили или помрли. Ето за то сам ја тако много и наваљивао код вас да добро појмите улогу материну и њену одговорност у управи детињег здравља за првих година. Ја добро знам да се многи смеју оволиком старању, и да неке матере из неке лажне честољубивости пристају на непромишљене поступке, за које се доцније кају. Оне уступају ћудљивости или се умилостиве сузама чеда свога; а сутра дан, стојећи уз постељу болесна детета свога, које гори у грозници, оне се бусају у груди, и трпе двојну муку: и од болести чеда свога, и од прекора за своје слабости!...

КУЋЕВНИ ЛЕКАР

Опет толике тужбе и толики прекори!
«Ах, да сам ја знала, да сам могла предвидети!»
Ви сте знали, али нисте предвидели, или нисте хтели веровати. Нисте хтели претпоставити да је дете као свака крта справа у сату којом се није играти. Ваша мала ћерка имаше шест година, Госпођо, кад први пут паде у болест; она је доручковала као обично на некој дечиној забави. Тамо је била приређена ужина; ви сте је оставили у трпезарији пред сјајно и богато постављеним столом, на ком је било толико торта и слаткиша; дете се није могло одржати; оно је, као свако друго дете, јело од свачега што су му нудили; ту се оно поводило за задовољством а не за потребом. Ви сте је вратили кући већ немоћну, била је тужна, сва се зајапурила, већ је била у грозници. Ви сте се толико збунили да сте позвали више лекара. Први је лекар био одличан зналац у свом послу, али сте ви, као све данашње мајке, били незадовољни њим једним,

него сте их сазвали више. Први вас је био успо-
којио, али сте ви хтели да се још успокојите,
а дете је све једнако било у ватри. Нисте
могли трпети, ако се она не излечи кроз не-
колико сата; други, и трећи лекар такође су
вас умиривали, али ви не бисте тим задовољни;
ви нисте хтели разумети да желудачни неред
има свој ред, ви сте хтели сваки час да про-
мените лек, докле не бисте нашли неки тако
јак да за час савлада болест. Лекаре сте сма-
трали као незналице. Они су вам сви казали
да ће болест трајати неколико дана, а ви ни-
сте хтели трпети тај непроменљиви закон, па
ми једнога дана рекосте: „Право да вам ка-
жем, ваши су велики лекари као и сви други;
ништа више они не знају.“ Тада сте позвали
неког новог лекара који је дошао баш онда
кад се опорављање већ било почело. Он је
претписао лек који већ више није могао ра-
дити; дете се, сутра дан, са свим природно
осећало добро, а ви у неком триумфу гово-
расте: „Јесам ли вам казала“?! И тај лекар,
који вам је дошао у један психолошки тре-
нутак, био је за вас највећи лекар, и он је
избавио ваше дете! Ви сте њега држали као
мало воде на длану, ви сте га благосиљали.
Ви сте га препоручивали свима вашим прија-
тељицама.

Ја сам утишао ваш ентузијазам, и како сте ви жена разумна, кад ваш немир прође, ја вам поменух оно што сам вам био казао још првога дана; поменух вам да је све ишло својим редом; ја се користих том приликом, те вам рекох да се чувате неупутности, тако јако распрострањене, да се чувате, у најпростијим случајима звати у помоћ сва светила лкарске науке. Световах вам да само питате лекара у кога имате вере, да тачно вршите његове наредбе, и да сама себе не стављате на тако деликатно место на ком ћете морати бирати које мишљење да усвојите од оних које сте звали и питали?

Ја нисам, ви знате, од оних који верују да медицина лечи све болести; али, најпоследње, ма колико да вам се чини недовољно лекарско знање, ви ћете са мношвом заједно признати да се ипак они морају звати у помоћ; пошто они бар имају ту заслугу да знају више него други људи; али вам ја нећу крити ни незгоде, ако зовете више лекара, ако их често мењате, ако слушате шарлатане који вам показују лек који насигурно лечи.

Ви сте мало пре говорили о навикама наших оцева; али бар наши оцеви имађаху једну прекрасну навику, коју не могу довољно да вам напрепоручујем: они су држали јед-

нога лекара, увек истога; то је био лекар кућевни, који је свако чељаде у кући познавао, знао је њихове темпераменте и њихове мане, мучице и невољице, који је њих свакад пратио, који је био њихов пријатељ, који је долазио да их види и кад није зван. Он је био готово као члан породице а не туђин; он није давао само савете, које му је казивала наука, него је још у своје наредбе мешао по мало милоште и пријатељских речи, које снаже и веселе болесника! Он је лечио родитеље, лечи децу, он је управо један члан породице. А где је данас такав лекар? Ако га где и има, он је са свим заборављен. Данас је мода тражити стручњаке; данас болесник пита готово толико лекара колико има органа. Има лекар за желудац, лекар за срце, лекар за живце, лекар за плућа; ви не мислите да болест једнога органа ради и на друге органе, и ви себе претварате у један апотекарски дућан. Људи су се и пређе кљукали лековима, а данас се кљукају више, не гледајући на то што је Хигијена учинила велику услугу умерављујући ту поплаву од лекова. Али људи хоће да гутају лекове, и лекари су често приморани или да им што претпишу, или ће њих сматрати за незналице.

Ви добро знате, Госпођо, и ви сами то зло приписујете нашим новим навикама, оној

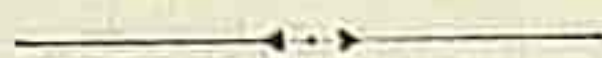
потреби сатирати наш живот, умножавати наша уживања, и тим увећавати наш умор и нашу немоћ.

Ваша кћи већ има осам година; њој су пре шест месеца избила четири велика кутњака, и ви сте већ хтели, не да је водите на бал, ту неправду нећу да вам чиним, али сте хтели, и водили сте је, на дечине забаве, у неколика дечина позоришта. Она има своје лепе смеђе косе, она је дете врло разумно, лепо је одевена, па је штета да је тако красну не види свет! Ви сте сами тражили и стварали састанке и прилике где бисте је свету показали.

Ја сам умеравео жудњу таквих намера, и ви сте лако могли опазити да су детету врло добро пријале шетње по чистом ваздуху, неко мало учење дома, храна редовна, и сан у утврђене сате. Од тога је она расла, развијала се и снажила се.

Од осме до десете године, Госпођо, ви сте управљали васпитавањем своје кћери; ви сте је научили читати, писати, нешто рачунати, а ви сте јој показали и геме у музици; ви сте се шетали с њом сваки дан, јер ви припадате новој школи која препоручује телесна вежбања. Ви знате по искуству како су зле последице од живота седећега. Она је ишла, тр-

чала по градини; па се уорила за јело, јела је слатко, варила лако, и расла је као из воде; ви сте имали обичај измерити је на вратима вашег стана, поравнавши њену главу с диреком, ви сте обележили оловком цртицу и дан кад је то било. Уверили сте се тако да је она свакога месеца тргла у висину. Ви сте били кокета, али сте сада постали кокета само са својом ћерком; она је свакад била лепо и елегантно одевена; некад би вам се чак забављало да је навикавате на луксуз, јер хаљина хоће да занесе, особито девојку од четрнаест година!!

ДЕВОЈКА — ОДЕЛО

Више нисте имали старати се о њеној храни, али вас је сада мучила брига о њеном одевању и о васпитавању. Хтели сте да вам она буде девојка елегантна, и девојка образована.

Ви сте јој били лепо утегли струк, али сте имали муку за хаљине: питали сте кројачице; и хтели сте угодити моди. Мени сте показивали како је то красна девојчица на крају своје петнаесте године. „Она је сад, говорасте ми ви, у најгорем добу, а опет је врло лепа; ја сам претпостављала, додавасте ви с неким као подсмехом, да нећу морати вас питати о кројењу њених хаљина и о њеним струковима! — Знам ја добро, одговарао сам вам, да моји савети могу бити и непослушани; вештина одевати се по правилима хигијенским није много напредовала. Ви сте, Госпо, под туторством онога што твори вреву, и ви трпите тиранску модину власт. Мода је свакад била јача од нас, она влада суверен-

ски, и то је једно царство које ми хигијеничари нисмо могли добити поред свеколиких револуција; то је питање спекулације и питање доброга тона. Спекулација тражи да ви често мењате своје одело, које још нисте похабали, али је оно изишло из моде, а добар тон тражи да идете за модом, коју је спекулација изменила. На тај начин ви се сад обучете у хаљине широке и рашепурене, које вас слабо заклањају од спољашњих утицаја, а мало после се утегнете у хаљине тесне које омећу радњу ваших органа, и гоне између тела и одела потребне слојеве ваздуха.

Још се сећам онога дана кад је ваша кћи добила први јелечић (корсет). Ви сте отишли најчувенијем мајстору. Она је јамачно била задовољнија од вас, јер се тада већ сматрала као права девојка; она је плувала у оној радости коју осећа ђак кад први пут обуче одело које га чини зрелим човеком.

Кад сте ми први пут показали јелечић, ја сам се намрштио, није да бих био противник јелечићу који има шипчице меке, али овај јелечић имаше их дугачке и тврде. Још нисам много говорио; кад се девојчица обуче и изиђе са свим утегнута, осећала се сметена, јер јој то беше почетак: струк јој беше танак, а ход збуњен, тада се не могах уздржати да вам не кажем све. Што је јадно дете трпело у

тој гвозденој стези, то вама није казивало, јер јој је било мило да има танак струк; она је веселница једва дихала; срце јој је бурно куцало, опток се крви вршио слабо, она је имала један појас који је терао на више њене горње удове, на ниже је гонио органе за варење, а треба да се ти органи гдегод сместе, пошто сте им ви заузели део онога места које они природно заузимају.

Ми смо заједно ручали, јер то беше дан ваше кћери; ми смо провели вече врло невесело. За време ручка, девојчица имаше црвене грошеве на лицу, ви их нисте ни опажили; после ручка је побледела, за тим пада у несвест и морали сте је однети у њену собу. Вареше је ишло врло рђаво. Наша је прва старост била да јој раскопчамо струк, она одмах осети олакшицу чисто се избави из муке; руке које беху хладне, добише топлоту, а лице опет поста румено, како је у вас било гостију, а мука беше прошла, онда сте хтели да опет обуче тај јелечић, тај струк, али се он морао поширити да да телу неколико сантиметара више. Нисте се сетили да оставите и ручку мало места, да желуцу дате могућности да врши свој посао, и цревима да примају јело! Њезин стас сад није био онако таначак. Могу ли рећи да је овај случај био каква поука? Боже сачувај! Он се одмах заборавио. Сутра

дан је рађено оно што и јуче да би струк, како ви говорасте, морао прснути, тако је то стезано и утезано докле се није стерало на жељену танкост. И опет су нови наступи долазили: куцање срца, стезање у дихању, и у крвотоку; морало се нешто и попустити: срцу и желуцу дало се два или три сантиметра да могу радити свој рад. И они су радили, али су радили рђаво, варење је опет било тешко, и опет су се јављали румени колуту по лицу, и неколики живчани наступи.

Најпосле досади се и ова дворба и угодба кицошењу на штету здравља. Отури се онај струк, с укоченим приткама, па се узе јелечић или струк од меке материје и са приткама врло гипким. Тада се могло дисати слободније, покрети нису били спречени, и варење је ишло лако. Сад се није било бојати да се кичма искриви, јер сам вас ја уплашио рекавши да ће ваша кћи бити грбава.

Једнога дана, кад она дође к мени, сећате се, ја сеђах у једној фотељи крај камина, па ми се учини да је већ велика; ја вам то честитах, али она идаше некако сметено; њен корак не бејаше лак, леп, мио, зато вам рекох, смешећи се: „Ви сте њу лепо васпитали, само сте заборавили научити је да иде.“ Разгледах јој ципеле, које су биле може бити врло тесне, и зачудих се кад нађох под ђоновима нека дрвца

врло висока. Госпођица је носила ципеле Лудвика XV, да би била већа. Њено стоцало бејаше нагнуто, и она је ишла на прстима као играчица, она на оним својим ципелицама иђаше као на гигаљама. То је онда била мода, и мода која траје и, бој се, трајаће још дуго. Морам казати да је Госпођица сама отурила ђонове Лудвика XV; сама је опажала да ружно иде, да се замори брзо, после најкраће шетње; и поврх свега била се убила у ногу да се бојала нићи ће јој жуљ. И ви и она повелисте се мало за ћудљивом модом, али то није трајало дуго.

Ваша кћи, која миловаше задовољство, доласке, вечерње састанке, али још не беше дошла у доба када се излази у велики свет, бејаше врло вредна. Ви сте били њом задовољни; она је имала учитељице за језике француски, енглески, за цртање, историју, и рачун; ви наредисте да научи и кројити; треба, говорасте ми ви, да зна пришити пуце кад отпадне, и закрпити хаљину. Нешто сте јој показивали и како се кува; нисте налазили да су ти послови ниски за њу и за њено стање, имали сте са свим право. Нисте заборавили ни учитељицу за гласовир, и учитеља за Хигијену. И то сам вам ја врло одобравао...

ТЕЛЕСНА ВЕЖБАЊА — РАСТЕЊЕ

Овај професор Хигијене предавао јој је, по вашем мишљењу, много Физике и Хемије, а ви сте сами саставили програм лекција; ја се још сећам да је ту била: Хигијена првога детињства, старање о чистоти, одело, храна, дојење, мерење, први зуби, одбијање, вежбање, и хигијена школска.

Ми смо заједно проучавали практику, а ви сте хтели дати јој и теорију. Ја држим да је она волела те лекције, и да је жудела за даном када ће се моћи послужити својим знањем на добро своје бебе! Јер она, онако исто као и ви, миловаше децу; она је још миловала похвалити се својим знањем и, једном, знам, да вам је кудила кћер неке ваше пријатељице, што не зна како треба чувати дете, и када вам опширно показа како само разумева материну улогу, ви сте јој рекли да ћути, и поучили сте је да буде смернија. Да ли се, случајно нисте бојали да ће она постати какав педант?

Неће, Госпођо, она је као и све девојке и сви младићи који, кад нешто науче, хоће то

и другима да кажу, и не мислећи да они имају још много да уче, па да се избарабаре с онима које желе да поуче; то су за њих новине; а они не мисле да смо и ми били млади као и они, и да знамо нешто више од њих. То је једна претераност њиховога ума, коју смо и ми имали, и коју треба да им опростимо; у осталом догађа се да, захваљујући свежини њихових знања, они нама некад покажу и што нисмо знали, или што смо заборавили, и што ми нећемо да се види да не знамо.

Ви сте, Госпођо, добро урадили што сте је опоменули да се чува од педантизма женскога, што оно веле, од учености плаве чарапе, то јест, од учености жена које се излажу често подсмеху показујући своје знање, а то је тек азбука од правога знања!

Ви сте хтели да ваша кћи не учи много, али што учи оно да научи темељно. Ви сте хтели да она продужи своје телесно васпитање, радећи гимнастику.

Ми смо заједно били у једној великој гимназији у коју долазе многи, баш на девојачком часу. Ви сте налазили да су лекције кад и кад врло опоре. „Ми не бисмо хтели начинити од наших кћери неке пеливане што играју на конопцу”, рекосте ви мени. Ви сте имали право, и ми смо заједнички утврдили један

програм. И тако су женска деца, по нашем програму, имала радити сва умерена кретања, која су могла развијати мишиће, раширивати груди, и исправљати тело.

Ви сте се жалили да ваша кћи има једно раме више од другог, раме десно; још сте налазили да су јој се и леђа малко погрбила. Она се жалила да се брзо умори, кад мора да се држи право. Ми смо и тому нашли узрок. Она је имала леђа малко крива, јер се она готово предвостручи седећи за гласовиром и читајући своје ноте; ја сам вам световао да јој дате праву столицу место онога стоца на ком је седела за гласовиром; у ње је десно раме било више зато што је сто на ком је радила био висок, а столица ниска; десна се рука морала дизати ради писања; ми смо имали један сто до лакта висок, на који се лакат могао наслонити без напрезања, и тако неколиким гимнастичким вежбањима ми исправљамо погрешно држање.

Ви сте, Госпођо, врло мудро схватили да треба уредити гимнастичка вежбања као и што треба уредити ход. Ви сте хтели да се кћи ваша развије, али сте се живо одупрли оној тежњи која хоће од наших кћери да начини праве младиће, да их научи свим врстама и најстрашнијега борења. Вама се чинило да би се тако неке и неке њихове дражи, елеган-

ција и миловидност, сатрле за љубав дивље и обичне снаге. Ви сте у том видели само држање, изглед, и у опште свој стас, а за мене је у том било питање о здрављу.

Истина ми не треба да градимо од наших кћери лутке од порцулана; ми треба да им дамо мишића и снаге, да их очврснемо како ће што лакше и што корисније извршити своју мисију у свету, и ја сам поздравио кад сам видео да су у наше школе уведена предавања гимнастике, и кад су матере пристале да своје кћери воде на гимнастику.

Али се и овде догодило оно што се догађа свуда у овакој прилици: најпре прекомерно вежбање, а после никакога вежбања! Ова је реакција била неизбежна, али ће она јамачно проћи. Ја сам дужан био обавестити вас о телесној преоптерећености. И ја овде не говорим само о нашим кћерима које се више штеде, него о нашим мушкарцима на које се некад товаре прекомерни терети. Оди-ста они имају само мало ограниченога времена за лекције из гимнастике, они не могу да се вежбају лагано, на одморке; од њих се тражи читав низ брзих напора, и већих него што је снага њихова. Ова метода има својих незгода. Дете је у добу свога најживљега раста: органи су му у раду и у развиту; његов кошчани сплет још није довршен, срце се

његово мења, његов се мозак вежба и некад и сувише се вежба, плућа му брже дишу, крвоток се убрзава, и производи више топлоте него икад другда. Ви њему претписујете вежбање за снажење мишића, које ће продужити његове кости, то је све у реду, али има једно питање о мери: вежбање врло брзо, врло јако довлачи умор, којему је последица сусталост, а сусталост се може одазвати и на срцу које се баш у то доба коначно образује, и довући у њега хипертрофију, може изазвати унутрашње сагоревање, то јест, ватру или грозницу и ако ни један орган није болестан; то је Г. Герман Сеј показао с великом важношћу; а ја још додајем да и живчана система ту бива потресена.

Ја вам ово, Госпођо, не говорим из ваздуха; мене су, много пута, звале пријатељске породице у помоћ: дете је дошло с гимнастике са грозницом и главобољом, ја сам га марљиво испитао; у њега није било никакве болести, а та је грозница тим више узнемиравала његову мајку, што јој се никако није могло наћи постање. Срећом сам их ја могао умирити; прекомерно вежбање повукло је живље него обично сажизање, то јест, подигло је унутрашњу топлоту тела, и довукло један грозничави покрет. С нешто мало мира и одмора, и оним што се обично у таким приликама ради, грозница је брзо

ишчезла. Ја сам уредио вежбања како треба, и већ ових случајева није више било. Овим нећу да кажем да свачији састав мора ово снаћи. Растење врши своју радњу на различне и неједнаке начине у наше деце; сви темпераменти нису потчињени једним правилима, нити су изложени једнаким опасностима. Али оштро наглашујем ово: ако треба устајати против нерада, некретања, против живота седећег, те тога ради, ако треба храбрити телесна вежбања, и у васпитавању задржати гимнастику, онда исто тако треба сузбијати и неразмишљене ентузијазме и уносити у вршење тих нових и јамачно добротворних правила, једну промереност, која је у опасности да буде претерана, и показати тим већу мудрост што се од разума наше деце тражи више прилежности и више рада.

Треба ту одржати неку равнотежу у радовима. Треба вежбати ум, треба вежбати тело, али знански, хигијенски; јер прекомеран потрошак не може свакад да се подмири довољном сумом добитка, него буде неки дефицит а тај је дефицит замореност. То сте ви, Госпо, сами врло добро схватили: ваша је кћи радила, она је ходала, она је радила гимнастику научну, и, с допуштењем рећи, нешто мало амбициозну гимнастику; и она је врло добро уредила свој буџет расхода!

ОБРОЦИ

Ми смо имали да говоримо о буџету прихода. То су сан и храна.

О сану ћу вам рећи само неколико речи. Наше су девојчице у опште постале разумније, особито у ово последње време, откад је Хигијена ушла у наше обичаје, и откад је микроба подстакла свакога на спасовна размишљања; оне више пазе на себе, оне слушају више, и, срећом, нису напустиле старинску традицију о допадљивости, па чак као да силом хоће да убрзају оно време када млада девојка стаје пред огледало да проучи сву игру својега лица, где мотри како су њене очи кад гледе благо, а како кад погледе оштро; како су јој уста кад су насмејана, каква ли кад се подмигују, а каква кад се стисну да су малешна; где она узима разне изразе и различно држање, те да усвоји оно што јој најлепше стоји. Она хоће да је мила. Њено јој огледало каже једном да су очи њене уморне, окружене црним кругом и бојом жу-

том; то значи да је дуго седела, да је дуго остала на балу. Она ће лећи раније, и гледаће да одспава читавих девет сата; и ако их не имадне ноћу, она ће вребати да их јутром накнади.

Ви сте, Госпођо, са свим без бриге; ваша кћи спава редовно.

Велико питање стоји пред вама о Хигијени Храњења. А та Хигијена важна је више него иначе у младо време. Девојка ће бити млада, и већ ће бити потчињена тегобама материнским и тегоби дојења; тому ће се она радовати, али је то служба; треба се старати да она буде толико крепка да ту дужност могне извршити. Ви сте то знали, кад сте јој спремали снажан желудац, у који она може сместити јестива, то јест, снагу која ће створити рад, али да ли ви мислите да је свако јело то исто што и рад, и кад је апетит добар и глад задовољена — храњење да је извршено? Другим речима: знамо ли ми јести? Знамо ли ми хранити се? Све оно што ми поједемо да ли је и сварено? А све што је сварено, да ли је довољно за-оправку нашега организма?

Све су то крупна питања која сам хтео да претресем с вама, али онако просто, без њихова научнога карактера.

Обична вам памет каже кад смо ми подмирили своју глад, да смо и себе опоравили; да смо тада већ нахрањени. То би било у једно време и велика заблуда и неминовна опасност. Хоћете ли примера? Узмите кромпира, наручајте се сита њих, ви ћете утолити своју глад, али ви нећете бити нахрањени; узмите самога меса, које је баш питна храна, и, кроз неко време, једите само њега, ви ћете почети слабити; оставите месо, па узмите пире од пасуља, грашка, и сочива, и храните се овако овим сувим варивима, па ћете опазити оно исто. То се може дуго продужити, ако не мораднете радити ништа; али ако ви учините какав било потрошак своје снаге, онда би вам једна искључна храна показала у буџету прихода осетан мањак.

Ви ћете то разумети. Ја ћу изабрати једно врло обично поређење, које ће моју мисао добро представити. Ви имате једну машину у које је много коланаца и скочића; ви морате обдржавати је, оправљати свако њено парче, и утврђивати сва друга, па да она може ићи, и још морате у тој машини сагоревати угља те да она може радити и посао вршити. То је исто и с људском машином; и она је састављена из једнога сплета у ком је пуно органа: овај сплет и ови органи који су њени точкићи и скочићи, морају да се једу,

зато их и треба оправљати и притврђивати, треба им давати хране за обнову и за оправку, а то је беланчевина од меса, од рибе, од млека, од јаја, и од варива. Та људска машина сажиге свако гориво, само да може радити, да може радити умом, да може радити телом; њој ваља угља, а треба јој и јела која дају топлоте, и ви ћете то наћи у срцу од сувих варива (у сочиву, грашку, и пасуљу), у кромпирима, у макаронама, у пиринчу, у шећеру, најпоследње у сланиници која се налази уз месо, у јајцу, у сиру, и у сваком готовцу који справљају с павлаком.

Ако нема кога од ових јела, машина застаје, равнотежа се брка, и одмах може бити више потрошка него дохотка, а то ће довући дефицит, то јест, слабљење!

Ето зашто не треба да се храните само једном те једном храном. Вама ваља храна различита, она коју ми зовемо мешовита храна. И ваша јела треба увек да су овако зготовљена :

1° Од меса с месарнице или од дивљачи, или од рибе; 2° од зелени од сува варива, од шећера, сира, и павлаке. Ту можете мењати како хоћете; ако не једете довољно меса, можете тај недостатак заменити беланчевином од јаја и од сувих варива; а ако волите, можете јести рибе или дивљачи; али се не

шалите да не једете мешовиту храну, мањ ако хоћете да пропадате.

Знам добро да ћете ми ви учинити једну напомену. Рећи ћете ми: а они који се хране само млеком, и калуђери који никад не једу меса — како живе?

Пре свега, они који се само млеком хране, болесници су; они своје снаге не троше, и такво храњење може бити тек за неко време; ако би се продужило дуго, могло би бити опасно.

За духовничке редове могу рећи то: ви кажете да они једу само варива, али они једу и млека, варива сува, и јаја у којима има беланчевине од меса; и то је храна добра.

Ви сте, Госпођо, хтели доћи на пост, хтели сте чути што ја о њему мислим. Нећу вам рећи да је пост нешто дивно, али је он неко кајање, а то кајање нимало не уди здрављу. Не велим да се ви, после четрдесет дана поста, нећете осећати нешто мало изнемогли; али сте ви, за тих четрдесет дана, јели рибе, млека, јаја, сира, и варива. Овом начину храњења ја само манишем што је свакад једнолик, а он има све оне питне делове које сам вам ја препоручио.¹

¹ Писац овде говори о посту у Римској Цркви, који је много блажи од нашега поста. Превод.

Ви сте хтели знати да ли човек може јести, варити и још користити се оним што једе, а да не осећа глади? Ја вам одговарам да може, без икаква оклевања. Глад је неко осећање: нека и нема овога осећања, желудац и црева ипак раде свој рад. И видите како се природа свачем досетила. Ако ваш желудац није потпуно извршио своју службу, или зато што је био лењ, или зато што му је натоварено јела више него што треба, он има одмах уза се једнога сурадника, једнога помоћника, има црева, која примају од желуца оно што он није хтео примити, и одмах узима на се да све то свари за свога суседа.

Ви сте се нешто замислили, ви много предвиђате, па вам се чини да у мојим објашњењима има нека празнина; ја сам вам казао како ми треба да једемо, а ви, жена врло паметна, велите: Како ћу ја добро сварити оно што сам већ појела? И хоћете да знате шта се тражи за добро сваривање? Имате пуно право. Често је варење рђаво, мучно, стаје много труда, само за то што ми не умемо јести.

За то треба три угодбе: 1^о жватати, 2^о добро припремити и добро одабрати своја јела, и 3^е јести на одређене рокове.

Добро жватати, ех, то је тешко добити, особито у деце која често једу врло брзо, и,

баш да речемо како јесте, макар реч била малко и простачка, која управо гутају; она гутају целе режњеве једне за другима, а не уквасе их довољно пљувачком, који су, с тога, тврди и остају дуго недирнути него су само терет у желуцу.

Желудац није задовољан, он напреже све своје жлезде да из њих исцеди гастричкога сока; али нема довољно резерве, а он сам не може да изврши оно што су требали да ураде зуби и пљувачка; онда ви осећате некакав терет јер је варење некако одоцнило; желудац ће са своје стране гурнути све у црева која ће наћи да је и за њих борба врло јака, и онда може бити ово: или ће заједничким радом, желудац и црева, ма и доцније, довршити свој рад, а и то ће вам дати неки немир, или ће црева пустити да прође оно што се није могло сварити, и ви ћете, у таквом случају, изгубити корист од неких питних делова. Ви сте, може бити, много јели, али нисте све у себе примили: ето што може доћи од недовољнога жватања. То је нешто, као што видите, врло важно, а многе мајке не скрећу на то довољно пажње; треба умерити ту журбу; удесите да деца говоре за време једења; то је најбољи начин да се умери ова њихова журба, и да се наведу да дуже жваћу. Истина је кад деца говоре за

столом, особито кад немају више од дванаест година, онда се налази да су рђаво васпитана, па им се каже да ћуте. Иде то ако је какав ручак свечани, али ако смо ми сами с децом, или је тек неколико наших пријатеља, ми их можемо пустити да говоре, бар да их чујемо како дишу.

Рекао сам вам да је на другом месту потреба да се добро спреме и добро одаберу јестива која се једу. Ја вам овде нећу истаљати две врсте јела: тешких и лаких. Ова помодна кујна изумела је ту разлику. Лекарска кујна тврди да може за то бити личне нарочите подобности, а то није у опште својство јела које је узрок несваривању. Тако један режањ меса може се дуже варити него режањ морскога рака.

Сад су сва ваша правила, Госпођо, оборена, јер је ово што вам говорим са свим тачно. Ето узмите режањ меса, већи од режња морскога рака, и у том месу бива често, ако и не свакад, оних делова којима гастрички сок који опкољава мишићно месо, као што су жиле и кожице, не може ништа да учини. Е тај режањ меса теже ће се сварити него рачја нога!

Ето зашто ја остављам на страну јела тешка и јела лака, и зашто кажем да се за лако варење све своди у ово двоје: како је

јело зготовљено, и колико га је узето. Тако, месо из кога су повађене жиле и кожице, и варива као пасуљ, грашак, и сочиво, очишћена од њихове кожурице, вариће се лако; ту се неће желучни сок гонити да пробија кроз месне кожице и кроз кожурице од варива, што би било узалудна мука, и одуговлачење варења. Још ћу додати да је за олакшицу варења јела потребно умерено их мастити, пошто маст не трпи никакву промену у желуцу; маст је ту као у некој чекаоници, докле је не приме црева да с њом поступе даље. Ако се у чекаоници накупи више масти, она смета радњи желуца; и прави је ред за желудац да се узима меса и онога што је с њим слично (рибе, јаја, млека, и т. д.) заједно са зрнима, шећером, и машћу у умереној количини.

Што се тиче обиља хране, то је ствар врло различна; то зависи од начина како живимо, од наших навика, од нашега кретања, од количине рада који морамо свршити; а зависи и од начина како је јело састављено, што може бити према температури различито; кад је хладно, узеће се више јела маснога, једно што се тада лашње може сварити, а друго што ће нам то дати више топлоте и заштитиће нас од утицаја хладноће; напротив, кад је врућина, ми ћемо умерити наше унутрашње сагоревање, мање ћемо дакле је-

сти јела масних а више варива. И то ће нам помоћи да се боље одупиремо температури.

Дођох до питања о правилности, или утврђености оброка. Да би се ново варење могло почети, треба оно пред њим да је већ свршено. Варење траје пет, шест, а некад чак и осам сата, оно је брже или спорије спровођу више или мање рада, спровођу више или мање јестива, према температури и најпоследње према годинама.

Младићи и одрасли људи који и доручкују и ручају не могу без ужине да дочекају вечеру. Ма у које сате да једете, што се наравно мора подесити с вашим подобностима за сваривање, с вашим навикама, и с вашим радом, ви морате за свако јело имати одређени час, ако не желите имати муке, и довести у опасност разна варења.

Говорио сам вам доста о јелима; сад ми, Госпођо, допустите да вам речем једну реч и о нашим пићима. Ми имамо велику количину воде у нашем телу коју губимо на разне начине, а особито дихањем и знојењем; ту воду ми морамо да накнађамо својему организму, и ми ту накнаду примамо у многим нашим јелима која садрже доста воде; али што још недостаје ми морамо да допуњавамо пићима.

Пића врше две службе: накнађају воду коју смо ми избацили, и помажу варењу растварајући јестива и тако облакшавајући њихов улазак у организам; најобичније пиће јесте вода порумењена вином; она је много боља од самога вина, које се некад тешко подноси. Прекомерна течност има две незгоде: узнемирава желучне сокове, и као какав поток врло брзо односи питне делове јела који би могли пријати, а то смањује количину хране и добитак од ње.

Пиво само собом храни и гоји уносећи у наш организам делиће масне; али ако се дуго пије без прекидања ослаби човеку снагу јер смањује потребу обнављања, то јест, ону деоницу хране за издржавање. Њега треба за неко време оставити, па после опет наставити пити.

Кафа је јамачно најбоље пиће, јер она погодно дражи мозак, освежава мишиће; у почетку даје несаницу али с временом, док се човек на њу навикне, нестане тога; сваки темпераменат не може да је подноси, особито људи нервозни у којих производи лупање срца и неке живчане наступе.

Чај освежава, и красни је напитање за време јела; као топло пиће повољно ради да се сврши теже варење.

Прегонило се а прегони се и данас са гасовним водама. Оно што оне резе у почетку голица апетит; јаки желуци могу их поднети, али њих нарочито траже желуци троми, и надају се од њих Бог зна чему. Оне су изнајпре пријатне, а после олабаве желудац који гас карбонске киселине рашири. И мудрост вели да њих ваља оставити.

Ја сам вам, Госпођо, на брзу руку говорио о Хигијени Храњења, и тек сам вам дао непотпун преглед, само један упут којим се можете користити; хтео сам само да вам покажем колико је Хигијена важна за здравље. Ви сте јамачно разумели да држећи се разумне методе, одржавајући сталну равнотежу међу силама, ви ћете бити у најбољим угодбама да се одупрете болести, да јој смањите озбиљност, да ослабите њене ударце, и да лако обновите, у прездрављивању, изгубљене силе. Поље је било пространо, пролазећи кроз њега, ја сам био у опасности да не изврнем карактер ових разговора. Ја сам хтео дати вам само неколике савете који вам могу бити од користи у вашој кући, у вашој породици.

ПРВА ЗАБАВА

Сва кућа бејаше у забуни онога дана; прекинуте су лекције, није се ишло у шетњу; то вече је Госпођица хтела ићи на први бал. Кројачице довршиваху лепу ружичасту хаљину која се мора пробати још после по дне те да се има кад поправити што не би било као што треба; струк је био убран, само је остављао на прсима да се види један троугао коже.

Ала је млада девојка волела овај троугао! Она је мислила да ће ту доцније бити отвореније док не дође време да она може показати сав свој врат гô, своја рамена и мишице голе!

А богме и мама бејаше срећна, она је имала струк са свим деколтован са просте две еполетице које су јој биле место рукава; као каква полубиста гола.

Зима бејаше оштра, студен ветар брисаше, дебео снег бејаше покрио тротоаре и калдрму.

Облачење и спремање почело се од осам сата у вече, ишло се из руку чешљарица у

руке кројачица. Косе су посуте са мало жутога прашка, а белога је посуто по лицу и по голим раменима. Ја дођох у десет и по да видим ове госпе, јер сам био обрекао доћи да видим како ће се девојчица јавити први пут у свету.

Ја бејох обукао ону нашу безукусну хаљину са прслуком широко изрезаним и у њима дрктах од зиме очекујући у салону за примање да госпе дођу. У једанаест мање четврт јави се девојка; она бејаше бајна у својој ружичастој хаљини, у ципелама од ружичаста сатина, и малом красном траком по коси; а мама је себе подуже гиздала, она уђе доцније пуна поноситости што може да покаже своја дивна рамена и своје пуначке мишице онако красне.

— Е Бога ми у том оделу не бисте вишли да је 30 града топлоте, него је срећом у нас само четири испод, те и одело то може поднети.

Ви ми одговористе мало опором:

— Па зар се не иде овако на бал? Да ви нећете рећи да се не треба ни деколтовати?

— Боже сачувај! Нећу се ја усудити устајати против обичаја које су осветили многи векови; него ћу се увек чудити само нашој недоследности, или, ако волите, недоследности наших навика.

«Дању, зими, ми се одевамо топло, врло се плашимо од назеба, и облачимо хаљине затворене до грла, и још озго облачимо горњу хаљину; како се промени температура, било лети било зими, ми одмах и одело мењамо; а кад треба ићи у вече на забаву, ми вам се деколтујемо било десет града под нулом или пет града над нулом.

Ви ми одговористе, Госпођо, врло сухо, реченицом која не трпи поговора; ја нисам смео ићи даље.

Жене су храбрије од људи, оне се излажу и кијавици, и кашљу, и запаљењима плућа и реуматизмима; нико их на свету не може од тога задржати; и деколтоване хаљине носиле се кроз векове, а и да учините да се на омањим забавама не носе хаљине деколтоване, на баловима службеним оне су прописане; затворена би хаљина била одело непристојно, и та нетрпљивост иде тако далеко, да ви ову моду не налажете само женама младим које су снажније против назеба, него је тражите и од жена у годинама; каже се, па оне се могу од тога сачувати изјавивши да не могу на позив доћи; то је обмана; оне морају доћи на позив по положају својих мужева и владати се онако како је обичај; оне се одишта излажу да прозебу; али оне морају слушати етикет и своју дужност!

Нисам више ни мислио вас кривити него вам се дивити. Само сам вам препоручио да наредите да се донесе за вас и за вашу кћер што топлијих хаљина да се завијете кад пођете; све што сам добио било је то да сте узели један танки мантилић да га метнете на леђа ако осетите хладноћу.

А ви сами знате, Госпођо, да су ови салони, овако сјајно осветљени, који личе на какав рај, особито нездрави. У њима има топлоте од камина, топлоте од свећа, топлоте од гостију, и мириса од цвећа, и ви се налазите у ваздуху који је кварен и горењем, и дихањем, и цвећем.

Ви се налазите у ваздуху затвореном и прегрејаном; на једанпут прозори се отворе да се ваздух обнови, на пољу је мраз, а ви сте ознојени. То је мало зло за играче и за играчице, велите ви: они се одмах загреју кретањем.

Али, Госпо, ви знате да се данас не игра, него се само шета: ви шетате у Кадрилу, шетате у Пољки, а тоциљате се у Валсу. Игра која је некад била прекрасна данас се скоро избичајила.

Тек признајем да треба живети с невољама од деколтовања и од балова, само се треба у свачем причувати.

Ваша је кћи играла доста лепо, али јој је било врло топло у салону, зато сам јој све-товао да се одмори пре него што пође кући да не осети наглу промену кад изиђе на ваздух.

За време тога одморка, ви ми говорасте о пудру од пиринча и белилима. Показасте ми спроћу вас једну госпу којој је већ прошло време за допадање али јој није прошла варљива нада — која је све јача што је чељаде старије — да се боре од година могу поравнити помоћу вештине; њој беше модро на трепавицама, бело на образима, а румено на усницама; то је као права даска намолована; она је толико туговала за својом младошћу, да је на својим раменима нацртала танке плаве пруге које означавају сплет венâ. То бејаше права икона; ви упитасте да ли то тако глеђеисање није опасно за здравље? Ја сам вам рекао да се треба чувати од белила и руменила у ком има отрова од живе, од олова, и арсеника.

Ви дођосте до прашка и пудре од пиринча, и показасте ми једну врло лепу госпу, коју сам био запазио још кад је ушла у салон; она онда имаше један бео слој прашка од пиринча на лицу, и како смо тада већ били на крају забаве, то се онај слој бејаше издробило, поделио се на мала острвца, и она тако имаше неке као лишаје с којих је била веома ружна.

Е ту вам ја казах са свим јасно моје мишљење: Жене се, рекох вам, у опште брашњаве да би биле лепше, да би им кожа била беља, да би покриле неке мајушне чибуљичице које се и не виде, и да би биле милије људма; али да оне знају колико би биле лепше и бајније, и колико би људма биле милије кад би оставиле својој кожи њезину боју и њезину свежину, оне би отуриле те ружне и жалосне послове. Утувите да ја не прогоним прашак од пиринча са свим кад он није састављен од онога што људи; он је добар да осуши кожу, да јој да неку кадифену површину, али само тако ако се врло марљиво скине. Она нафракана лица која често виђамо овако вечером на забавама имају ту незгоду што запушавају поре на кожи, сметају испаравању коже, и могу брзо да је сву искваре.

Верујте мени, Госпођо, и не навикавајте ви своју кћер на ове прашкове, који се већ злоупотребљавају. Ја сам видео да сте јој вечерас посули косу неким жућкастим прашком. Ту сте грешили. Ако бисте ту практику продужили, ви бисте њене косе засушили и одузели бисте им сву сјајност и лепоту.

Забава се заврши котиљоном; бејаше већ доцкан; гости се враћаху из трпезарије у салоне. Топлота је учинила да је са женских лица нестало белила и руменила и прашка од

пиринча; и то бејаше за нас неко открићење: лепе жене беху сада лепше, а жене ружне не беху ружније, него се јављаху онаке какве су, какве их је природа саздала, и, ма како да ви мислите, природа ће увек одржати победу над свим мајсторијама које пре убрзавају него што одгађају долазак старости.

ИЗБОР МЛАДОЖЕЊЕ

Ви помишљасте, Госпођо, да удате своју кћер, она већ беше у деветнаестој години; а бејаше лепа и имаше мираза: две угодбе да се девојка срећно уда! Ја одиста мислим да су се многи младићи отимали о њену руку, ви ми нисте ништа казивали, али сам ја то опажао по неким и неким посетама. Ви сте имали неко страховање и неку тугу. Тешко вам је било растати се с ћерком, коју сте с толиким старањем васпитавали, коју сте толико љубили, и коју љубите и сада. Ваша ревњивост узе наново сву своју власт. Ви сте сада већ добро знали да ће вам ваш зет одузети део милоште коју имате од милога детета свога. Вама је та удаја била једна страховита раздвојица, али с друге стране и потреба неминовна. Ваша кћи није никад с вама говорила о том пресудном часу у њеном животу, она је била срећна у својој унутрашњости, ви сте је размазили, и она никако и не помишљаше о каквој промени у животу;

али ви што имате оно што многе мајке немају, ви што мислите само о својој кћери, ви нисте могли не видети да она већ улази у године када треба да иде у своју кућу. Ви нисте опазили у ње никакву наклоњеност, никакву пажњу спровођу некога, а чували сте се и говорити с њом о оном што треба некад да буде; она у свом срцу имаше тако девојачке импресије, и тако пристодушна осећања да сте ви баш с тога све даље и даље одгађали рок када бисте јој проговорили о новом животу. У осталом, ви сте хтели најпре припитати и мене, пошто сам ја знао кроз двадесет година за све ваше радости и све ваше бриге; пошто сам био уз то дете од рођења његова, и пазио сам га као своје рођено.

Ја сам вам захвалио за поверење које у мене имате, али сам опазео с коликом муком ви хоћете да дирнете у питање. Гомила мисли наваљивала је на ваш ум: ви не знађасте одакле да почнете, ви погледасте у небо, започињасте свакојака питања, само не оно право; ви сте ме водили неким околичним питањама надајући се да ћу се ја досетити и сам погодити оно што ви мислите, па вам узети постављати питања која би вама олакшала признање које сте хтели да ми учините. Али сам се и ја са своје стране снбивао, бојао сам се ударити путем који је могао и

не бити добар, па сам хтео да се чувам од свачега што би вама било неугодно; а ви сте то са свим могли казати, ако сте лутали у каквим малко настраним теоријама о браку, то је за то што сте хтели имати времена, и докле сте говорили тако по вољи своје уобразиље, ви сте сами себе питали: да ли да ми поверите своју намеру; бојали сте се да ја не оставим какве несавладљиве препреке вашим намерама. Али се ствар тицала будућности ваше кћери, и ваша материнска љубав би јача од неких ваших личних обзира. Одлучите се да ми кажете све; за то ми прво поменусте за удају, па онда о младожењи у опште.

— Е, Госпођо, па ви већ имате некакав пројекат, а мени га не казујете!

— Е, мој Господине, немам вам ја један пројекат, него их, по несрећи, имам више, и то је оно што ме збуњује. Ја имам три лепе прилике за ово слатко дете, али се све ломим, све двоумим....

Ја сам се тому досећао, Госпођо; ја сам, чини ми се, опазио како ви примате једнога младога човека, који већ није врло млад, бар није врло млад за женидбу, јер је он, по сунцу ходио, већ близу четрдесете; он је леп, снажан, богат, а има, чини ми се, и титула, што вама веома годи: он је гроф. Али ваша кћи

имаше онда тек деветнаест година, а он, чини ми се тридесет и осам, што ће рећи да је он од ње старији деветнаест година : дакле два пута онолико колико она ; ви сте осећали да је разлика велика, али сте се пожурили да ми поменете више ваших пријатељица којима су мужеви имали по деветнаест година више од њих. Истина су неки од тих бракова били свакојаки ; али при свем том ви сте желели чути моје мишљење, јер сте знали да ја имам нешто више искуства него ви.

Ја сам одобравао да се ваша кћи удаје; јер одиста верујем да се девојка после седамнаесте године може удати : ја не говорим овде о законским годинама, него о годинама хигијенским ; али сам имао своје утврђено мишљење о мужевљим годинама, па вам и изјавих отворено да по мом мишљењу, муж никако не треба да има више од жене него једанаест или дванаест година. И своје сам вам мишљење развио ; ви не идете да удате своју кћер само да се рекне : „удала се мома да је није дома“, као што многи данас раде, ви нећете ни да узимате насумце нумеру из те лутрије која вам случајно падне, ви не питате при удаји само за имање, па да то буде као сваки други пазар ; ви желите да имате зета честита човека с којим ће ваша кћи бити срећна ; овде ми се чини да је разлика у го-

динама врло велика. Помислите, да је ваша кћи сад у жеку своје младости, да ће она желети да изиђе у свет, у позориште, да узме некоја задовољства за која дотле није знала, и то све пре него што искључно прилегне на дужност, коју ће доцније сазнати. Не бојите ли се ви да муж, ком је прошло тридесет и осам година, и који се већ наситио свега, неће одговарати тим жељама? Ја вам још рекох с тугом: девојке се увек удају да уживају живот нови који се њима представља, у њихову заносу, као живот покретан, живахан, и пун задовољстава, а људи, ако су иоле ушли у године, врло често се жене само да се одморе од умора безредне и претоварене младости! —

Велика разлика у годинама објашњава и разлику у укусу и у навикама. Жена би хтела ићи на забаву, а муж, уморан, хтео би седети дома, и лећи рано, јер њега већ не носе младе године. Ја вам, том приликом, учиних једно поређење које вас малко жацну, али оно моју мисао врло добро изражава: „У једној запрези оба коња треба да су једнака, иначе ће запрега ићи рђаво; то је исто и у браку.“

То све вама не бејаше са свим по вољи, па пређосте на другога кандидата. То је био неки ваш рођак, али такав да би се он и ваша

кћи могли узети. Ја и ту казах своје при-
медбе, поменух вам случајеве где су се бли-
ски рођаци узимали, па су им деца излазила
слаба, глупа, глува, и грбава. Ви сте били
тако добра мајка да нисте више наваљивали.
Оставили сте се рођака са свим....

Неколико сте минута ћутали и мислили,
па онда настависте: „Девојка дакле не треба
да пође за човека који је од ње много ста-
рији, не треба да пође за блиског рођака;
за које људе још она не треба да пође?“

Она, Госпо, не треба да пође за човека
ком су отац или мајка имали какву наследну
болест као што су: рак, суха болест и лу-
дило; по нешто сам попустио према падају-
ћој болести, али ви сами знате све страхо-
вите последице из овако закљученога брака;
не само да ту жена може бити жртва, него
деца, баш и ако не наследе смртне болести,
она су страховито изложена.

Ја вам не бих световао ни да своју кћер
удате за човека који има болест у срцу; не
да би здравље женино, или дечино од тога
штогод трпело, него што такав човек може
бити са свим изненада отргнут из домаће
љубави.

Видим лепо какав ми одговор трепери на
вашим уснама; ви ћете ми казати да је врло
тешко сазнати истину, да је, с тога, брак из-

ложен свакој случајности и свакој неизвесности, и да је он, баш с тога, права случајност, па онда од срца уздахнусте : „Ви знате добро, пријатељу драги, како се данас жени и удаје ; девојке се тешко удају у данашње време које само гледа на користи ; пре свега треба удавача да има мираза, јер је нико неће узети за саму лепоту њену, а за тим — овим сам требала да почнем — тешко је наћи младожења, јер се данашњи младићи неће да жене докле већ не дођу дотле да нису ни за што ; и у таком случају јави вам се неки који није одвећ рђав, и ви га примите, ох ! морам вам признати, примите га богме и негледушке ; јуче вам је био незнанац, кроз осам дана примите га за свој сто, кроз петнаест дана он је вереник, и тако се врло често узимају двоје младенаца а и не познају се. Мислите ли да се може имати историја о животу човека ком дајете оно што вам је на свету најдраже ? Кад би се могла имати кондујита лекарска као што се може добити кондујита судска, и Боже помози ; јер најпосле ви имате право, чини се да се само пита за новце, а има да се пита и за здравље !

— Ви сувише погоршавате ствар, Госпођо ; има болесних младића, али је срећом њих мало. Небројна већина младих људи крепка је и здрава, и кад кажете да се, пре брака, не

може извиђати како је у кога здравље, ви се варате. Који су то родитељи који се баш не би могли извести о здрављу пре него што би дали своју децу?

„Ви се сећате како је ваша мајка разбирала за здравље родитеља вашег мужа; ваш је свекар био умро, за то се разбирало од чега је преминуо; извештавало се и о здрављу ваших деверџа и ваше заове, и дознало се тачно да је здравље вашег мужа добро; све се то дознало од пријатеља, од познаника....

„Али се то није дознало од његовога лекара, одговорите ви, то јест од онога који би могао казати тачну истину, јер сте ви лекари изумели неку тајну својега заната; хајде нека су тајна све друге болести, али кад се ствар тиче женидбе, зар ту треба да буде тајне, зар лекар који је питан, и који зна да брак који је у намери, може имати несрећних последица, треба да ћути; зар он тада не постаје умешан у несреће које ће доћи? Зар он није дужан, баш зарад јавнога здравља, наћи се ту да се одупре и да стави *veto*; зар ту он не би вршио неку освећену мисију? Ја знам добро што ћете ми ви одговорити, јер ви лекари толико држите своју занатску тајну да остављате чак да се учини нешто што бих ја убиством назвала: рећи ћете ми

да сте ви прави према друштву? Зар се вама није никад догађало да сте лекар две породице које желе да се сроде? Ви сте лечили младића који, по својим претходним болестима, није за женидбу; ви сте знали његове тајне: и нисте хтели спречити женидбу. Доста је било да сте једну реч рекли, па да брака не буде, али ви ту реч нисте рекли. Је ли то морално? Је ли то човечно? Знам да бисте морали имати муке док би одвратили младића, да сте морали подсетити га на осећања части у његовој породици; али се ту ствар тицала среће њиховога детета; они би налазили да ви ствар увећавате. И ви би насели у својој намери. А овако занатска је тајна очувана, брак је свршен, и ви већ знате шта је било после....

На том путу, Госпођо, ја нећу ићи за вама; ви бисте се прва помамила кад би се погазила занатска тајна; ви бисте мислили да је лекар учинио издају ако би туђинима казао ваше ситне бољке. Ја признајем да лекар већ нема никака посла у оној истрази коју предузимљу родитељи кад су наумни женити и удавати своју децу. Ми немамо за младожење онако као за рекруте савет за преглед; ви не можете мене послати да идем да аускултујем, перкутујем и испитам вашег будућег зета. Ви се морате ослонити на друге

извештаје и на поштење других људи, а ваши су извештаји свакад потпуни, а и поштења још није нестало на свету. Пристајем и ја с вама да је боље удавати и женити нашу децу међу познаницима, те да се не деси да одива позна свога човека тек неколико месеца после свадбе.

Па ипак, Госпођо, ви грешите прегонећи у оцени последица од брака на брзу руку закљученога. Таких је бракова доста, и доста је породица од њих са свим срећних. Љубав је дошла за браком, место да му је претходила, али у свету нису само бракови из љубави; има бракова из рачуна или према приликама, а има их и рад' новаца. Ви нећете моћи изменити друштва; њега треба примити онако какво је са његовим добротама и са манама.

Овај разговор наш није био без користи; он вас је поучио да сте смотренији и пажљивији кад се ради о удаји ваше кћери.

Она је већ испрошена за једнога краснога младића који је пријатељ ваше породице, који има двадесет и осам година, који има мало имање, али сјајну стад у служби. Ја вам то само могу честитати!

ПУТОВАЊЕ ПОСЛЕ СВАДБЕ

Кад сте ми казали ову новост, пустили сте сузу низ образ, држим да је то била у једно време и суза радости и суза жалости. Ви сте били срећни мислећи да ће се она усрећити, а били сте и жалосни држећи да ће вас оставити. Деветнаест година ви сте провели васпитавајући је, па сад она да буде туђа а не ваша! Ваш будући зет рекао вам је ипак да вас неће оставити, да ће често са својом драгом долазити да вас види, ви сте били задовољни да верујете том обећању, и у души ви сте томе и веровали, али кад сте, доцније, размислили, онда већ нисте хтели тому веровати: данас он мени обриче све, а сутра ће заборавити све!

А после, то одвајање имаше један приступ који сте ви сматрали као припрему за потпуно раздвојење: то је било *путовање после свадбе*.

Ах! то чудно путовање после свадбе вама задаваше хиљаду брига, ја сам се само на-

смејао и одговорио сам вам: „Ви њега не можете разумети; само мајке то и разумевају“; али сте ви гледали да му нађете какав разлог: путовање после женидбе јесте нека традиција, нешто што је остало од старих, то је обичај, и чак говорасте: „То је једно питање пристојности“; „Стидљивост младе одиве заклоњена је бројем километара који њу растављају од њених родитеља и пријатеља. Како би њојзи било да се гледа сутра дан с онима с којима се гледала јуче; величанство брака, и поштовање пристојности тим би били оштећени. А путовање после свадбе доврши са свим раздвојење од куће родитељске!

Ви сте се већ приклонили к тој потреби; јер зар ви и иначе не бејасте робиња предањима и обичајима? Али се малко зачудисте кад се ја усудих казати вам своје мишљење о том путовању после свадбе.

Пристајем радо да младенци треба да траже какво склониште подаље од очију светских, подаље од родитеља и пријатеља, где ће моћи у тишини исповедати се једно другом, размењивати своје мисли, своје утиске, и своје наде. Пристао бих врло радо да се они одселе у коју варош, или куд у село; али ово овако путовање после свадбе, зар није, молим вас, права лудорија, права бесмислица, једна од

оних великих заблуда које држе навике и предрасуде? Не тражи се ту, утувите добро, да се оде у какав непознати крај, где ће се слободно моћи уживати онај заједнички са свим нови живот; него се тражи да се путује, да се умножавају ноћишта, да се трчи из града у град, да се проводе цели дани, а можда и целе ноћи у железници, да се јури из једне гостионице у другу, где се злочесто ноћива, злочесто храни и послужује, где се зло спава и кад се спава; треба прејурити целу Француску, или отпасти у Швајцарску, или у Италију, или у Шпанију. Ту за младенце има читав програм који треба да изврше, ако неће да су осем света! Тако се ваља; то је оно што се рече: то је у реду! И пошто се у такој скитњи натовари на себе прекомерни умор, а у свој стомак се натрпа свакојакe гостионичке хране, своме мозгу се да испрекидана и немирна сна, по гостионичким постељама, у вреви од путника који долазе и одлазе, онда се обично занемогне у каквом малом месту, где се тешко находи добар лекар, те се ту мучи и брине као кад човек није код куће! Мора се очекувати десетину дана, па наставити пут, јер не треба да човек зло помисли о женину здрављу; сад нов умор тражи и нов одморак, и тако се брзо враћа да би се имало одмора и опоравка после женидбенога путовања. Али сви

младенци нису слаби; ви прегоните, велите ви мени; а ја вам ипак кажем кад год младенци чине ово чувено путовање после свадбе, они су свакад у рђавим хигијенским приликама које ви још отежавате тим обавезним путовањем, умором, гостионичком храном, рђавим постелима, и железницама.

Помислите о оном што бива о прошевини и о удаји. Девојка је увек узнемирена и забринута; она слабо спава, и слабо се храни; она сања ружно, и желудац јој слабо вари. Али она мора, с мајком, да ради о спреми, о даровима: она трчи по дућанима, стоји по читаве сате у кројачица где треба да проба белу хаљину, хаљину за путовање, хаљину венчану и шта вам ја још знам? Она мора бити на неким породичким ручковима, чинити неке посете рођацима и пријатељима, те представити свога младожењу. То време траје шест недеља или и два месеца; али последњих дана умор се увећа; шваља се одоцнила, заборавило се походити неке пријатеље, треба помислити и о неким предметима за ново кућење, долазе поклони и треба отићи те захвалити, треба уташкати и неку завист и отићи на ручак неким пријатељима којима прошевина није радост. А кад се велики час прикучи, испрошеница има ноћи врло узнемирене, не једе на обичне рокове, јер не осећа глади, пошто

нема времена. Она је тада бледа и малко смршала, очи су јој заморене; њу потреса оно што бива кад се утврђује брачни уговор, и оно што се врши у цркви о венчању; и у вече тога лепога дана она ће се укрцати у воз, и летети десет сата да одседне у каквој гостионици, само за то што се божем тако ваља! И тој девојци, која ће постати жена, која је прошла кроз толике бриге и главобоље, ви за одморак нудите путовање после свадбе!!

Не, по хиљаду пута вичем не! Ваша та традиција није паметна. То је једна лудорија!

Ви сте се зачудили, Госпођо; то је зато што сам ја био на многим свадбама, и што сам видео много испрошеница. Оне су чиниле оно исто што смо чинили ми сви, отишле су на пут и разболеле су се на путу, неке од гушобоље на хладну ветру, на железничком диму, по станицама и гостионицама; неке од невоља желудачних, а друге од нерваних наступа и од других болести, које ми допустите да све не ређам, јер би списак био врло дугачак. Оне су мање болесне од самога пута, него што су у злом расположењу још пре поласка, и ја мислим да ви не знате ни једне младе која не би била уморна; и оне су све, са тога умора и те слабости, изложене свакој немоћи и малим бољкама.

Ја сам познавао и другојачијих млада, на које бисте ви, Госпођо, зачуђено погледали, јер оне нису хтеле чинити оно што ви велите да се ваља; и оне су се удаљавале, али само у париску околину, кад је свадба била лети, а ако је свадба била зими — у коју варош на југу. Оне су тамо проводиле својих двадесет или тридесет дана. Онамо су се одмориле, и држале су се добре Хигијене, оне су живеле врло просто, као жене грађанке, биле су здраве, и мислиле су, да ови почеци у кућењу са својим мужевима приволевају ове к њима, да довољно испуњавају њихову доколицу и замењују све оне знаменитости разних вароши које би су оне иначе протрчале; оне су можда помишљале да се то путовање може учинити доцније у повољнијим приликама, кад се оне буду одмориле од потреса и од умора, и када им се здравље њихово буде потпуно повратило, и то су мислиле врло паметно. Али вам ја понављам, да не мислим давати савета вашој кћери. Тај пут за њу је увод у нови јој живот и као последња реч у трологу: Судница, Црква, Путовање. То је за њу, бар она тако мисли, одмор, часак за испољавање своје унутрашњости; она мисли да то испољавање није потпуно од срца, ако њих не однесе далеко локомотива; она је имала

први одморак у Бордоу, сад хоће даље, чак у Бијариц и Сентсебастијан, јер срећа није потпуна ако се не прекорачи граница. Ја поштујем те обмане, те илузије, ја вам рекох што мислим као што сам имао обичај свакад вам говорити све што мислим. Даље не наваљујем.

Ви сте били весели, Госпођо, онога дана кад ваша кћи оде у цркву, а она бејаше бајна у својој венчаној хаљини! Црква беше пуна, родитељи, рођаци, пријатељи, познаници беху дошли у великом броју. Сви су вам честитали. И у том часу поноса и заноса ви и не мишљасте о сутрашњем дану. То неколико тренутака радости чињаху се да неће никад проћи. Ви иђасте збуњено кроз два реда оних који вам нису штедели својих честитања и својега пријатељства!

Али час растанка дође; ја бејах онда баш на поласку, гледао сам како топло пољубисте своју кћер, али сузу не пустисте! Ваш је зет видео ваш потрес, и ублажио вас је. „Ми ћемо вам писати, ми ћемо се брзо вратити!“ А кад се врата за њима затворише, онда ви пустисте да отеку сузе које су вас гушиле; ја вас тешах уверавајући да ћу долазити често да вас видим: ви ми учинисте један мали знак захвалности, али тај знак говораше да ја не могу попунити празнину коју су ово двоје

оставили! Други дан ја дођох, ви сте већ били примили прву прекрасну депешу, која, у осталом, личи на све такве депеше; друга је депеша била мање добра, млада је била врло уморна, нешто ју је мучило на стомаку, морала је остати у вароши где су се застали, три или четири дана више. Ви бејасте узнемирени, али она настави пут, и ви се умирите. Она се морала опет уставити у једној вароши; имала је неке нервне бољке, она вам писа да неће трчати на уречене рокове, него ће остати да се одмори десетину дана у Бијарицу, па ће се после одмах вратити. Она је савесно испунила свој програм и свршила своје путовање, па се вратила к вама на село. Ту је ја видех у вас, и она нам је причала своју одисију.

Она иста причала нам је како трус железнички квари живце, какве су собе по гостионицама, како човек нема удобности кад је највише треба, како су путници чудни и у њу пиље као у неку животињу за гледање; причала нам је о послузи која не мари за вас кад сте слаби, како јој је било тешко обременити свога мужа службом болничарке, како се кидала при помислу да може бити приморана остати десет дана у вароши где никога не познаје! А муж њезин имао је брига

од друге врсте: он се бојао да њу послуга рђаво не двори, и самоћа му је увећавала његове муке. Пољски ваздух, мир, радост што је уз вас умирили су њезину раздражену нервану систему. Ваша кћи узе стан у Паризу близу вас: ви сте добили своју последњу победу!...

КУЋА

Видео сам је, младу одиву, у њезиној кући. Она је провела пуних шест медних месеца све самих надâ. Њен је човек ишао на своју службу. Она се старала о својој кући унутра, и уредила ју је кицошки, та она већ бејаше у дому домаћица. „Морам држати кућу!“ говораше она својим пријатељицама, које су желе повући је у дуге шетње, и, право рећи, она је кућу истински држала и управљала. Свако јутро она је чинила кратки преглед целе своје куће, гледала је да ли су све собе добро проветрене, да ли је намештај добро истресен, јер је она рођена у време кад владају микробе, које нама чине веће зло откако за њих знамо, и она је знала да се мијазме, и нечиста прашина залепе за завесе, за намештај, за ћилиме; она је учила нешто Хигијене, и нешто кујне, и њен професор Хигијене био јој је показао све што треба о храни; она је умела саставити јеловник, знала је измешати га, да је различан: кад је извршила све

домаћичке послове, онда је ишла у обичну шетњу, јер је њој казано да живот седећи уди здрављу, да он слаби мишиће, омета варење, и не очврстава човека против промена у температури, и излаже нас да ласно озебемо; и да је он опасан нарочито за жене које, осетљивије према свим утицајима и често нервозне, постају суморне од седења и нерада. Она се старала и о свом уму, који је марљиво васпитаван, набављајући озбиљно и занимљиво читање; то је за њу било и потребно и корисно; она није заборавила ни своје старе одношаје, а стварала их је и нових, који су могли бити корисни њеном мужу, она је лепо проводила свој живот и спремала га за скорашње дужности које ће можда бити позвана да врши.

Само од жена крепких долази пород крепак, она је то знала, и није пропуштала ништа само да своју улогу добро изврши. Њу је њена мајка лепо васпитала, она није дресована као каква лутка да се представља пред светом; само је нису били учили неким вештинама за задовољство, нису се старали да њен укус упуте на кицошење и провођење. Нису је ни учили да је она саздана једино ради задовољства а да ништа не ради; него су јој казивали да упамти све своје дужности домаћичке, и своју материнску улогу. Њезин су

разум лепо украсили, и она је миловала ствари мисаоне.

Ви знате, Госпођо, ово што сам вам у овој књизи причао све је истинито; ово није историја свих матера, јер све матере нису тако болећиве као што сте ви, оне нису могле толико се старати о здрављу и о васпитању свога детета, колико сте то могли ви; али је ипак ово историја њиховога незнања и њихове невештине.

Младе жене с краја овога века даће нам жене за онај век који долази. Ја тражим да те њихове кћери буду као што је ваша кћи, да буду таке да се могу спремити за супруге и за матере. Ја не тражим да се оне одреку једнога дела своје личности, да оне буду нарочито матере које умеју управљати васпитавањем својих кћери; тражим да оне буду праве жене.

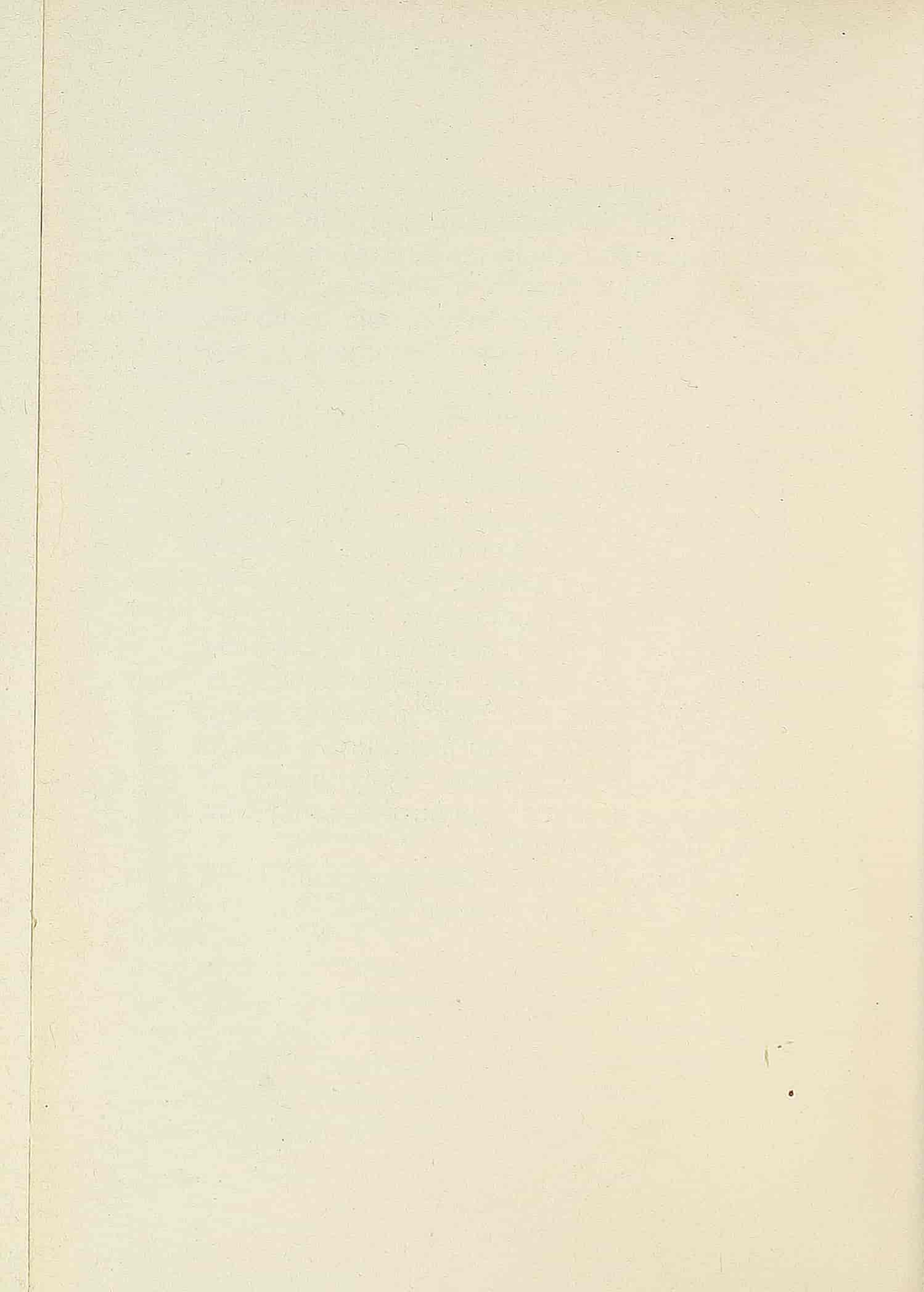
Ви, Госпођо, мене разумете, јер ви свој задатак схватате и разумете; али колико је жена које то разумеју као ви; оне су врло често мислиле и оне мисле ипак да су доказале своје старештво дајући прво место оному што је пролазно, вежбајући се да се умиле, и да се свет њима диви, истављајући се напред у скуповима и у свечаностима, састављајући салон у ком великом броју будала показују неколике славне људе. То је

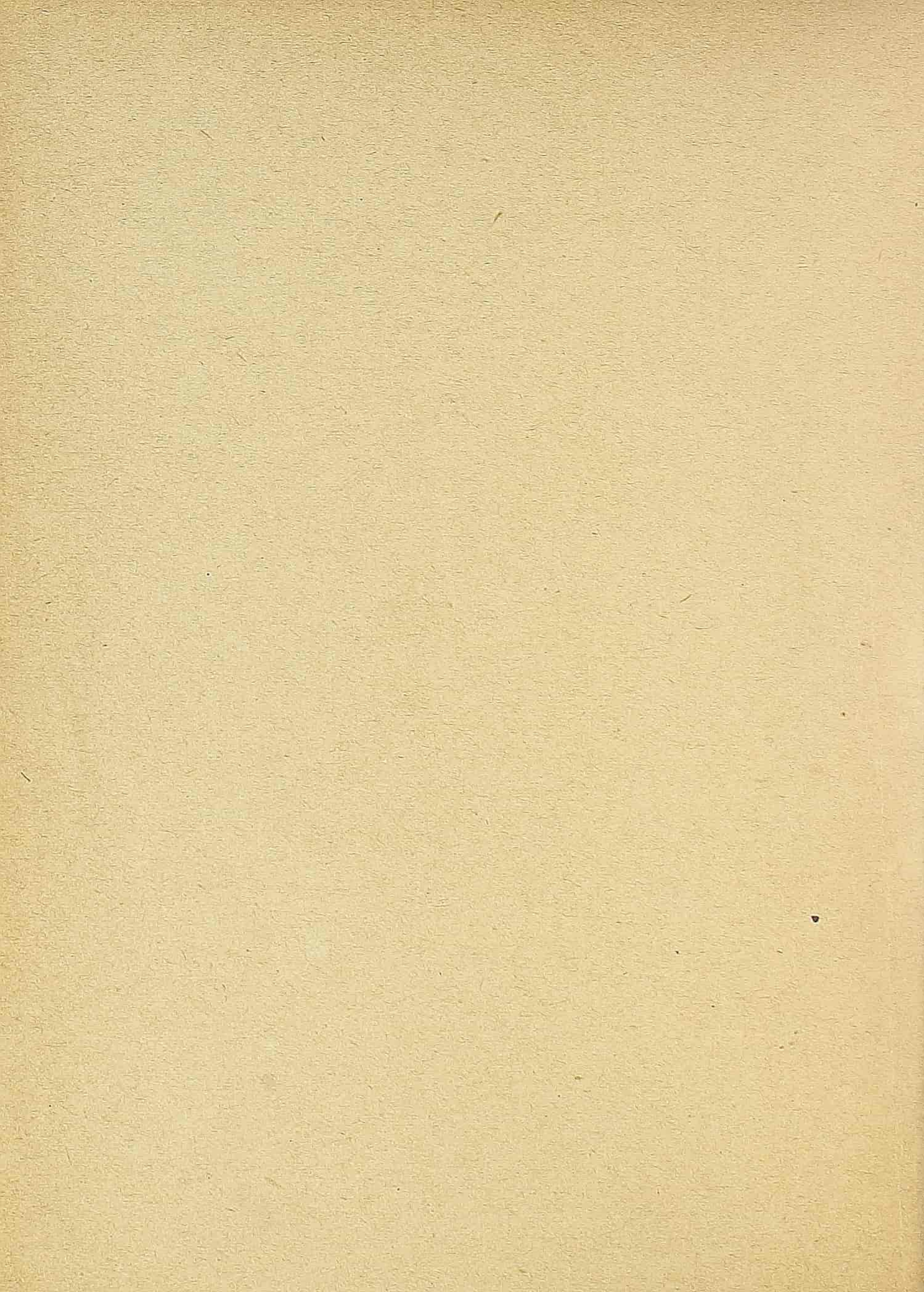
признавање своје немоћи, коју оне огледају да заслоне сјајном спољашношћу; то је недовољно и непотпуно васпитање, што оне хоће да прикрију сјајем украса и богатства.

Али жена која није васпитана само за кићење, жена која је толико развијена да постане корисно подружје и, ако затреба, сурадница мужу, која је развила свој разум озбиљним васпитањем, која уме да привлачи пријатеље чаром свога разума и деликатношћу свога срца, која је саставила салон у ком је сама права владарка; жена која је знала бити први лекар и прва учитељица свом детету, која је умела да управља ову велику радионицу, која се зове кућа, и да отаља тако заплетене дужности једне жене, једне матере, и једне жене од света, та жена која тим свим показује своју претежност, та ће нам дати жена што ће бити праве жене, које ће вршити своју чврсту и трајну превласт и узети у друштву утицај који су готово биле изгубиле!

Таку жену, Госпо, ви сте нам дали. То је за вас част, а за друге мајке то је углед!

КРАЈ

Ф. ЕНГЕЛХАРТ ДВОР. КЊИГОВ. БЕОГРАД